

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN
KALKINDIRILMASINDA SANAYİNİN ROLÜ VE
SORUNLARI**

**Cumali ÖGEL
2502160501**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Sedat AVCI**

İSTANBUL – 2023

ÖZ

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN KALKINDIRILMASINDA SANAYİNİN ROLÜ VE SORUNLARI

CUMALİ ÖGEL

1980’li yıllardan itibaren küreselleşme süreci hızlanmış ekonomik liberalizm tüm dünya ülkelerinde yayılmıştır. Bu durum, ülkelerde dengeli bir şekilde gerçekleşmemiş bazı bölgelerde arzulanan ekonomik duruma ulaşamamıştır. Türkiye’de ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi çeşitli projelerle desteklenmesine rağmen geri kalmış bölgeler arasındadır.

Dünyada sanayinin gelişimi ise son yirmi yılda bilgiye dayalı bir yapıya doğru evrilmiştir. Türkiye’de bilgi ve teknolojiye dayalı sanayi üzerinde yeni politikalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin bu yeni politikalarından nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca imalat sanayinin bölgede sektörel bazda nasıl dağıldığını tespit edip sorunlarını ortaya koymaktır. Çalışma iki yönden var olan literatüre katkıda bulunmaktadır. Birincisi, incelenen dönem yoğunlaşma çerçevesi içinde daha önceki çalışmalar tarafından analiz edilmemiştir. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi imalat sanayinin yoğunlaşma örüntüsüne 2010 sonrası dönem için ışık tutmaktadır. İkincil olarak da imalat sanayinde yoğunlaşma durumunu ölçmek için mikro veri kullanarak LQ endeksi ilk kez bölgesel olarak hesaplama girişiminde bulunulmuştur. Çalışma yöntem olarak dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada bölgede sanayi tesisleri tespit edilmiş ve sektör bazında ayrılarak haritalandırılmıştır. Üçüncü aşamada sanayi tesislerinin karşılaştığı problemlerin belirlenmesi amacıyla

anket ve mülakat çalışması uygulanmıştır. Dördüncü aşamada ise bölgede yoğunlaşan sanayiler yoğunlaşma katsayısı yöntemi ile sektörel olarak tespit edilerek sanayinin etkileri ve sorunları üzerine tartışılmıştır.

Sonuç olarak sanayi faaliyetlerinin coğrafi yoğunlaşmasının incelendiği çalışmada bölgede faaliyette bulunan firmaların mekânsal dağılışı kalıpları Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bağlamında ortaya konmuştur. Bölgede Gaziantep diğer illere oranla yüksek bir yoğunlaşma derecesine sahiptir. Sektörel bazda incelendiğinde bölgedeki tüm illerde gıda, tekstil ve giyim ürünleri üzerine faaliyette bulunan firmalar yoğunluktadır. Ayrıca Gaziantep'te kimyasal ürünler, kâğıt ürünleri, plastik ve deri ürünleri sektörlerinde yoğunlaşma ve uzmanlaşma düzeylerinin yüksek oluşu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi, GAP, Bölgesel Kalkınma, Sanayi, Yoğunlaşma Katsayısı (LQ).

ABSTRACT

THE ROLE OF INDUSTRY ON THE DEVELOPMENT OF SOUTHEAST ANATOLIA REGION AND ITS PROBLEMS

CUMALI ÖGEL

The globalization process has accelerated, and economic liberalism has spread all over the world since the 1980s. This growth did not occur in a balanced way in countries and the desired economic condition could not be reached in some regions. Although the Southeastern Anatolia region is supported by various projects, but it is still among the underdeveloped regions in Turkey.

Countries have been focusing on knowledge-based industry in the last 20 years. Turkey is implementing new policies on knowledge-based and technology-related industry. The aim of this study is to reveal how the Southeastern Anatolia Region is affected by these new policies and how the manufacturing industry sectors are spread in the region and to reveal the problems of regional industry. The study consists of four stages. In the first stage, literature review was conducted. In the second stage, industrial facilities were determined, and the sectoral situation of manufacturing companies mapped in the region. In the third stage, a survey was conducted to determine the problems faced by industrial companies. In the fourth stage, industries concentrated in the region were determined by the location quotient method and effects and problems of the sectors are discussed.

As a result, the spatial distribution patterns of the companies operating in the region were revealed in the Turkey and Southeastern Anatolia in the study in which the geographical concentration of industrial activities was examined. Gaziantep has a higher degree of concentration compared to other provinces in the region. Companies operating on manufacture of food products and manufacture of textiles are concentrated in all provinces in the region. In addition, it has been determined that the

concentration and specialization levels are high in the manufacture of chemical products, manufacture of paper products, manufacture of leather and plastic products in Gaziantep.

Keywords: The Southeastern Anatolia Region, GAP, Regional Development, Industry, Location Quotient (LQ).

ÖNSÖZ

Doktora tezi olarak hazırlanan “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kalkındırılmasında Sanayinin Rolü ve Sorunları” başlıklı bu çalışma dört yılı aşkın bir sürede meydana getirilmiştir. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren fabrikalarda yürütülen arazi çalışmaları ile bölge sanayisi ve geleceği hakkında birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Sanayi odaları ve TOBB gibi kurumlar ile ilişkiler kurulmuş elde edilen verilerden çeşitli analizler yapılarak orijinal bir çalışma oluşturulmuştur.

Tez konusunun belirlenmesinden, tamamlanmasına kadar bana yol gösteren, yönlendiren ve farklı bakış açıları kazandırmaya çalışan hocam Prof. Dr. Sedat AVCI’ya şükran borçluyum. Kendisine teşekkür etmeyi bir görev kabul ediyorum. Ayrıca Gaziantep’te tezin hazırlanması ve fikirleri ile verdikleri katkılardan dolayı Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ’e, Doç. Dr. Uğurcan AYİK’a ve Prof. Dr. Muzaffer BAKIRCI’ya içtenlikle teşekkür ederim. Manevi desteklerinden dolayı sayın Prof. Dr. Meral AVCI’ya teşekkür ederim.

Bölge genelinde faaliyet gösteren fabrikalarla iletişim kurmamı ve yöneticilerle görüşmeme yardımcı olan Gaziantep Sanayi Odası personellerinden Mina ÇİNPOLAT’a, GETHAM uzmanlarından Emine ÇOT’a, bölgedeki çeşitli firmalarda İhracat Müdürü olan Asel GÖK’e ve fabrikalarda görüşmeler yaptığım müdürlere de teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yaptıkları yardım ve desteklerden dolayı Selem GELENER’e teşekkür ederim.

Cumali ÖGEL
İZMİR, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN EKONOMİ POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİM VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN YERİ

1.1 Türkiye’nin Ekonomi Politikaları	27
1.1.1. Cumhuriyet Öncesi Sanayi Dönemi	27
1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Atılımları	28
1.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi	46
1.2.1. İllerin Gelişmişlik Sıralamaları	46
1.2.2. Bölgenin Gelir Düzeyleri ve Dağılışı	49
1.2.3. Bölgenin İşsizlik ve İstihdam düzeyleri	51
1.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dış Ticareti	54

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE SANAYİNİN KURULUŞ YERİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

2.1. Hammadde Kaynakları	59
2.1.1. Tarımsal Hammaddeler	60
2.1.2. Bölge Topraklarının Arazi Kullanımı	60
2.1.3. Ekili Alanlarda Tarım	62
2.1.4. Hayvansal Üretim	67
2.1.5. Taşa Toprağa Dayalı Hammaddeler	68
2.1.6. Orman Varlığı	70
2.2. Nüfus ve İşgücü	71

2.3.Sermaye-----	79
2.4.Pazar-----	86
2.5.Devlet Yatırımları ve Teşvikler-----	86
2.6.Bireysel Faktörler ve Girişimcilik-----	88
2.7.Yığılma Avantajları-----	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ BAŞLICA SANAYİ KOLLARI

3.1.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Başlıca Sanayi Kollarının Çalışan Sayısı Büyüklüğüne Göre Sektörel Dağılımı-----	94
3.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Sanayi Kollarına Göre Mevcut Kuruluşlarının Dağılışı-----	107
3.2.1. Gıda Ürünleri İmalatı-----	108
3.2.2. İçecek Ürünleri İmalatı-----	111
3.2.3. Tütün Ürünleri İmalatı-----	113
3.2.4. Tekstil Ürünleri İmalatı-----	113
3.2.5. Giyim Ürünleri İmalatı-----	116
3.2.6. Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı-----	119
3.2.7. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı-----	122
3.2.8. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri İmalatı-----	124
3.2.9. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması İmalatı-----	126
3.2.10. Kok Kömürü ve Petrol Ürünlerinin İmalatı-----	127
3.2.11. Kimyasal Ürünlerin İmalatı-----	127
3.2.12. Eczacılık ve Eczacılığa İlişkin İmalatlar-----	129
3.2.13. Kauçuk Plastik Ürünlerin İmalatı-----	130
3.2.14. Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı-----	133
3.2.15. Ana Metal Sanayi-----	136
3.2.16. Fabrikasyon Metal Ürünleri Sanayi-----	139
3.2.17. Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürün İmalatı-----	141
3.2.18. Elektrikli Teçhizat İmalatı-----	141
3.2.19. Makine ve Ekipman İmalatı-----	142
3.2.20. Motorlu Kara Taşıtı ve Römork İmalatı-----	145
3.2.21. Diğer Ulaşım Araçları İmalatı-----	146
3.2.22. Mobilya İmalatı-----	146

3.2.23. Diğer İmalatlar -----	148
3.3.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayiindeki Firma Büyüklükleri	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİN SANAYİNİN YOĞUNLAŞMA ANALİZLERİ

4.1.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayi İhracatının Türkiye Geneli ve Bölgeye Göre Sektörel Yoğunlaşma Katsayıları (LQ)-----	154
4.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yer Alan İllerin İstihdam Verileri ile Karşılaştırılması -----	160
4.3.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayi İstihdamının Ülke ve Bölgeye Göre Sektörel Yoğunlaşma Katsayıları (LQ)-----	161

BEŞİNCİ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME, SORUNLAR VE ÖNERİLER

5.1.Sanayi Kuruluşlarının Mekânsal Gelişimi ve Etkileyen Faktörler-----	180
5.2.Bölgenin Sanayi Potansiyeli ve Geliştirilebilecek Sanayi Sektörleri-----	189
5.3.Bölgede Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler -----	193
SONUÇ -----	200
KAYNAKÇA -----	204
EKLER -----	229

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Çalışma alanının iklim verileri-----	7
Tablo 1.2. İncelenen sanayi sektörü kodları ve tanımları -----	25
Tablo 1.3. 1927 sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işletmeler ve çalışan sayıları-----	30
Tablo 1.4. 1950 yılı sanayi sayımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işyeri ve çalışan sayıları -----	36
Tablo 1.5. 1964 yılı Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayiinin sektörlere dağılımı-----	37
Tablo 1.6. 1972 yılı sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi işyerleri ve çalışan sayıları-----	38
Tablo 1.7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde devletin kurduğu sanayi tesislerinin sektörel dağılımı-----	39
Tablo 1.8. 1980 yılı sayımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayi tesisleri ve çalışan sayıları -----	41
Tablo 1.9. 1992 genel sanayi ve işyeri sayımına göre inceleme alanında çalışan ve işyeri sayıları -----	44
Tablo 1.10. 2001 yılı sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sektörel bazda sanayi tesisleri ve çalışan sayıları -----	45
Tablo 1.11. Güneydoğu Anadolu Bölge illerinin rekabet endeksi sıralaması-----	49
Tablo 1.12. Bölge illerinin yıllara göre kişi başı GSYH'sı (\$) -----	50
Tablo 1.13. Yıllara göre GSKD miktarları (Bin TL) -----	51
Tablo 1.14. Güneydoğu Anadolu Bölgesi işgücü piyasası temel göstergeleri -----	53
Tablo 1.15. Türkiye'nin ilk 500 şirketi içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yeri ---	53
Tablo 2. 1. Tahıl ekim alanları ve üretim miktarları -----	63
Tablo 2. 2. Baklagil ekim alanları ve yıllık üretim miktarı -----	64
Tablo 2. 3. Endüstriyel ürünlerin ekiliş alanları ve yıllık üretimleri -----	65
Tablo 2. 4. Dikili alanlar ve yıllık üretim miktarları -----	66
Tablo 2. 5. Çalışma alanımızın orman varlıkları -----	71
Tablo 2. 6. Çalışma alanının 1980-2020 yılları arasındaki nüfus sayısı -----	72
Tablo 2. 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kent/kır nüfus sayısı ve oranı -----	73
Tablo 2. 8. 2022 yılında gerçekleşen göçlerin toplam nüfusa göre oranı-----	75
Tablo 2. 9. 2010 ve 2022 yılında bölge içinde gerçekleşen göç miktarı-----	77

Tablo 2. 10. Yıllara göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde alınan ve verilen göç miktarları	78
Tablo 2. 11. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özelleştirilen fabrikalar	80
Tablo 3. 1. Çalışma alanında 2010 ve 2020 yıllarında faaliyet gösteren firma sayıları	92
Tablo 3. 2. Çalışma alanında sektörlerin 2010 ve 2020 yıllarındaki istihdam durumları	93
Tablo 3. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 10 ve üzerinde çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı	95
Tablo 3. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 10-100 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı	97
Tablo 3. 5. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 100-250 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı	98
Tablo 3. 6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 250-500 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı	99
Tablo 3. 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 500-1000 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı	100
Tablo 3. 8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanların sektörlere göre dağılımı*	106
Tablo 3. 9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmaların çalışan aralıklarına göre sektörel dağılımı	150
Tablo 4. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayi ihracatının ülke ve bölgeye göre sektörel yoğunlaşma katsayıları	155
Tablo 4. 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının sektörlere göre LQ düzeyi	160
Tablo 4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayi istihdamının ülke ve bölgeye göre sektörel yoğunlaşma katsayıları	162
Tablo 4. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamının sektörlere göre LQ düzeyi	166
Tablo 5. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden gerçekleştirilen uçuşlar	171

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Çalışma alanının lokasyon haritası -----	6
Şekil 1.2. Çalışma alanı ulaşım haritası -----	9
Şekil 1.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Sektörlerin GSYH içerisindeki payları-----	51
Şekil 1.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının ülkelere göre dağılımı -----	56
Şekil 1.5. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ihracatın illere göre dağılımı-----	57
Şekil 2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi arazi kullanımı-----	61
Şekil 2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin maden yatakları-----	69
Şekil 2.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi nüfusu (1927-2020)-----	72
Şekil 2.4. 2020 yılı bölge illerinin nüfus miktarları -----	73
Şekil 2.5. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışanların sektörel dağılımı -----	74
Şekil 2.6. 2022 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden diğer illere gerçekleşen göç ----	76
Şekil 2.7. 2022 yılında diğer illerden Güneydoğu Anadolu Bölgesine gerçekleşen göç ----	77
Şekil 2.8. Türkiye'de düşük kapasitede çalışan tesislerin bölgelere göre oranları -----	82
Şekil 3. 1. 10-99 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı -----	101
Şekil 3. 2. 100-249 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı -----	102
Şekil 3. 3. 250-499 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı -----	103
Şekil 3. 4. 500-999 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı -----	104
Şekil 3. 5. 1000 ve üzerinde işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı-----	105
Şekil 3. 6. Gıda ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	110
Şekil 3. 7. İçecek ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	112
Şekil 3. 8. Tekstil ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı-----	114
Şekil 3. 9. Giyim ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	118
Şekil 3. 10. Deri ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	121
Şekil 3. 11. Ağaç ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	123
Şekil 3. 12. Kâğıt ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı-----	125
Şekil 3. 13. Kimyasal ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	128
Şekil 3. 14. Kauçuk ve plastik ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı-----	131

Şekil 3. 15. Metalik olamayan mineral ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı ve maden ocakları -----	135
Şekil 3. 16. Ana metal sanayi imalatı yapan firmaların dağılışı -----	138
Şekil 3. 17. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	140
Şekil 3. 18. Makine ve Ekipman imalatı yapan firmaların dağılışı -----	143
Şekil 3. 19. Mobilya ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı -----	147
Şekil 4. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının yoğunlaşma katsayısı sonucunda illerde öne çıkan sektörler-----	157
Şekil 4. 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamının illere göre dağılımı-----	161
Şekil 4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamına göre yoğunlaşma katsayısı sonucunda illerde öne çıkan sektörler -----	164
Şekil 5. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki OSB'ler -----	181
Şekil 5. 2. Kernel yöntemi sanayi yoğunluğu haritası -----	188

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 3.1. Gaziantep'te faaliyet gösteren bir halı firması -----	115
Fotoğraf 3.2. Şanlıurfa'da ayakkabı sektöründe büyük yatırımlardan biri kökenleri Gaziantep'e dayanan Ziylan Grup tarafından gerçekleştirilmektedir.-----	120
Fotoğraf 3.3. Bölgede ıslak mendil sektöründe Sleepy adıyla markalaşmış Eruslu Sağlık Ürünleri firmasının üretim tesisi-----	126
Fotoğraf 3.4. Enderpen üretim tesisi -----	132
Fotoğraf 3.5. ÇİMKO Çimento Adıyaman fabrikası -----	133
Fotoğraf 3.6. Gaziantep'te Türkiye'nin önde gelen motosiklet firmalarından biri olan Kuba Motor -----	145
Fotoğraf 5. 1. Gaziantep'te halı imalatının doğduğu Tekstilkent Mahallesi (Ünaldı-Şehre Küstü)-----	182
Fotoğraf 5. 2. Ayakkabı sektörünün doğduğu Nizip Caddesi-----	183
Fotoğraf 5. 3. Diyarbakır/Yenişehir Organize Sanayi Bölgesi-----	185
Fotoğraf 5. 4. Mardin/Artuklu Organize Sanayi Bölgesi -----	186

KISALTMALAR LİSTESİ

- GAP** : Güneydoğu Anadolu Projesi
- GAB** : Güneydoğu Anadolu Bölgesi
- OSB** : Organize Sanayi Bölgesi
- LQ** : Location Quotient
- Bkz** : Bakınız
- Vb.** : Ve benzeri
- BKİ** : Bölge Kalkınma İdaresi
- BMKP**: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- DPT** : Devlet Planlama Teşkilatı
- GIS** : Geographic Information Systems
- DSİ** : Devlet Su İşleri
- STB** : Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
- CBS** : Coğrafi Bilgi Sistemi
- SGK** : Sosyal Güvenlik Kurumu
- TOBB**: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- İBBS** : İktisadi Bölge Birimleri Sınıflaması
- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- BYKP**: Beş Yıllık Kalkınma Planı
- BBYKP**: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- ÜBYKP**: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

DBYKP: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

AB : Avrupa Birliği

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü

İMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fond)

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BKİ : Bölge Kalkınma İdaresi

GSYH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GSKD : Gayri Safi Katma Değer

İSO500 : İstanbul Sanayi Odası (Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu)

LPG : Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (Liquefied Petroleum Gas)

URAK : Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu

EDAM : Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi

EGM : Emniyet Genel Müdürlüğü

GATEM : Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi

TÜRKONFED: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

KÜSGET : Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı

GİRİŞ

Sanayileşme, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkarmış olduğu olgulardan biridir. Sanayi, yalın anlamıyla emek ve sermayenin kullanılarak hammaddelerin işlenip mamul madde haline dönüştürülme faaliyetleridir (İktisat Sözlüğü, 2022). Daha geniş anlamıyla sanayi; hammaddenin, bilginin veya fikirlerin birer ürüne dönüştürülerek kullanılabilir hale getirildiği bir dizi işlemi ifade etmektedir (Temurçin, 2023). 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra James Watt'ın buhar makinesini kullanması ve motorun sanayide kullanılmaya başlanması yeryüzünde hızlı mekânsal değişimleri de beraberinde getirmiştir (Bakırcı, 2012, s. 46). Sanayileşme, iller ve ülkeler arasındaki şehirleşme süreçlerini hızlandırmış sanayileşen bölgelere yoğun göç akımlarını da başlatmıştır. Bu ise mekânsal faaliyetlerde farklılıklar yaratmış ve toplumlarda da yapısal dönüşümlere neden olmuştur. Sanayileşme süreçleri ele alınırken yer seçim kararları, mekânsal, çevresel ve toplumsal etkiler coğrafyacıların temel tartışma konularını oluşturmaktadır. Sanayinin en önemli araştırma konularından biri de mekânsal yoğunlaşma eğilimleridir. Yoğunlaşmayı oluşturan unsurların neler olduğu, avantajlı, dezavantajlı bölgelerin tespiti ve yorumlanması çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

Sanayileşme sonrasında ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler ülkelerin gelişmişliklerini belirlemiştir. Bir ülkede sanayileşme ile kalkınma arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Sanayisi gelişmiş ülkeler giderek zenginleşir ve gelişir. Bu gelişmeler zamanla diğer alanlarda da görülmeye başlar. Bu yüzden sanayi, toplumlar için en önemli kalkınma aracıdır. Sanayinin; teknolojik gelişmeyi hızlandırıcı, işgücünü eğitici, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri yaratıcı, altyapıyı tamamlayıcı, rekabeti artırıcı vb. kalkınmayı doğrudan özendirici etkileri genellikle tarım kesiminden daha yüksektir (Koç, Şenel, & Kaya, 2018, s. 3). Kalkınmanın temel araçlarından birinin sanayileşme olduğu önemli bir tartışma konusudur. Rostow, tüm toplumların sanayileşme sürecini yaşayarak kalkınabileceğini ve toplumların sanayileşme sonrası refah seviyesine ulaşacağını vurgulamaktadır. Bu konuda ortaya attığı *Büyümenin Aşamaları Teorisi* oldukça

önemli bir yer tutar. Rostow, toplumların başlangıçta geleneksel toplum seviyesinden kalkışa hazırlık, kalkış, olgunlaşma ve yoğun kitlesel tüketim toplumuna geçişi ifade eden beş aşamadan geçerek kalkındığını belirtmektedir (Rostow, 1959). Bu durum ise sanayileşme öncesi ve sanayileşme sonrası farklı gelişmişlik düzeyinde olan toplumların oluşturmuştur.

Sanayileşme sonrası kaynakların kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar bölgesel eşitsizliklere neden olmaktadır. Bunun temel nedeni coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan büyük farkların olduğu alanların varlığıdır. Söz konusu eşitsizlik, her konuda olduğu gibi sanayinin dağılışında, büyüklüğünde ve nitelik değişimlerinde de izlenebilmektedir. Avrupa'da sanayi devriminin yaşanmaya başladığı yıllarda Osmanlı Devleti'nde de önemli girişimlerde bulunulmuş, ancak Anadolu'nun batısında yer alan bu sanayi tesislerinin büyük kısmı uzun ömürlü olmamıştır (Avcı, 2000b, s. 30-31). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanayiinin ülke geneline yayılması için çabalar harcanmış ve çeşitli gelişmeler sağlanmasına karşılık, sanayiinin belli alanlarda toplanmasının önüne geçilememiştir. 21. yüzyılın ilk çeyreğine girerken Anadolu'nun farklı yerlerinde çeşitli sanayi tesisleri yer almasına rağmen sanayinin dağılış kalıbı bir önceki yüzyılın başındaki durumdan daha farklı olamamıştır (Avcı, 2000b, s. 63-64). Türkiye'de sanayinin coğrafi dağılımında yıllardan beri süre gelen bu eşitsizlik bölgesel kalkınma farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kalkınma farklılıklarının ise çeşitli sosyo-ekonomik soruna yol açtığı bilinmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi 1980 öncesinde büyük ölçüde geçimin tarımsal faaliyetlerle sağlandığı, geleneksel bir ekonomik yapıya sahiptir. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar, bölgenin kalkındırılmasına katkı sağlamıştır. Özellikle bölgeyi kalkındırma amacına yönelik önemli miktarda yatırımlar gerçekleştirilmiş ve sanayi sektöründe çeşitli gelişmeler ortaya çıkmıştır (Benek, 2009, s. 57-58). Kurulan organize sanayi bölgeleri, bölgedeki istihdamı arttırarak ekonominin canlanmasına katkıda bulunmuştur.

Modern sanayinin kuruluş faktörleri hammadde, enerji, işçi, sermaye, ulaşım, pazar, devlet ve coğrafi koşullar olarak tanımlanmaktadır (Tümertekin, 1994, s. 401). Bu faktörler sanayinin kuruluş yerini belirlediği gibi bu faaliyetlerin sürdürülebilmesi için de gerekli koşullar oluşturur. Bunun yanında sanayi faaliyetlerinin belli bir bölge içinde başarılı olabilmesinde sosyal, kültürel, mekânsal faktörler de önemli rol oynamaktadır (Aktaş & Çatalbaş, 2011, s. 64). Ekonomik coğrafya yazınında klasik kabul edilen kuruluş yeri faktörlerine ek olarak sosyal sermaye, bilgi yayımları, bağlantı ağları (network) olarak tanımlanan birçok unsur da eklenmiştir. Bu unsurlar mekânsal özelliklere göre değişim gösterir. Bu nedenle mekân, sanayinin bir bölgede büyümesinde kültüre işlemede önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca bir mekânda bulunan firmalar arasındaki rekabet, teknoloji kullanımı, iş birlikleri ve yenilikçilik kavramları bölgesel gelişmede oldukça önemlidir.

Bölgesel gelişmede önemli olan bu unsurlar elbette birden gerçekleşmez ve uzun bir süreç ve bilgi birikimini gerekli kılar. Ayrıca her ne kadar çabalar harcanırsa harcanırsa bir bölgenin bütün şehirlerinin aynı anda gelişip büyümesi mümkün değildir. Ancak bu durum ilk büyüme gösteren alanların zamanla konut ve arsa fiyatlarının, diğer yaşam maliyetlerinin artmasıyla çevre illere doğru gelişme göstereceği şeklinde gerçekleştiğine dair teoriler bulunmaktadır (Perroux, 1950, s. 95,96; Perroux, 1955; Parr, 1999, s. 1250; Leone & Struyk, 1974).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yıllardan beri hâkim ekonomik sektör tarımdır (Atalay & Mortan, 2007, s. 416; Benek, 2009, s. 50-51; Yıldız, 2008, s. 292; Tümertekin, 1960, s. 160). Tarımın bu gücü *tarıma dayalı sanayi*'nin gelişiminde etkili olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ekonomik kalkınmanın temelini tarıma dayalı sanayinin oluşturması beklenir (Ege, ve diğerleri, 2002, s. 352). Bölgesel olarak Türkiye'nin geri kalmış bir bölgesi olan Güneydoğu Anadolu'da yapılan ticaret genel olarak dokuma ve gıda üzerine kurulmuştur (Benek, 2009, s. 67; Yıldız, 2008, s. 292; Erdoğan & Uçar, 1992a, s. 267). Özellikle bölgede Gaziantep'in liderliği ihracatta, üretimde, işyeri ve çalışan sayısı bakımından yadsınamaz konumdadır. İhracatın büyük bir bölümünün Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilmektedir. Bu ülkeler arasında Irak, coğrafi yakınlık yanında yasal süreçlerin tam uygulanamamasının özellikle daha

düşük kalitedeki mallar için dahi bir pazar olması nedeniyle bölge ihracatında ilk sıradaki ülke konumundadır.

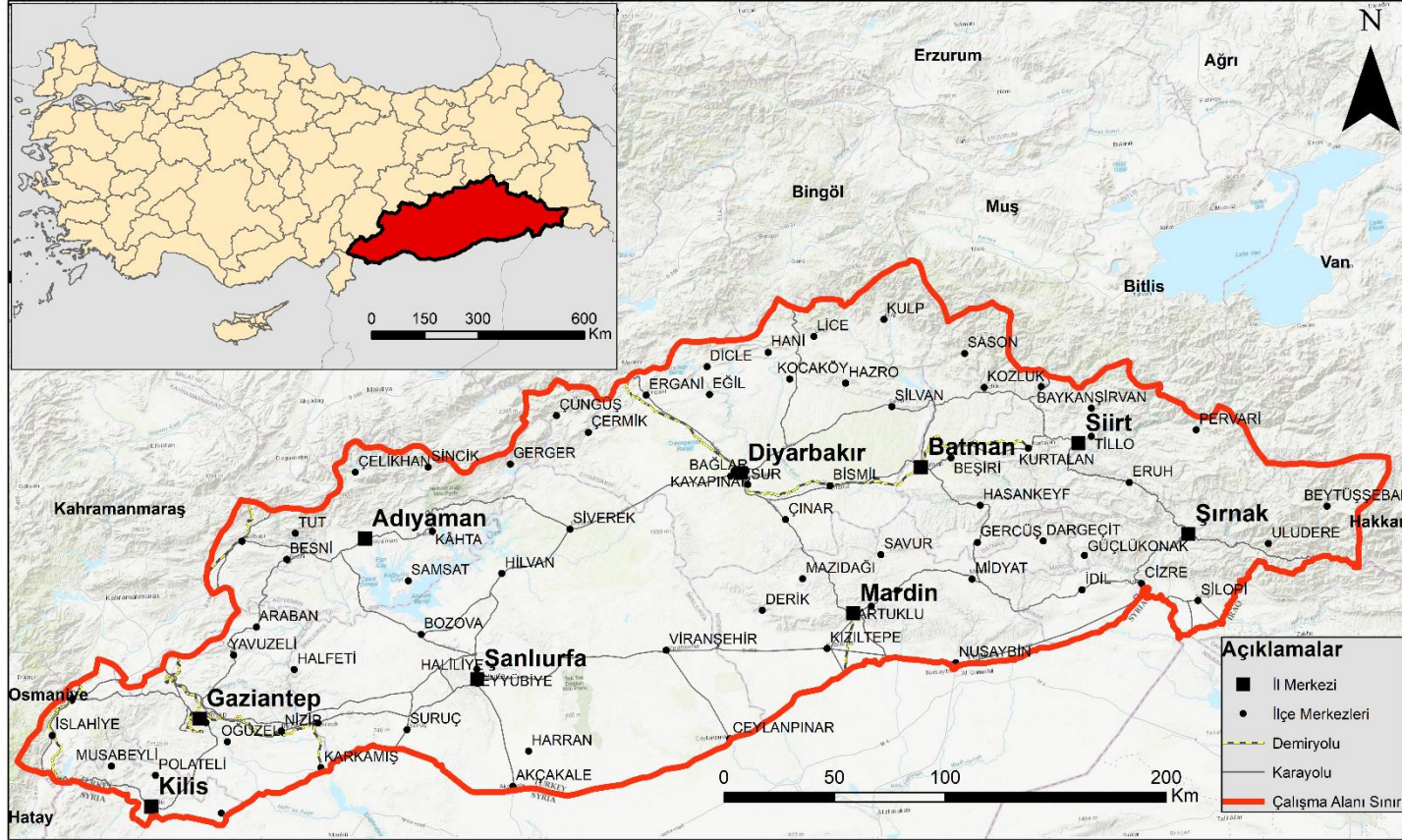
Bölgede kurulan sanayi tesislerinin çoğunluğu yatırım mallarına değil, tüketim mallarına yöneliktir. Bu durum sanayinin gelişmesinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayiden elde edilen katma değer bakımından da Marmara ve Ege Bölgesinin oldukça altında değerlere sahiptir (Doğruel & Doğruel, 2012, s. 244; Özgüç, 1987, s. 55). Ayrıca bölgede devam eden bazı geleneksel ilişkiler gelirin düzenli şekilde tabana yayılmasında engel oluşturmaktadır. Türkiye'nin sanayileşme sürecinin Erken Cumhuriyet Dönemi'nden sonra belli bir ivme kazandığı 1950'li yıllardaki gelişimine katılamayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi için 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal ekonomi politikalar bit çıkış yolu olmuştur. *Anadolu Aslanları* olarak tanımlanan ve Anadolu'ya yayılan kalkınma kutupları için Güneydoğu Anadolu Bölgesinden de bazı şehirlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan terör, yatırımların gerçekleşmesinin önünde önemli bir engel olmuş ve bölgenin sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmışlığının nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bugün dahi bu durumun etkisi bölgede oldukça belirgindir. 20. yüzyılda toplumların hayatına girmiş olan sanayi, 21. yüzyılda da gelişmenin ve kalkınmanın itici gücü konumundadır. Ancak günümüzde gelişmenin belirleyicileri endüstri 4.0 gibi yapay zekâ, dijitalleşme, bulut teknolojisi ve siber sistemler ağırlıklı olarak gerçekleşmektedir. Teknolojik gelişmelerin halen sanayi üzerinden devam etmesi günümüzde de sanayinin kalkınmada önemli bir rolü olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ülkenin diğer bölgelerinin gelişmişlik seviyesine ulaşabilmesi için mevcut sanayi tesislerini ve üretimini arttırmak zorundadır. Özellikle bilgiye ve teknolojiye dayalı esnek üretim ve yerel potansiyel dikkate alınarak kurulacak sanayiler bölgesel gelişmenin sağlanması adına önem arz eder. Sanayinin dağılışının dengeli bir şekilde gerçekleşmesi bölgenin sosyo-ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Genel Özellikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan ve eskiden *Mümbit Hilal* veya *Yukarı Mezopotamya* olarak adlandırılan bölgedir (Şekil 1.1). Çalışma Güneydoğu Anadolu Bölgesi başlığını taşımakla birlikte, doğrudan 1941 yılında Coğrafya Kongresinde tanımlanan bölge sınırları çalışmada kullanılmamıştır. Bunun nedeni coğrafi özelliklere (fizik, beşerî ve ekonomik özellikler) belirlenmiş olan bölge sınırları ile idari sınırların uyuşmaması, istatistiklerin büyük ölçüde idari birimleri esas alan bir bölümlenmeye göre toplanması (Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından uzun yıllar il ve ilçe ölçeğinde istatistiki veri derlenmiştir) çalışma da coğrafi bölgenin sınırlarının kullanılmasını imkânsız hale getirmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları kapsamında Türkiye için İstatistiki Bölge Birimleri oluşturulmuştur¹. Bu birimler, birden fazla ilin (İstanbul hariç), verilerini içermekte, Türkiye'nin tamamı da bir bölge kabul edilmektedir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerini kapsayan TRC1 Alt Bölgesi, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerini kapsayan TRC2 Alt Bölgesi, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerini kapsayan TRC3 Alt Bölgesi olmak üzere üç alt bölgeden oluşmaktadır.

Çalışmada karşılaştırma yapılabilmesi ve özellikle il bazında oluşturulan verilerin değerlendirilebilmesi için il sınırlarının temel alınmıştır. Buna göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde dokuz il yer almaktadır.

¹ İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) 28/08/2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulanmaya başlanmıştır. Verinin derlenmesi ve yayınlanmasında bu sınırlar esas alınmaktadır.

Şekil 1.1. Çalışma alanının lokasyon haritası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki iller Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Siirt, Batman, Kilis ve Adıyaman'dır. Söz konusu illerin ortak özelliği farklı gelişmişlik düzeyine sahip olmalarıdır. Bu illerin Türkiye sanayisi içerisindeki yeri, sanayinin şekli ve boyutu, yapısal özellikleri, dağılımları, önemi ve sorunlarının anlaşılması bağlamında tarihsel bir süreç içerisinde incelenmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yaz sıcaklıklarının yüksek, buna karşılık kış sıcaklıklarının düşük olduğu, kışın don olaylarının görüldüğü, yağışın ise 400-1200 mm arasında değiştiği karasal bir iklime sahiptir (Atalay & Mortan, 2007, s. 400). Bölgede yaz ayları tropikal çöller kadar sıcak, kış ayları ise donma noktasına yakın sıcaklıklara sahiptir. Kış aylarında 0°C'nin altına inen sıcaklıklar, yaz aylarında ise özellikle güneyden gelen hava kütlelerinin etkisiyle çok yüksektir. Ortalama sıcaklık değerleri 14,9-18,3°C arasında değişir (Tablo 1.1). Diyarbakır ve Altınbaşak ovası sıcaklıklarının sık sık 40°C'nin üzerine çıktığı yerlerdir. Yıllık yağış miktarı genel olarak ortalama 500-550 mm dolayındadır. En kurak yerleri oluşturan Ceylanpınar ve Harran ovalarında yağış miktarları 300 mm'nin altına inerken, kuzeydeki Güneydoğu Toroslar üzerinde yağış miktarı artmaktadır.

Tablo 1.1. Çalışma alanının iklim verileri

İLLER	En Yüksek Sıcaklık (°C)	En Düşük Sıcaklık (°C)	Ortalama Yıllık Sıcaklık (°C)	Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	Ortalama Yıllık Yağış Miktarı (mm)
Adıyaman	45,3	-14,4	17,3	37,6	1,3	710,9
Batman	48,8	-24,0	16,4	39,2	-1,5	489,4
Diyarbakır	46,2	-24,2	15,8	38,3	-2,3	486,7
Gaziantep	44,0	-17,5	14,9	35,1	-0,7	552,8
Kilis	44,9	-12,0	17,2	36,2	2,3	492,4
Mardin	42,5	-14,0	16,1	35,0	0,5	667,8
Siirt	46,0	-19,3	16,1	37,1	-0,6	714,3
Şanlıurfa	46,8	-12,4	18,3	38,7	2,0	451,3
Şırnak	40,4	-14,5	15,1	33,6	-1,0	687,4

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü/<https://www.mgm.gov.tr/>

Erişim: 26.06.2020

Bir bölgede sanayinin gelişmesini teşvik eden unsurlardan biri de ulaşımdır. Gelişmekte olan ülkelerde ulaşım sistemiyle ekonomik kalkınma arasında çok yakın

bir ilişki olduğu hatta ulaşımın ekonomik gelişmenin can damarı olduğu kabul edilmektedir (Erdoğan & Uçar, 1992a, s. 111). Güneydoğu Anadolu Bölgesi ulaşımı engelleyen büyük dağ sistemlerinden söz edilemez. Ancak kuzeyde bulunan Güneydoğu Toroslari bölgenin kuzeyi ve batısıyla bağlantısının sınırlanmasına neden olmuştur. Bölgede doğu-batı doğrultusunda uzanan karayolları ve demiryolları bulunmaktadır (Şekil 1.2).

Bölgedeki D400 (E90) ve O52 karayolları ana ulaşım güzergahını oluşturmaktadır.

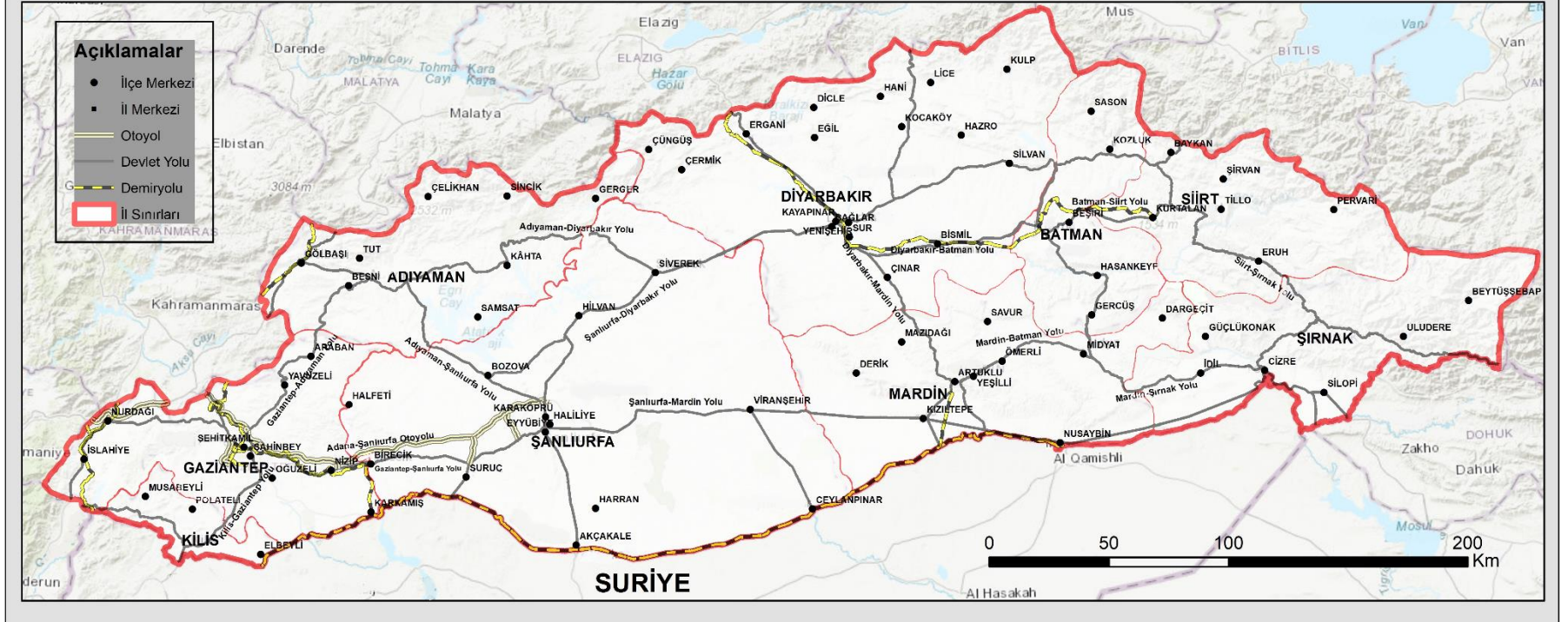
D400-(E90); Batıdan gelerek Gaziantep üzerinden Şanlıurfa-Kızıltepe-Nusaybin'den Habur sınır kapısına kadar uzanmaktadır. Bu yola Batman, Mardin, Adıyaman, Diyarbakır ve Siirt D850, D875, D950, D955, D380, D370 ara yolları ile bağlanmaktadır. Ayrıca Suriye ile sınır kapılarımızdan geçen ara yollarda Gaziantep-Habur anayoluna bağlanır. Bölgenin il ve devlet yollarının en uzun olduğu iki il 1204 km Şanlıurfa'da ve 1115 km Diyarbakır'da olmak üzere bölge toplamı 6264 km olarak belirlenmiştir (GAP BKİ, 2019a, s. 49).

-O52; Batıdan gelerek Gaziantep üzerinden Şanlıurfa doğusuna kadar bir otoyol olan yol çoğunluğu üç şerit gidiş, üç şerit geliş şeklindedir. Bölgede otoyol uzunluğu 148 km Gaziantep'te 144 km Şanlıurfa'da olmak üzere toplam 294 km'dir. Bu hat E90 hattına Şanlıurfa'dan itibaren bağlanarak Habur sınır kapısına kadar çift şerit gidiş-geliş şeklinde ulaşmaktadır.

Bölgenin en doğusunda yer alan Şırnak ile en batısında yer alan Gaziantep arasında yaklaşık 500 km, bölgenin batıya en yakın ili olan Gaziantep'in İstanbul'a uzaklığı ise 1100 km'nin üzerindedir. Karayolları ile hammadde ve ürün taşınmasında etkili olmaktadır. Bölgede yapılan üretimin batıdaki pazarlara ulaştırılması, mesafeden olumsuz etkilenmektedir.

Bölgede iki ana demiryolu hattı vardır. Bunlar; Kurtalan-Diyarbakır-Malatya üzerinden Bölgeyi İç Anadolu ve Doğu Anadolu'ya bağlayan hat ile Adana üzerinden İslâhiye ve Nusaybin'e ulaşan bir diğer hattır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ULAŞIM HARİTASI

Şekil 1.2. Çalışma alanı ulaşım haritası

Tarihi öneme sahip ticari yollardan biri olan *Kral Yolu*, Güneydoğu Anadolu Bölgesinden geçmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılmaya başlanan Bağdat demiryolu hattının bir bölümü de bölge sınırları içinde kalır. Temelde Konya'dan başlayarak Bağdat'a ulaşan bu hat çalışma alanına İslâhiye'den girer. Güneye doğru ilerleyen hat Suriye sınırından çıkıp Halep'e ulaşır. Halep'ten yeniden Türkiye'ye gelen bir başka hat daha vardır. Bu hat Halep'ten kuzeye doğru Kilis/Elbeyli üzerinden Karkamış, Akçakale, Ceylanpınar, Nusaybin'e ulaşır. Türkiye-Suriye sınırı oluşturulurken hattın bir bölümü Suriye sınırları içinde kalmıştır. Yaşanan kullanım zorlukları nedeniyle sınıra paralel yeni bir hat yapılmış ve demiryolu ile ulaşım sağlanmaya çalışılmıştır (Narlı-Gaziantep hattı 1953 yılında, Gaziantep-Karkamış hattı 1960 yılında faaliyete geçmiştir (Doğanay, 1997, s. 114)). 1980'lerde kapanan hat 2009 yılında tekrar açılmış ancak Suriye iç savaşı nedeniyle seferlerde aksamalar yaşanan hat 2014 yılında tekrar kapanmıştır (Rail Turkey, 2022).

Bölgede çalışan demiryolu hatları Fevzipaşa- Gölbaşı ve Ergani-Diyarbakır-Batman-Kurtalan arasındaki hattır. Ayrıca Gölbaşı-Gaziantep-Nizip-Birecik-Karkamış hattını *Bağdat Demiryolu Hattı*'na bağlayan bir hat bulunur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde günümüzde Kilis hariç tüm illerde bir havaalanı bulunmakla beraber 1990'lı yıllara kadar sivil uçuşlar sadece Diyarbakır (1952) ve Gaziantep (1976) illerinden yapılıyordu. Şanlıurfa, Batman ve Siirt'te ise küçük uçaklar için bir pist vardı (Erdoğan & Uçar, 1992a, s. 112). Adıyaman, Siirt ve Batman 1998'de, Mardin 1999'da, Şanlıurfa 2007'de Şırnak ise 2013 yılında sivil havalimanlarının açılması ile havayoluyla ulaşım imkanına kavuşmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Kalkınma dinamik bir kavramdır ve zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir. Kalkınma kavramı bir bölgenin niteliksel olarak gelirinin artması, nüfus yapısının olumlu düzeyde değişmesi ve sosyal refahın artmasıyla beraber niceliksel olarak da gayri safi milli hasılasının artması (GSMH) anlamına gelmektedir. Bakırcı (2007) kalkınmayı şöyle açıklamaktadır: "*Kalkınma dönemin koşullarına ve*

değişen şartlarına göre anlamı farklılaşan ve bu şartların getirdiği sorunların çözümüne odaklanan değişken ve dinamik bir olgudur” (Bakırcı, 2007, s. 31). Kalkınma kavramının büyüme kavramıyla karıştırılmaması gerekir. Büyüme yalnızca üretilen miktardaki artışı göstermektedir. Kalkınma ise sadece üretim ve kişi başına düşen gelirin artışı değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da gelişmesi anlamına gelmektedir (Sönmez M. E., 2010, s. 248; Gündüz, 2019). Bölgesel kalkınma ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Taşçı, 2011, s. 9).

Kalkınma kavramı sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkmış II. Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş birçok ülkede sıklıkla ülkelerin hedeflerini gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır. 1980’ler sonrasında ise küresel eğilimlerle beraber merkezi hükümetin tek otorite olmadığı, yerelin ve bölge aktörlerinin ön plana çıkarıldığı bölgesel kalkınma yaklaşımları önem kazanmıştır (Akbulut & Göküş, 2017, s. 83).

Kalkınmanın bir bölgede sağlanması için sadece merkezi hükümete bağlı olarak oluşturulan finansal teşvikler, altyapı yatırımları, devletin etkin olduğu sanayi tesisleri kurulması gibi faktörlerin yanında yerelde iş gücünün niteliğinin ve bölgenin yaşam kalitesinin artırılması, yatırım ikliminin oluşturulması devlet ve bölge halkının ortak kararıyla gerçekleştirilmelidir (Övgün, 2007, s. 251-252).

Kalkınmasını sağlamış olan ülkelerde kalkınmanın bazı koşullarda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu koşullardan birincisi ekonomik istikrardır. Ekonomik istikrarın bozulması durumunda yatırımcılar geleceğin belirsizliği, enflasyonun yüksekliği, yüksek faiz ve kur oranları gibi nedenlerle yatırım yapamamakta veya yatırımlarını ertelemektedir. İkincisi yatırımların sürekliliğidir. Bu sadece işletmelere veya sanayi tesislerine olan yatırım değildir. Ayrıca eğitim, sağlık, ulaşım, kültür gibi diğer sektörlere yapılan yatırımları da içermektedir. Üçüncüsü ise yatırımların iç tasarruflarla finanse edilmesidir. Bu durum hızlı kalkınma için

borçlanmadan uzak durulmasına karşılık gelir. Borçlanma yoluyla kurulacak tesislerden elde edilen gelir borçların kapatılması ve faizler kalkınmayı yavaşlatıcı bir etki eder. Ayrıca, her bölgenin farklı kaynağı, potansiyeli ve problemleri vardır. Bunların analiz edilip bölgelere göre farklı politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Farklı yörelerde farklı sektörlerin geliştirilmesiyle bölgelerin uzmanlaşacağı alanların seçilmesi kritik önemdedir. Bu uzmanlaşma durumu bölgeler arası rekabeti artırır ve iç ve dış ticarete söz sahibi olma yolunda ilerleme sağlanmasıyla küreselleşme yolunda büyük bir adım atılmış olur (Kutgi & Maden, 2017, s. 145).

Dünyada neoliberal politikaların günümüzde popülerlik kazanması ve kapitalist sistemin güncel etkileri dengeli bir kalkınmanın gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir. Kapitalizm, özü itibarıyla sermayenin gelişimini ifade eder. Gelişmiş ülkelerde dahi bölgesel kalkınma farklarının görülmesindeki temel sebep de kapitalizmin bu eşitsiz gelişim gösteren yapısıdır (Eşiyok B. , 2010, s. 220).

Kalkınma literatüründe dengeli büyüme ve dengesiz büyüme teorilerinin üzerinde daha çok durulduğu görülmektedir (Hirschman, 1958; Yavilioğlu, 2002; Erbay & Özden, 2013; Yeung, 2017; Rosenstein-Rodan, 1943). Dengeli büyüme modelleri temel olarak tüm sektörler için aynı anda aynı miktarda yatırım yapılması durumunda bir ülkenin veya bölgenin toptan kalkınacağı ve gelişmemiş bölgelerin azalacağı yönündeki teoridir. Dengesiz kalkınma modellerinde ise mekânın tekdüze olarak ele alınmaması gerektiği düşüncesi hakimdir. Birçok faktörün büyümede etkili olduğu, bazı bölgelerin avantajlara sahip olduğu da vurgulanan noktalar arasındadır. Bu konuda özellikle Rosentein-Rodan, Lewis, Myrdal ve Nurkse gibi isimler öne çıkmaktadır.

Bölgesel büyüme teorileri, yine büyüme teorileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmış teorilerdir. Fakat büyüme ülkeler bazında değil daha dar ölçekte bölgesel boyutta incelenmiştir. Bölgesel büyümeler aynı zamanda ulusal ekonominin büyümesini ifade ettiğinden ülkeler içinde önemli bir konu olduğu birçok kaynakta ortaya konulmuştur (Uyan, 2019, s. 135; Yiğit & Maden, 2019, s. 118; Kaygalak, 2018, s. 172).

Büyüme modelleri Keynesyen ve Neo-klasik büyüme modelleri olarak iki bölümde ele alınabilir (Capello, 2011, s. 5; Gibson, 2008, s. 2). Keynesyen modeller büyümenin daha çok talep yönüyle ilgilidir ve büyümeyi bölgenin gelir düzeyi, tüketimleri, dış ticareti ile bağlantılı olarak ele almaktadır. Bir ürüne talep fazla ise üretimin ve firmaların artacağını bunun da gelirin artmasını sağlayacağı savunulmuştur (Aksu, 2014, s. 13,14). İşsizliğin olduğu bir durumda ücretler düşse dahi istihdamın artmayacağını ancak talep artışı beklentisinin istihdamı ve yatırımı arttıracığı savunulmuştur. Ayrıca devletin ekonomiye para politikası ve diğer araçlarla müdahale etmesi gerektiği savunulmaktadır. Ancak Keynesyen politikaları savunanlar büyümede arz faktörünü dikkate almadıklarından eleştirilere maruz kalmışlardır. Neo-klasik büyüme modelleri olarak ifade edilen ve büyümenin arz yönüyle daha çok ilgili olan modeller eleştirilerini bu temelde inşa etmiştir. Emek ve sermayenin artmasının üretimi artıracığı ve ekonominin büyüyeceği varsayılmaktadır. Devlet müdahalesinin kalkınmayı engelleyeceği üzerinde durulmuş piyasanın kendi iç dinamiklerinin oluşmasının önemine vurgu yapılmıştır. Ancak neo-klasik büyüme modelleri kriz öngörülerini oluşturma, kriz politikalarında yetersiz kalmış, yerel yığılmaları, şehirleşmeyi, ulaşım masraflarını ve sektörel bağımlılıkları tam olarak açıklayamamıştır (Saraç, 2006, s. 40; Yıldırım, Çakmaklı, & Özkan, 2011, s. 155). Bu konuda ise kalkınma kutupları modeli devreye girerek neo-klasik modellerin açıklayamadığı konuları açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. François Perroux, kalkınmanın temelinde dengesizliklerin olduğunu kalkınmanın bir noktadan başlayarak çevreye yayıldığını gelişmiş batı ülkelerindeki seyrin bu doğrultuda ilerlediğini belirtmiştir. Ekonomik gelişmenin ülkenin tüm bölgesinde aynı anda ve birdenbire görülemeyeceği bazı bölgelerin öncelik kazanacağını “kalkınma kutupları” (development poles) vasıtasıyla gerçekleşeceğini ifade etmiştir. 1954 yılında Harvard’ta yayınlanan iki makalesinde *büyüme kutuplarının* unsurlarına yer veren F. Perroux, 1955 yılında yayınladığı “*Note sur la notion de pôle de croissance*” başlıklı makalesinde *büyüme kutupları* kavramını açıklamış (Perroux, 1955) daha sonraki yayınlarında büyüme kutupları yerine *kalkınma kutupları* ifadesini tercih etmiştir (Perroux, 2018, s. 48-49). Bölgelerde özellikle bazı sektörlerin veya firmaların öncü (önder) veya sürükleyici firmalar olduğunu ve bu sektörlerin liderliğinde diğer

firmaların da gelişebileceği üzerinde durulmuştur. Bu sektörler, yüksek yığılma derecelerine sahiptir ve çoğaltıcı, kutuplaştırıcı ve teknolojik gelişme merkezi olmaları bakımından önemli bir konuma sahiptir (Şenol & Kemeç, 2018, s. 114). Kalkınma kutuplarının devlet müdahalesiyle veya ekonomik faaliyetin birden kendiliğinden başlaması şeklinde oluşabileceği belirtilmektedir. İlk başlarda kalkınma kutbunun başlangıç noktası olan alan daha sonraları negatif dışsallık denilen aşırı kalabalıklaşmadan ve çeşitli sebeplerden dolayı gerileme yaşayacaktır. Burada ise Mrydal'ın birikimli nedensellik teorisiyle büyüme kutuplarının oluşturulması gerektiğine işaret etmekte ve büyüme kutuplarının bulunmasının çevreye olumlu yayılması veya olumsuz geri itme şeklinde etkisinin olabileceği üzerinde durmaktadır (Sheppard, 2017, s. 972; Deviren & Yıldız, 2014, s. 11) Mrydal ayrıca gelişmekte olan piyasalarda sektörün kendi başına bırakılmaması gerektiği ve bırakıldığı takdirde kalıcı dengesizliklerin oluşabileceğini vurgular (Şimşek & Çetin, 2012, s. 144). Ayrıca bölgesel kutuplaşmanın açıklandığı kuramlardan merkez-çevre veya özerklik-bağımlılık kuramı Friedmann tarafından da tartışılmıştır. Friedmann merkez ile gelişmiş ülkeleri kastederken, çevre ise geri kalmış bölgeleri ifade eder. Buna göre teknolojik gelişmeler ve yenilikler merkezde toplanır, çevreye doğru yayılır bu nedenle merkez her zaman üstünlüklere sahip olduğu için çevre bölgeleri sömürür şeklinde görüşlerini ortaya koymuştur (Friedmann, 1967, s. 23,24). Son yıllarda ise bölgesel kalkınmada içsel kalkınma modelleri öne çıkmaktadır. Buna göre bir bölgenin gelişmesi içsel süreçlerle var olan potansiyelinin ve yerel kaynaklarının ortaya konulmasıyla oluşabileceği üzerinde durulur (DPT, 2006, s. 91).

Yukarıda genel olarak aktarılan tartışmalar bölgesel ekonomik kalkınmanın şehirlerde gerçekleştiği ve şehirleşmenin kalkınma unsurlarından ayrı tutulamayacağını göstermektedir. Richardson, Buttler, Boudeville gibi uzmanlar bu görüşün en önemli temsilcileridir (Dinler, 1986, s. 81; Butler, 1999, s. 865) Hatta Richardson şehirleşmenin bölgesel kalkınmanın motoru olduğunu, ekonomik faaliyetlerin şehirlerde yoğunlaştığı ve yayıldığından bahsetmektedir (Richardson, 1971; Ertuğral, 2018, s. 62) Nitekim Güneydoğu Anadolu Bölgesinde merkez ilçeler dışında sanayinin az gelişmiş olması bu durumu destekler. Eğitim-öğretim, araştırma-

geliştirme, haberleşme ve sosyal etkileşimin merkezinin şehirler olduğu ve iletişimin şehirlerde daha fazla olmasının zamanla teknik-bilimsel bilginin üretilip yayıldığı ve yeniliklerin çıkış kaynağı olduğu vurgulanır. Von Böventer'e göre bir bölgenin gelişmesinde ulaşım bağlantıları, iskân kalitesi, iklimi, kültürü, fiyatlar ve kira koşulları gibi yerel tercihler (kaliteler) önemli olmaktadır (Böventer, 1968, s. 179). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayinin geri kalmışlığında bu konularda bulunan eksiklikler gelişmeyi olumsuz etkilemektedir.

Küreselleşmeyle birlikte firmalar üretim ve dağıtım faaliyetlerini genişleterek bölgesel ve yerel düzeyde rekabet gücünü arttırarak daha fazla pazara ulaşmak istemektedir. Rekabet, fiyat temelli veya kalite temelli olarak iki türlü gerçekleştirilebilmektedir (Schumpeter, 2003a, s. 84). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan rekabet kaliteden çok fiyat temellidir. Ancak kalkınma açısından olması tercih edilen asıl rekabet kalite rekabetidir. Firmalar daha iyi, daha yeni ve daha kaliteli mal ve hizmet üreterek rakiplerine üstünlük sağlarlar (Schumpeter, 2003a, s. 84). Bu ancak teknolojik ve bilgi temelli yenilikçi ve yaratıcı firmalar vasıtasıyla olmaktadır. 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkan yaratıcı ekonomiler, bilgi ekonomileri, yeni ekonomi ve endüstri 4.0 gibi kavramlar ise kalkınma literatüründe önemli bir yer edinmiştir (Gordon, 2000, s. 72; Baily & Lawrence, 2001, s. 4; Deng & Zhang, 2020, s. 2; Çelik, Güteryüz, & Özköse, 2018, s. 92; Aslan, 2017, s. 113). Özellikle Porter ulusal rekabetin firmalar tarafından gerçekleştirildiği görüşünü ortaya atmıştır (Porter, 1990, s. 80). Günümüzde ekonomilerde en önemli etken klasik üretim faktörleri değil bilgi ve beşerî sermayedir. Bilgi ekonomilerine veya inovasyona dayalı üretim ekonomik büyümeyi ve rekabet ortamını arttırmaktadır. Buradan sağlanan fayda ise bilginin ekonomik ve toplumsal kazanca dönüşerek kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamasıdır. İş birliği içerisinde çalışmaktan yoksun bir ekonomide mekânsal yoğunlaşmalar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenlerle firmaların gelişimleri için yüz yüze ilişkiler gerekli görülmektedir. Yüz yüze ilişkiler bilginin yayılmasını sağlayarak iktisadi faaliyetlerde bilgi yoğun ürün üretilmesinde ve kıyasıya rekabette etkin rol oynar. Bu nedenle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi temel hedef olarak

benimseyen şirketlerin, endüstrilerin ve ülkelerin özellikle bilgi yayılımları ile inovasyona odaklanmaları oldukça önemlidir (Kalça & Atasoy, 2008, s. 95).

Ekonomik çeşitlilik ve uzmanlaşma, yeni dünya ekonomik düzeninde kalkınmak için olmazsa olmaz koşuldur (Kerimoğlu, 2017, s. 111). Rekabetin artması firmaların kendilerini yenilemelerine ve küresel piyasada tüm paydaşlarla iletişimde kalmalarını sağlamayı gerektirmektedir. Dünya gelişmelerine uygun dönüşüm sağlayamayan ve rekabete ayak uyduramayan firmalar zamanla çöküş sürecine girmektedir.

Bölgesel kalkınmada etkili olan unsurlar son yıllarda yerele odaklanmakta veya yerelde ortaya çıkan atılımlarla gerçekleştirilmektedir. Yereli göz ardı eden yaklaşımlar artık terk edilirken şehirlerin kendi iç dinamiğiyle gelişmesi tercih edilmektedir. Şehir ekonomilerindeki büyümeler toplam bölgesel büyümenin kaynağı olabilmektedir. Bir bölgenin kalkınması şehirlerdeki bilgi birikimi ve sermaye birikimi (beşerî-fiziki sermaye) ile alakalıdır. Bir bölgenin veya bir şehrin birdenbire gelişme gösteremeyeceği uzun süreli birikimlerle alakalı olduğu ve bu doğrultuda Güneydoğu Anadolu bölgesinin bu bağlamda geç kaldığı birçok çalışmada ortaya konmuştur (Arslan & Ay, 2007, s. 417; Erdoğan & Uçar, 1992, s. 112; GAP BKİ, 1995, s. 7; Gündüz, 2019, s. 1330; Demir, 2003, s. 200). Bölgenin coğrafi olarak dezavantajlı bir konumda olması, tarihsel olarak sanayi ile geç tanışması ayrıca ulusal düzeyde yapılan ticaretin daha çok AB ülkeleri ve Türkiye'nin batısında bulunan lokasyonlarla yapılması önemli birer etkidir (Ticaret Bakanlığı, 2022). Bölge ekonomisine yön vermek için ise kent ekonomilerine odaklanmak ve sanayi yoğunlaşmalarının tespiti bu konuda önem arz etmektedir. Şehirlerde görülen sanayi yoğunlaşmaları alanda verimlilik artışını sağlamakta bu ise mekânın ekonomik olarak büyümesine imkân tanımaktadır. 1920'li yıllarda Marshall'ın akademik çevrelerde başlattığı bu yerelleşme ve uzmanlaşma tartışmaları, bölgelerin ekonomik büyümesinde etkili olacağı yaklaşımı yeni ekonomik coğrafya ekolüyle hız kazanmış ve *yerelleşme* Porter ile standart bir kavram haline gelmiştir (Krugman, 1997, s. 50; Henderson, Shalizi, & Venables, 2001, s. 14; Porter, 2000, s. 21). Uzmanlaşma ise birbiriyle sürekli iletişim halinde olan örgütlenmiş sanayi sektörlerindeki ağlarla gerçekleşmektedir. Bir

bölgedeki bu firmaların bilgi alışverişinde bulunması ve uzman işgücü havuzunun bulunması gibi pozitif etkenler bölgede yoğunlaşmanın olduğu sektörlerin verimliliğini ve büyümesini artırmaktadır. Bu ise bölgenin artan gelir düzeyiyle gelişmesine katkıda bulunur. Hatta yerelleşme ortamının sağlandığı şehirlerin olgunlaşmamış endüstriler ve yeni firmalar için bir küvez ortamı olduğu vurgulanmaktadır (Seyfeddinoğlu & Ayoğlu, 2007, s. 173). Yoğunlaşmanın şehir ekonomilerinde ihracat artışını sağladığı ihracatın artmasının ise şehirlerin ve bölgenin ekonomik gelirinin artmasıyla beraber kalkınmayı sağladığı aşikârdır. Şehirlerdeki ihracat artışı ise teknolojik yeniliklerin takibi, kaynakların verimli kullanımı ve bilgi birikiminin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi arttırır (Aktaş & Çatalbaş, 2011, s. 64). Ayrıca bir bölgedeki yığılmalar firmalar arası rekabeti arttırmaktadır. Sisteme yeni katılan küçük firmalar altyapı, teknoloji, finans ve pazar altyapısını kolayca genişletebilir bu durum firmalar arası rekabet baskısından dolayı verimliliğin artmasını sağlar (Porter, 1998, s. 83). Sektörel coğrafi yoğunlaşmaların faydasız örnekleri bulunsa da çoğunlukla olumlu dışsallıklar ortaya çıkarır. Rekabet gücüne sahip firmalar, genelde yatay ve dikey çeşitli bağlantıları olan sektörlerde daha fazla olması bu sektörlerin bölgesel gelişmede daha etkili olmasını sağlamıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ise küresel rekabetin karşılıklı üstünlükler temelinde yerel uzmanlaşmalarını hızlandırmıştır. Yerel girişimcilik, yerel kaynaklar, bilgi ve beceriler stoku ve diğer yerel potansiyellere bağlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşma becerisi gösterebilen yöreler, dünya ekonomisi içinde karşılaştırmalı bir üstünlük ve beraberinde rekabet avantajı elde edebilmektedirler (DPT, 2003, s. 109). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise Gaziantep tekstil ve giyim sektörlerinde ülke ekonomisi içerisinde üstün bir rekabet avantajı elde edebilmiştir.

Bölgesel Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Sanayii ile İlgili Bazı Çalışmalar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi; iklim, yüzey şekilleri, beşerî ve ekonomik etkinlikler açısından kendine özgü bir yapıya sahiptir (Atalay & Mortan, 2007, s. 8). Türkiye illerinin gelişmişlik sıralamasında, bölgedeki illerin çoğu alt sıralarda yer

almaktadır. Az gelişmiş alanların kalkındırılmasında sanayinin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Ekonomik kalkınma, hâkim bir sektörün varlığına karşılık tek başına tarım, sanayi veya hizmet sektörünün geliştirilmesi ile sağlanamaz. Sektörlerden birinde gerçekleşen gelişmeler diğer sektörlerin de gelişimine katkıda bulunmaktadır. Sanayi sektöründeki gelişim; gelir düzeyinin artmasında, refahın yaygınlaşmasında ve bölgeden göç olayının önlenmesinde etkilidir. İlk aşamada emek yoğun sanayi sektörleri daha fazla istihdam yaratma kapasitesine sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde emek yoğun sanayi sektörlerinin bölgede arttırılması ise tarım ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesine bağlıdır.

Kalkınma için hangi sanayi sektörü/lerinin destekleneceği veya teşvik edilmesi, gelecekte başarılı bir rekabet seviyesine ulaşip ulaşamayacağını tespit etmek oldukça zordur. Yeni sektörlerin geliştirilmesinden ziyade halihazırda güçlü olan sektörlerin teşvik edilmesiyle başarılı olma ihtimalinin yüksek olacağına dair kuşku da bulunmaktadır. Bundan dolayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hangi sektörün geliştirilmesi gerektiğini belirlemek zor bir süreçtir. Yeni kurulmakta olan sanayilerin desteklenmesi bir alternatif olarak düşünülmüştür.

Türkiye'de sanayinin yer seçimi ve mekânsal yoğunlaşma konusunda olan çalışmalar bölge, il ve ilçeler genelinde yapılmıştır. Bazı çalışmalar ise kalkınma ajanslarının ve proje alanlarının içindeki il ve ilçeleri içermektedir. Bu çalışmalar il/ilçe ve bölgelerde yapılan sanayi sektörlerinin durumu, gelişimi, ortaya çıkışı ile ilgili olarak bazıları ise sanayi sektöründe karşılaşılan problemler üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca sanayi sektörlerinde firma sayısının, iş gücü durumunun ve teşviklerin illerin gelişmişlik düzeylerine etkileri ile ilgili çalışmalarda oldukça fazladır. Çalışmaların büyük bir kısmında demografik, sosyal, ekonomik ve coğrafi etkenler ile ilgili veriler kullanılmıştır.

Bölgelerin ve illerinin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenmesi mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerdeki uzmanlaşmanın ortaya konmasında LQ (location quotients) yöntemi kolaylaştırıcı bir yöntemdir. Bu yöntem geri kalmış bölgelerin kalkınmasında yapılan stratejilerin ve planların gerçekleştirilmesinde besleyici bir

işlev üstlenmektedir. Ekonomik faaliyetlerin bölgesel yoğunlaşmasının ortaya konmasında yarar sağlayan ve yorum yapmaya yarayan bu yöntem bölgesel politikaların belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Niğde ilinin kalkınma dinamiklerinin belirlenmesi ile ilgili olanında 2006 ve 2014 yılları esas alınarak ilin üretim, yatırım teşvikleri, ithalat-ihracat verileri ve finansal veriler incelenmiş ve LQ oranının analizlerinden yola çıkarak ilin bu dinamikler belirlenmiştir (İskenderoğlu & Gülseren, 2017, s. 29).

Türk imalat sanayindeki uzmanlaşmanın belirlendiği bir diğer çalışmada LQ oranı imalat sanayindeki istihdam açısından değerlendirilmiştir (Yolcu & Akseki, 2018, s. 144). Benzer bir çalışmada Eser ve Köse tarafından Türkiye imalat sanayisinin yoğunlaşması 44 il 12 alt sektör açısından değerlendirilmiş mekânsal olarak dengesiz bir görünüme sahip olduğu tespit edilerek teknolojik düzeye göre illerin yoğunlaşma katsayıları istihdam, katma değer ve ihracata göre belirlenmiştir (Eser & Köse, 2005, s. 113). Sonuçta illerin hangi sektörlerde yoğunlaştığı belirtilmiştir.

Bu konuyla ilgili 2014 yılında yapılan bir çalışma ise Ege bölgesindeki sanayi faaliyetlerinin coğrafi yoğunlaşması üzerinedir ve TÜİK yıllık sanayi ve hizmet istatistiklerine göre üç alt bölgenin durumu LQ'nun yoğunlaştığı mekânsal alanların teknolojik düzeye göre belirlenmesi çalışılmıştır (Saygılı & Manavgat, 2014, s. 3).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve GAP'ın sanayi yapısı ve özellikleri birçok coğrafyacı tarafından tartışma konusu olmuştur. Türkiye'deki sanayi ile ilgili çalışmalardan olan *Türkiye Sanayinin Bünyesi ve Dağılışı* adlı çalışma sanayinin yoğunlaştığı alanların daha çok büyük şehirlerin bulunduğu alanlarda olduğunu belirtmiştir (Tümertekin, 1957). Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde deri mamulleri, gıda sanayi, mensucat sanayi ve giyim eşyaları sanayinin güçlü olduğu çalışmada belirtilmiştir. Şanlıurfa ilinin sanayi coğrafyasının tartışıldığı bir başka çalışmada il içinde tekstil ve gıda sektörlerinin imalat sanayi içindeki payının %71 olduğu belirtilmiştir. (Yurddaş, 2022). Bazı çalışmalar Türkiye'de gelişen yeni sanayi odaklarından biri olarak vurgulanan Gaziantep'in yıllara göre ülke sanayi içindeki payını ele almıştır (Mutluer, 2003). Kayış, 2019 yılında yaptığı çalışmasında

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Viranşehir Organize Sanayi bölgesinin ayrıntılarıyla tartışmış şehirde 34 işletmenin bulunduğu ve işletmelerin yaşadığı sorunları aktarmıştır (Kayış, 2019).

Bölgede birçok çalışma Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sanayinin geri kalmışlığını tartışmış ve bölgenin doğal kaynaklarını kullanarak geri kalmışlığın azaltılması için öneriler sunmuştur. Türkiye'de az gelişmişliğin nedenleri üzerine yapılmış çalışmada bölgedeki illerin işsizlik ve nüfus yapısının önemi tartışılmıştır (Gündüz, 2013). GAP sanayisi üzerine yapılan bir çalışmada ise bölgenin geri kalmışlığının uzun yıllar boyunca devam edeceği vurgulanarak başarı olarak sunulan enerji ve tarımsal artışlardan çok yaşam kalitesinde değişimle bölgenin gelişmişliğinin sağlanabileceği belirtilmiştir (Sinemillioğlu, 1998). Bölgeler arası kalkınmışlık farkının giderilmesinde bölgede uygulanan iktisadi politikaların gelir ve yaşam koşullarında ilerlemelere yol açtığı başka çalışmalarda da belirtilmiştir (Arslan & Ay, 2007). Bölgesel gelişmede etkili olan politikalardan olan sanayi teşviklerinin ele alındığını bir çalışmada ise teşviklerin firmaların ihracat hacminde, karlılıklarında, iş gücü sayısında ve satışlarda olumlu gelişmeler yarattığı Şırnak ili özelinde ortaya konmuştur (Ekinci, Koca, & Yüce, 2019).

Bölgenin sanayi özelliklerinin tartışıldığı bir başka çalışma GAP'ın Şanlıurfa'nın sosyo-ekonomik yapısına etkisinin ele alındığını bir çalışmadır. Çalışmada tarımın %72, hizmet sektörünün %20 ve sanayinin %3,5 gibi düşük bir oranda olduğu belirtilmiştir. Bölgede seracılığın teşviklerle geliştirilmesi gerektiği bu durumun kooperatiflerle olabileceği ve ilde kooperatifçiliğin düşük olduğu vurgulanmıştır (Akış, 2002). Türk Ekonomi Kurumu raporlarında bölge sanayisinin gıda, dokuma, mobilya, kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler ve taşa toprağa dayalı sanayiler üzerine yoğunlaştığı belirtilmektedir (Saraçoğlu, 2012).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayi ve sürdürülebilir büyüme bağlamında ele alındığı bir çalışmada ise GAP'ın istihdama, üretime, tarıma ve illerin büyüme oranlarına etkisi tartışılmıştır. Verimliliğin artırılması adına yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı, hayat kalitesinin artırılması için gerekli adımların atılması

karşın yeterli düzeyde olmadığı vurgulanmıştır (Güler, 2004). Başka bir çalışma ise GAP illerinde kalkınma düzeyleri, verimlilik düzeyleri ve büyüme oranlarının karşılıklı olarak yakınsama analizleri ile açıklanmış ve bölge illeri birbiri ile kıyaslanmıştır (Onmuş, 2004).

Bölgesel kalkınmada ulaşımın etkisi de oldukça önemlidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin erişebilirliğinin çalıştığı bir çalışmada bölge illeri içerisinde Siirt ve Adıyaman'ın ilçelerinin Pervari, Şirvan, Gerger, Sincik gibi ilçelerin ulaşım bakımından dezavantajlı olduğu analizlerle ortaya konmuştur (Şen, 2019). Bölge ulaşımı üzerine yapılan bir başka çalışmada Nizip'in ulaşım bakımından uygun konumda olmasının şehrin ticaretini ve sanayisini geliştirerek orta ölçekli bir şehre dönüştüğü vurgulanmaktadır (Sönmez & Başkaya, 2012).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerin ve GAP'ın değerlendirildiği bir çalışmada ise bölgenin ekonomik potansiyel olarak Türkiye içerisindeki yeri ortaya konmuştur. Çalışmada 3.290.575 hektar tarım alanıyla Türkiye'deki tarım alanlarının %11.7'sinin bölgede yer aldığı belirtilmiştir. Bu durumun tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi gerektiğine dayanak olduğu ve bölgedeki sanayinin %72.6'sının tarıma dayalı sanayiden oluştuğu belirtilmiştir (Benek, 2009). Aynı yazar Şanlıurfa ekonomisi üzerine yapmış olduğu daha önceki çalışmasında tarıma dayalı sanayinin önemini vurgulayarak Şanlıurfa ekonomisinin %53.1'nin tarıma dayalı olduğu belirtilmiştir (Benek, 2005). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarıma dayalı sanayinin ekonomik gelişmede etkisinin tartışıldığı bir başka çalışmada ise bölgede tarıma dayalı sanayilerin sermaye birikiminin oluşmasına ve sanayi kültürünün gelişmesine katkı sağladığını belirtmektedir (Pıçak, 2007). Mardin için yapılan bir çalışmada ise sanayi sektöründe tarıma dayalı sanayiye öncelik verilmesi ve sektörel yoğunlaşmaların/uzmanlaşmaların artırılması gerektiği vurgulanmıştır (Aydın, 2008). Ayrıca Adıyaman ilinin sanayisinin gelişimi ve yapısı ile ilgili bir çalışmada ilin ekonomik sektörlerinde hızlı bir çeşitlenme yaşandığı ve tarımın halen önemli olduğu ancak sanayi sektörüne doğru bir değişim olduğu ortaya konmuştur (Bakırcı, 2012).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayisi üzerine yapılan birtakım çalışmalar ise bölge illeri ve ihracatı üzerine odaklanmaktadır. Bölgesel kalkınmada ihracatın önemli bir politika aracı olduğu bölgede ihracatın hızla arttığı, Gaziantep'in bölge illeri içinde en büyük paya (%68) sahip olduğunun belirtildiği çalışmada bölgedeki ihracat oranları ele alınmıştır. İhracat performansı ile öne çıkmış illerin sosyo-ekonomik kalkınma düzeyinin de yüksek olacağı belirtilmiştir (Aktaş & Çatalbaş, 2011). İhracatçı firmaların kalkınmaya etkisinin yüksek olduğunu belirten bir başka çalışmada ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ihracatın arttırılmasının kalkınmaya önemli katkı sağladığı vurgulanmıştır (Çütçü, 2013).

Devletin dış ticarete müdahalesini savunan yaklaşım (Shafaeddin, 2000) Güneydoğu Anadolu Bölgesi için yeterli değildir. Ayrıca korumacı politikalarla desteklenen sanayilerin diğerlerine göre maliyetlerini düşürmede başarısız oldukları ve sektör gelişiminin neredeyse diğer sektörlerle aynı olduğu belirtilmektedir (Krueger & Tuncer, 1982, s. 1148). Grubel makalesinin sonuç kısmında az gelişmiş ülkelerin sadece sanayini kendi istedikleri için erken dönemde korumalarının mantıksal gerekçelerinin olup olmadığını tartışmasının anlamlı olmadığını belirtmektedir. Ortaya çıkan verimsizlikler ve refah kaynağı da arzu ettikleri sanayi faaliyetinin fiyatı olarak bakmak gerektiğini, kamuoyuna da bu maliyetin sanayileşme adına yapıldığının açıklanmasının doğru olacağını belirtmektedir (Grubel, 1966, s. 341-342). Ancak bölgesel gelişmenin kalkınma kutupları vasıtasıyla gerçekleşebileceği ve Doğu Asya'daki *devlet modeli sanayi* politikalarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de uygulanmasının kalkınmada etkili olacağı düşünülebilir. Devlet modeli sanayi politikasında devletin bölgede büyük yatırımlar gerçekleştirmesinden çok özel teşebbüsün farklı araçlarla desteklenmesi esastır. Bunun gerçekleşmesi için istikrarlı bir bürokrasi, bebek endüstriler ile ihracat kapasitesi yüksek sanayilerin korunması ve ulusal ölçekte bölgeden lider konumdaki firmaların oluşması gereklidir. Stratejik sanayi sektörlerinin hedeflenmesiyle beraber ihracatın teşviki yoğun bir rehberlikle gerçekleştirilmelidir. Özellikle öncü firmalar arasında rekabetin arttırılması hızlı bir büyümeye olanak sağlamaktadır.

Amaç, Materyal ve Yöntem

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayi faaliyetlerinin nispeten uzun bir geçmişi olmasına karşılık, üretim büyük ölçüde fabrikalardan çok atölyelerde gerçekleştirilmektedir. Geçmişte yaygın olan ev tipi üretim de yerini atölye tipi imalata bırakmıştır. İmalat sanayiinin etkilerini sadece ekonomi üzerinde olanlarla sınırlamamak, bunun sosyoekonomik hayat üzerinde olanlarını da değerlendirmek büyük önem taşımaktadır. Ancak bölgenin sosyoekonomik durumu, sermaye yapısı vb unsurlar göz önüne alındığında sanayiinin büyük ölçüde yoğun emeğe dayalı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan sanayi kuruluşlarının ait oldukları sektörlerin belirlenmesi, sektörlerin bölge ekonomisine katkısının ortaya konulması, gelişme potansiyeli daha yüksek olan sektörlerin belirlenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı illerin sanayii ve sanayileşme süreci ile ilgili detaylı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların temel özelliği belli bir zaman dilimi ve koşullarda ortaya çıkan durumu yansıtmasıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sanayiini mevcut durumunun bir bütün olarak değerlendirmesi, kalkınma için çeşitli önerilerin geliştirilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Potansiyelin belirlenmesi ve mevcut ve kurulabilecek sanayi kollarının potansiyel durum açısından değerlendirilmesi çalışmanın ana bölümlerini oluşturacaktır.

Bu bağlamda çeşitli araştırma soruları oluşturulmuş ve bunların cevapları araştırılmıştır. Bu sorular;

- Bölgenin kalkındırılmasında sanayinin rolü nedir?
- İmalat sanayinin bölgesel dağılış kalıpları nasıldır? Bu dağılıştaki nedensellikler nelerdir?
- İmalat sanayi 23 alt sektöründe iller düzeyinde yoğunlaşmanın olduğu sektörler hangileridir? Bu sektörlerin süreç içerisindeki değişimleri nasıldır?
- Bölgede kalkınmayı sağlayacak potansiyel sanayi sektörleri hangileridir?

- Bölge illerinin gelişmişlik sıralamaları ve Türkiye ekonomisi içerisindeki yeri nedir?

şeklindedir.

Bu soruların cevaplanması bölgede hangi sektörlerle yatırım yapılması gerektiğini ortaya koyarak bölgesel eşitsizliğin giderilmesine dair bir kaynak olacağı düşünülmektedir. Bölgede sanayinin durumu ve kalkınmaya etkisine dair çeşitli incelemeler yapılmıştır. İncelemeler yapılırken Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Avrupa Birliği'nin istatistiksel altyapısı ile uyum sağlaması için belirlenen, İstatistiki Bölüm Birimleri Sınıflandırması (İBBS) kullanılmıştır. Düzey 1 TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ifade eder. Bölgenin üç alt bölgesi bulunmaktadır. Bu alt bölgeler; TRC1 Gaziantep alt bölge (Gaziantep-Adıyaman-Kilis), TRC2 Şanlıurfa alt bölge (Şanlıurfa-Diyarbakır), TRC3 Mardin alt bölge (Mardin-Batman-Şırnak-Siirt) şeklinde ayrılmaktadır.

Mekânsal dağılışın ortaya konulması için veri tabanından elde edilen firma adresleri, Google Earth Pro 7.3 vasıtasıyla gerçek konumlarına işaretlenmiş, firmaların lokasyonuna ait koordinatlandırılmış veri, ArcGIS 10.2 programına aktararak dağılışın yorumlanmasına esas olan haritalar hazırlanmıştır. Haritalandırmalar yapılırken TOBB-Sanayi veritabanı içerisinde kullanılmış olan üretim kodlama sistemi NACE Rev-2 baz alınmıştır, NACE Rev-2 üretim kodlarına göre sadece imalat sanayi kısmı alınarak çalışmada kullanılmıştır² (Tablo 1.2).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sanayi faaliyetlerinin coğrafi ve sektörel dağılımının ölçülmesinde illerin işyeri sayıları, istihdam sayıları, ihracat verileri

² NACE, Fransızca “*Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes*” ifadesinin kısaltmasıdır. Avrupa Birliği istatistiklerindeki ekonomik faaliyetlerin tanımını bir standarda kavuşturulması amacıyla ilk kez 1970 yılında oluşturulan NACE listesi, 2000-2007 yılları arasında güncellenmiş ve NACE Rev 1.1 adını almıştır. *United Nations' International Standard Industrial Classification of All Economic Activities* (ISIC Rev. 4) ile uyum sağlaması adına yapılan düzenlemelerden sonra, günümüzde NACE Rev 2 olarak kullanılan liste oluşmuştur (EUROSTAT,2008, s. 5,13).

dikkate alınmıştır. İşyeri ve istihdam sayıları TOBB, SGK ve sanayi odalarından alınan verilerle, ihracat verileri için Ticaret Bakanlığı ve TÜİK'in dış ticaret istatistiklerinden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada mevcut durumun ortaya konması adına bölgedeki sanayi tesislerine yönelik bir anket formu hazırlanarak uygulanmıştır (Ek 2). Son olarak bölgede çeşitli fabrikalarda yönetici pozisyonunda olan kişilerle mülakatlar yapılarak bölgede var olan sorunlar ve çözümlerine dair öneriler tartışılmıştır. Bu görüşmeler tezin ilerleyen bölümlerinde paylaşılmıştır.

Dünyada bir bölgenin sanayi yoğunluğunun ve dağılımının belirlenmesinde Location Quotient (LQ), Herfindahl-Hirschman indeksi ve Lokasyon Gini katsayısı yöntemi en çok kullanılan yöntemlerdir. Çalışmada LQ'nun kullanımı tercih edilmiştir.

Tablo 1.2. İncelenen sanayi sektörü kodları ve tanımları

Üretim Kodu	Sektörler
10	Gıda ürünlerinin imalatı
11	İçeceklerin imalatı
12	Tütün ürünleri imalatı
13	Tekstil ürünlerinin imalatı
14	Giyim eşyalarının imalatı
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı
17	Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24	Ana metal sanayii
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27	Elektrikli teçhizat imalatı
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı
31	Mobilya imalatı
32	Diğer imalatlar

Türkiye’de yoğunlaşma katsayısı (LQ) bazı bölgelerde ve illerde sektörel dağılımların belirlenmesinde ve bölgelerarası kalkınma probleminin çözümünün belirlenmesi için uygulanmaktadır. Yöntem bölgenin ve illerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenmesi mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerdeki uzmanlaşmanın belirlenmesinde kolaylaştırıcı bir yöntemdir. Bu yöntem geri kalmış bölgelerin kalkınmasında yapılan stratejilerin ve planların gerçekleştirilmesinde besleyici bir işlev olabilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılmanın ortaya konmasını sağlayan ve yorum yapmaya yarayan bu yöntem bölgesel politikaların belirlenmesinde önemli bir çalışma metodudur.

Çalışmada bölgesel yoğunlukların belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biri olan Kernel yoğunluk haritası bölgede var olan sanayi alanlarının nerelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Yoğunluk analizlerinin temel fonksiyonu; sayılabilir nesnelere olan işyerleri, ihracat miktarları, üretim miktarları ve çalışan sayıları üzerine uygulanabilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi işyeri sayılarına göre oluşturulan Kernel yoğunluk tahmini haritası 2020 yılı verilerine göre bölgedeki yoğunluğun dağılımını göstermektedir. Kernel metodu, mekânsal yoğunlukların analizinde oldukça fazla kullanılan metotlardan biridir. Nitekim Dumansızoğlu ve Döker (2017) nüfusun zamansal değişimini bu yöntemle açıklamaktadır (Dumansızoğlu & Döker, 2017, s. 96). Ayrıca bir başka çalışmada Ankara’da bilgi yoğun hizmetler sektörünün araştırıldığı çalışmada mekânsal kümelenme örüntüleri Kernel yöntemiyle ortaya konmuştur (Şahin, Yılmaz, & Varol, 2018, s. 139).

Mevcut durumun ortaya konulması ve geleceğe dair öngörülerde bulunulması adına yapılan yoğunlaşma katsayısı analizi, dağılım haritaları, Kernel yoğunluk haritası ve anketler sanayinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin kalkınmasında etkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Sanayi odalarından ve belediyelerden alınan kaynaklarla desteklenen çalışmada var olan sanayi sorunları ve çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN EKONOMİ POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİM VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN YERİ

1.1 Türkiye’nin Ekonomi Politikaları

1.1.1. Cumhuriyet Öncesi Sanayi Dönemi

Ekip-biçme ve hayvancılığın ön planda olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sınırlı bir imalat sanayii de vardır. Bu üretim daha çok ev tipi veya atölye tipi üretim biçimindeydi. Tarımsal alet ve araç üretimi daha çok atölyelerde, dokuma ise evlerde üretimi gerçekleştiriyordu. Zaman içinde dokumanın da atölyelere yapılmaya başlandığı ve üretimin arttığı görülmektedir.

Avantajlı bir konuma sahip olan bölge ilk kültür merkezlerinin ortaya çıktığı Mezopotamya; birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, ticaret yolları üzerinde bulunması bölgede sanayi ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Modern sanayiinin kuruluş ve gelişim dönemlerinde Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan bu alanda Halep, Bağdat ve Şam gibi şehir merkezi durumda olması (Issawi, 1982, s. 6, 151), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki şehirlerin sanayi ve ticari olarak geri planda kalmasına ve art bölgesi konumuna düşmesine neden olmuştur. Bölge şehirlerinin dünyayla bağlantısının Halep veya Bağdat gibi şehirler vasıtasıyla gerçekleşmesi bölge şehirlerinde ticari faaliyetlerin de yavaşlamasına yol açmıştır.

1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması (Baltalimanı Ticaret Antlaşması) ve sonrasında başka ülkelerle yapılan antlaşmalar ve tanınan imtiyazlar zamanla ağırlaşan koşullar ile kapitülasyonlara dönüşmüştür. Bu ise sanayinin gerilemesine hatta durma noktasına gelmesine neden olmuştur (Eşiyok B. , 2010, s. 97; Avdar & Avdar, 2020, s. 118). 1913-1915 sanayi sayımlarına göre gıda ve dokuma sanayi ön plandadır (Yaşar, 2003, s. 51). Sermaye ve emek miktarının çoğu azınlıklardadır ve yabancı girişimleridir (Ökçün, 1997).

Bölgede üretilen ürünler tımar sistemiyle bağlantılı olarak tarıma dayalı sanayi şeklindedir. Ekonomi büyük ölçüde yaz kuraklığı sebebiyle kuru tarıma dayalı bir durum arz etmektedir (Erdoğan, 1992b, s. 263). Bölgede Gaziantep'te kırmızı mermer, Kilis'te kil madenciliği ile beraber bölge genelinde dokumacılık, bakırcılık, ipek böcekçiliği, deri, yün ve kumaş işleri yaygındır. Nitekim Halep salnamelerinden edilen bilgilere göre Urfa sancağında 1899 yılında 2.095 dükkân, 32 han, 18 fırın, 23 değirmen, 1 deri fabrikası bulunurken, Antep'te 2.849 dükkân, 4 bedesten, 31 han, 53 fırın, 2000 kumaş tezgâhı, 6 deri işletmesi, 50 boyahane, 24 değirmen, 6 içki fabrikası, 5 sabunhane bulunmaktadır (Eroğlu, Babuşçuoğlu, & Köçer, 2012, s. 115-134). Diyarbakır'da ise deri çizmeler, marokenler, ziynet eşyalar, pamuk dokumacılığı ve ipek böcekçiliği, bakır işlemeciliği, çömlek işleri, cam üretimi, kâğıt üretimi ve rakı üretiminin yaygın olduğu belirtilmektedir (Güney, 1997, s. 15).

1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Atılımları

Sanayileşme süreci uygulanan ekonomi politikalarındaki değişikliklere göre farklı dönemler içerir. Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarını da farklı dönemlere ayırmak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1929 yılına kadar olan dönemde daha çok liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra, dünya genelinde yeni ekonomi politika arayışları başlanmış, Türkiye'de 1933 yılından itibaren "devletçilik" olarak tanımlanan ancak daha çok devlet ve özel sektörün aynı zamanda yatırım yapmalarının desteklediği için "*karma ekonomi*" de denilen bir ekonomi politikası uygulanmaya başlamıştır. Böylece sermayesi kısmen devlet, kısmen de özel sektör tarafından sağlanan yatırımlar ile üretim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devletin sahip olduğu üretim araçlarının toplamdaki payı zaman içinde azalmakla beraber bu durum 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. 1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan sosyoekonomik değişim ve dönüşüm 1980 sonrasında ekonomi politikalarının *neoliberal* görüş çerçevesinde değiştiği görülmektedir (Avcı, 2000b, s. 33 ve devamı). Ekonomi politikalarındaki bu dönüşüm sanayileşme politikalarına da yansımıştır.

1.1.2.1. Liberal Ekonomi Dönemi (1923-1932)

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nden bozulan tımar sistemiyle bağlantılı olarak ilkel bir tarım ve daha çok batı bölgesinde yoğunlaşan gelişmemiş bir sanayi devralınmıştır (Avcı, 2000b, s. 33). Osmanlı Dönemi'nde gerçekleştirilen yenileşme çalışmalarıyla ordunun giyim ve silah gereksinimlerini karşılamak amacıyla çeşitli sanayi kuruluşları bulunmaktaydı. Ancak yerli sanayi, verilen kapitülasyonlar ve dış rekabete karşı yeterince korunamadığından fazla gelişme gösterememiştir. Bundan dolayı II. Meşrutiyet yıllarında iç gümrükler kaldırılmış, 1909 ve 1913 yıllarında sanayi üretimini artırmak amacıyla teşviklerle beraber kamu ve özel kesimin birlikte hareketini sağlayacak çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca 1913 ve 1915 yıllarında sanayi sayımları yapılarak ülkede sanayinin durum tespiti yapılmaya çalışılmış, özellikle sanayinin yoğun olduğu Batı Anadolu Bölgesi'nde sayım gerçekleştirilmiştir. 1921 yılında yapılan bir diğer sayımla ülkedeki gelişmiş sanayi merkezleri dışında kalan işyerleri sayılarak 33.058 işyeri ve bu işyerlerinde çalışan 76.058 işçi olduğu tespit edilmiştir (Kepenek, 1983, s. 1762). Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisinin canlandırılması çabaları bir kongre yapılmasını zorunlu kılmış ve bu doğrultuda İzmir'de bir toplantı yapılmıştır. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi Anadolu sanayisinin sorunlarını ortaya koyan bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Anadolu sanayisine finansman sağlayıcı bankaların yokluğu, kullanılan ilkel yöntemlerin değiştirilmesi gerektiği ve sanayinin ülke geneline yayılması gibi politikaların oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, içe dönük bir sanayi politikasıyla beraber 1923 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 Sanayi Maadin Bankası, 1926 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1909 yılında çıkarılan kanunun yenilenmesi ve kapsamının genişletilmesiyle 1913 yılında oluşturulan Teşviki Sanayi Kanunu'nda 1924 ve 1927 yılında düzenlemeler yapılarak sanayiye geliştirmeye yönelik kararlar alınmıştır (Avcı, 2000b, s. 34). Teşviki Sanayi Kanunu 1927 yılından 1942 yılına kadar uygulamak üzere özel sektörü geliştirmek amacıyla kurulacak firmalara; fabrika toprağı verme, vergi ve harçlardan muaf tutma, taşıma indirimi, üretim primleri ve devlet kurumlarının zorunlu alıcı kılınması gibi birtakım teşvikler ve tedbirler alınmıştır (Kasalak, 2012, s. 73).

1927 yılı sanayi sayımında küçük sanayi işletmeleri de sayılmıştır (Tablo 1.3). Buna göre Türkiye’de 65.245 işletme mevcuttur ve bunların %43.59’u tarım ve hayvancılık alanında, %22’si maden sanayi ve makine imalatı alanında faaliyet göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan işletme sayısı ise 5.065’tir. Bölgedeki işletme sayısı Türkiye’deki işletmelerin %8’ine tekabül etmektedir (DİE, 1969, s. 31-56).

Tablo 1.3. 1927 sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde işletmeler ve çalışan sayıları

İLLER/SEKTÖRLER		Tarım Dayalı Sanayi	Dokuma Sanayi	Ağaç Ürünleri Sanayi	Makine Maden Çıkarma İmalatı	Kimya Sanayi	İnşaat Sanayi	Kâğıt ve Basım Sanayi	TOPLAM
Diyarbakır	İşletme Sayısı	348	199	50	135	15	22	2	771
	Çalışan Sayısı	1159	957	136	390	41	570	12	3265
Gaziantep	İşletme Sayısı	1117	426	206	203	58	4	1	2015
	Çalışan Sayısı	5284	1282	409	556	312	40	3	7886
Mardin	İşletme Sayısı	338	291	65	124	24	37	2	881
	Çalışan Sayısı	1464	1049	268	589	100	141	9	3620
Siirt	İşletme Sayısı	137	83	16	76	*	2	*	314
	Çalışan Sayısı	276	437	44	515	*	6	*	1278
Şanlıurfa	İşletme Sayısı	374	151	152	159	8	12	1	857
	Çalışan Sayısı	1035	425	304	354	9	29	8	2164
Bölge	İşletme Sayısı	2314	1150	489	697	105	77	6	4838
Toplamı	Çalışan Sayısı	9218	4150	1161	2404	462	786	32	18213

Kaynak: (DİE, Sanayi Sayımı, 1927) **Erişim:** 19.02.2019 * **Veri yok**

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 1927 yılı sanayi sayımlarına göre toplam 4838 işletme ve toplam 18213 çalışan yer almaktadır. Türkiye’de ise aynı dönemde 256.855 çalışan mevcuttur (DİE, 1973, s. 151). Buna göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde çalışan sayısı Türkiye’deki çalışanların %7’lik kısmını oluşturmaktadır. En fazla işletme ve çalışan sayısı Gaziantep ilinde olmakla beraber en az işletme ve çalışan sayısı o dönemde Malatya’nın ilçesi konumunda olan Adıyaman’dadır. Bölgede en fazla işletme 2.427 ile tarıma dayalı sanayide, en az işletme ise 6 ile kâğıt

ve basım sanayidedir. Bölgede en fazla işletme toplam işletmelerin %48'ini oluşturan tarıma dayalı sanayi ve %24'ünü oluşturan dokuma sektöründen oluşmaktadır. Ayrıca sektörlere göre çalışan sayısının %74'lük kısmı tarıma dayalı sanayide (%51) ve dokuma sanayi (%23) sektörlerinde çalışmaktadır. Diğer sanayi kolları bölgede çok etkin değildir. Bu durumda 1923-1932 yılları arasındaki dönemde bölgede sanayinin tarım ürünlerini işleme ve dokuma alanında yoğunlaştığı, bu niteliğiyle sanayileşmenin başlangıç aşamasında olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Buhran³ adıyla da bilinen ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin hissedilmeye başladığı dönemde 1928 yılında İktisat vekâleti kurulmuştur. 1924 yılında yürürlüğe giren Lozan Antlaşmasının ekonomik maddelerinden olan gümrük rejiminin 5 yıl daha devam etme süreci, 1929 yılında sona ermiş ve Türkiye Cumhuriyeti ekonomik anlamda bağımsızlığını bir kez daha ilan etmiştir. 1930 yılında Türkiye Merkez Bankası'nın kurulması sonrasında 1931 yılında Birinci Sanayi Planı hazırlanmaya başlanmıştır (Eroğlu N. , 2007, s. 67). 1923-1932 döneminde İzmir İktisat Kongresi kararlarının çoğu hayata geçirilmiş olmasına karşın sermaye yetersizliği ve sanayinin belli merkezlerde yoğunlaşması nedeniyle sanayi alanında beklenen gelişmeler sağlanamamıştır. Bu durum, liberal ekonomi politikası uygulayan ülkelerin ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye'nin ekonomisinde de birtakım değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte artık Atatürk'ün tanımladığı *Devletçilik* ilkesinin uygulamaya geçtiği görülmektedir. Atatürk'ün tanımladığı devletçilik, özel sektörün yeterli bilgi birikimine ve sermayeye sahip olduğu alanlarda özel sektörün yatırım yapmasını, olmadığı alanlarda devletin yatırımları gerçekleştirmesini, özel sektörün gelişmesi durumunda da devletin bu üretim alanından çıkmasını esas almaktadır (İnan, 1972, s. 15).

³ *Büyük Buhran*'ın liberalizmin kurallarına uymayan girişimcilerin yığılmalara ve tekelleşmeye çalışmaları, arz ve talep dengesinin bozulması, rekabetin önlenmeye yönelik girişimler ve fiyat dengesinin bozulması nedeniyle başarısız olduğu belirtilmektedir (Hamitoğulları, 1975, s. 137).

1.1.2.2.Karma Ekonomi Dönemi (1933-1980)

1929 yılına kadar çeşitli teşvik ve tedbirlerle sanayinin geliştirilmesine yönelik liberal uygulamalar özel sektörü geliştirememiş sermaye birikimi sınırlı düzeyde kalmıştır. Ekonomik anlamda da bağımsızlığın tam kullanılabilir olması, dünyadaki koşullarla da uyumlu olarak birtakım düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir (Avcı, 2000b, s. 35). *Birinci Sanayi Planı*'nda devletin bir plan çerçevesinde ve tüm ülkeye yayılmış bir şekilde yatırımları gerçekleştirmesi esas alınmıştır. Beş yıllık bir dönem için hazırlanan bu plana, özellikle Sovyetler Birliği'nin planlı sanayileşme politikalarıyla ekonomisinde gerçekleştirdiği gelişim örnek olmuştur.

Birinci Sanayi Planının amacı;

- a) Yerel, bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı bir sanayi,
- b) Başta dış alımı söz konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine geçmek,
- c) Sanayi kuruluşlarının yer seçiminde özellikle hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olmak ve bölgesel dağılımda bir denge sağlanmak amaçlanmıştır (Kepenek, 1983, s. 1765).

Söz konusu ekonomi politikasının uygulamasının kolaylaştırılması amacıyla sırasıyla Sümerbank (1933), Etibank (1935) gibi bankalar kurulmuştur. Bu bankalar aracılığıyla kamu tarafından başta şeker, dokuma, kâğıt sanayi gibi 9 farklı sanayi kolunda sanayi tesisleri faaliyete geçirilmiştir. Ancak bu sanayi tesislerinden Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulanlar oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Ayrıca bu dönemde demiryolu, liman gibi altyapı yatırımları ve ağır sanayi üretimlerinin de arttığı görülür.

Bu dönemde kurulan fabrikaların çoğunluğu Marmara Bölgesi'ndeyken Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1929-1939 yılları arasında sadece bir fabrika kurulmuştur. Bu 1934 yılında Diyarbakır'da kurulan Rakı Fabrikasıdır. Bölgedeki diğer yatırımlarda ise 1937 yılında kurulan Şanlıurfa/Ceylanpınar Üretme Çiftliği ve 1939 yılında Diyarbakır'da kurulan Ergani Bakır İşletmeleridir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1932 yılında Teşviki Sanayi kanunundan yararlanan işletme sayısı 28'i Gaziantep'te, 3'er âdeti Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin'de, 1'i Siirt'te olmak üzere toplam 38 fabrika bulunmaktaydı (Kepenek, 1984). Aynı dönemde Türkiye'de Teşviki Sanayi kanunundan yararlanan işletme sayısı 1473 olmuştur ve Gaziantep kanundan en fazla yararlanmış olan illerdendir. Gaziantep toplamda 28 işletmeyle 8. sırada yer alıyordu.

Birinci sanayi planı ile Anadolu'da birçok şehirde modern sanayi tesislerinin kurulması sağlanmış, bu fabrikalar ise ilerde kurulacak tesislere örnek teşkil etmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanması sonucunda 1936 yılında ikinci bir iktisat kongresi toplanmış ve ilkinine göre daha geniş kapsamlı politikalarından oluşan *İkinci Sanayi Planı* 1936 yılında yürürlüğe konmuştur. Bu planda hammaddesi iç piyasalardan karşılanacak tesisler kurmak, kömür havzalarını ve su kaynaklarını daha verimli kullanmak amaçlanmıştır (Avcı, 2000b, s. 36). Ancak bu plan II. Dünya Savaşı'nın başlaması uzun yıllar hedeflerine ulaşamamıştır (Uzunkaya, 2020, s. 15).

II. Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, askeri alanda savunma amacıyla çeşitli hazırlıklar yapmış ve kaynakların büyük kısmını askeri harcamalara ayırmak zorunda kalmıştır. Bu durum yatırımları engellerken, kalkınma hızının düşmesine de neden olmuştur. İhracatı tarımsal üretime dayanan Türkiye bu dönemde çeşitli tarımsal ürünleri satarken, ihtiyaç duyduğu sanayi ürünlerini almakta zorlanmıştır. Bu koşullar altında Türkiye'nin altın ve döviz rezervi artmış, bu daha sonraki yıllarda yaşanacak dış ticaret açıklarının bir kısmının kapatılmasında kaynak görevi görmüştür (Avcı, 2000a, s. 40-41). Savaş koşullarında ekonomik istikrarın korunması çeşitli yasalar çıkartılmıştır. 1940 yılında savaşın ekonomiyi yıpratıcı etkisini gidermek, ekonomik istikrarı korumak ve gelirleri kontrol altında tutmak amacıyla çıkarılan *Milli Koruma Kanunu* bu kanunlardan biridir. Ancak bu kanuna rağmen fiyat istikrarı bozulduğu, karaborsacılığın arttığı, enflasyon oranları ve genel fiyatları yükseldiği görülmüştür (Ünal, 2009, s. 76). 1942 yılında çıkarılan *Varlık Vergisi Kanunu* bu konudaki kanunlara örnektir.

Savaş sonrasında, savaş yıllarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla *1946 Yılı İvedili Sanayi Planı* hazırlanarak uygulanmaya konulmuştur (Avcı, 2000b, s. 38). Bu plan önceki planlara benzemekle beraber Sümerbank ve Etibank gibi devlet kurumları aracılığıyla sanayiye kaynak sağlayan ürünlerin üretiminin tarımsal alanda teşviki ve madenlere dayalı sanayinin yakın çevresinde üretimin yapılması amaçlanmıştır. Bölgesel uzmanlaşmanın arttırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak planın uygulanma aşamasında çıkan sorunlar nedeniyle 1947 yılında *Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planda Marshall yardımlarından faydalanmak önemli bir unsur olmuş, ulaşım, alt yapı yatırımları ve tarımda mekanizasyona önem verilmiştir. Yine bu dönemde yapılan sanayi ve alt yapı yatırımlarının çoğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışında gerçekleşmiştir.

ABD ile yapılan anlaşmayla Türkiye Marshall planına dâhil olmuş bu kapsamda çeşitli alt yapı yatırımları ile dokuma, şeker, çimento ve demir-çelik vb sanayi kollarında çeşitli yatırımlar ve yenilemeler gerçekleştirilmiştir (Avcı, 2000b, s. 40-41). Savaş sonrası dönemde özel teşebbüsle genişleyen iç pazarlar tekrar ön plana çıkmış ve sanayi sektöründe canlanma görülmüştür. Özellikle tüketim mallarına yönelik işletmeler çoğalmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise payı sınırlı düzeyde kalmıştır.

1950 yılında yapılan seçimlerde liberal ekonomik görüşün savunucu durumundaki Demokrat Parti iktidara gelmiş, ancak süreç ekonomide devletçiliğin devamı şeklinde gerçekleşmiştir (Avcı, 2014, s. 320-321). Nüfusun bu dönemde şehirlerde toplanmasıyla iç pazar genişleyerek sanayi kesiminde bir canlılık yaratılmıştır. İç pazarın bazı mallara olan arzının karşılanamadığı dönemde özel ve kamu kesimi birlikte üretimi arttırma yoluna gitmiştir. Bu durum ise sanayi yatırımlarında kamunun payının gittikçe artmasına neden olmuştur. Kamu kuruluşlarını özel sektöre devredeceğini ilan eden dönemin hükümeti, çeşitli zorunluluklar sonucunda piyasadaki kamu sektörünü genişletmiştir (Taş, 2004, s. 17). Bu dönemde 1950 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE), 1952 yılında Gübre Fabrikaları A.Ş. ve Et ve Balık Kurumu (EBK), 1953 yılında Türkiye Çimento Fabrikası ve Türkiye Azot Sanayi T.A.Ş, 1954 yılında Türkiye Petrolleri Anonim

Ortaklığı (TPAO) ve Devlet Malzeme Ofisi (DMO), 1955 yılında SEKA (Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları), 1956 yılında Demir-Çelik, 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) kurularak çeşitli kamu iktisadi teşebbüsleri oluşturulmuştur.

1950 yılında *Türkiye Sınai Kalkınma Bankası*'nın kurulması da özel sanayi işletmelerinin gelişmesinde etkili olmuş, girişimcilere iç ve dış kredi sağlanması konusunda kolaylıklar sağlamıştır. Bankanın 1950-1962 yılları arasında 500 milyon TL dolayında destek verdiği, ancak kredilerin bölgesel dağılımında Marmara Bölgesi özel teşebbüslerin yoğunlaştığı görülmektedir (Kepenek, 1983, s. 1771). Bu durum ise Türkiye'de bölgesel eşitsizliği arttırıcı sonuçlara yol açmıştır.

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulması ile Türkiye ekonomisinde planlı döneme geçilmiştir. Beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmış ekonomik kalkınmanın tarım, sanayi ve hizmetler sektörüyle beraber geliştirilmesi amaçlanmıştır. Planlar, kamu kesimi için emredici, özel kesim için teşvik edicidir (Avcı, 2000b, s. 44).

Türkiye'de 1950 yılında yapılan sayımda 98.828 işyeri bulunurken bunun yalnızca 2.202'si on ve üzerinde işçi çalıştırmaktadır. Ülke genelinde 32.056 işyeriyle giyim sanayi en fazla işyerine sahiptir. Bunu 12.385 işyeriyle madeni eşya sanayi, 10.756 işyeriyle gıda sanayi takip etmektedir. Çalışan sayısı bakımından en fazla işçi çalıştıran sektör 59.549 kişi ile giyim sanayi olmuş bu sayıyı 58,756 kişiyle mensucat sanayi, 48,063 kişiyle gıda sanayi takip etmektedir (DİE, 1953, s. 2). Bu dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 4.922 işyeri, 11.490 çalışan bulunmaktadır (DİE, 1955, s. 118-120). Gaziantep bu dönemde en fazla çalışan ve işyeri bulunduran ildir (Tablo 1.4).

Tablo 1.4. 1950 yılı sanayi sayımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işyeri ve çalışan sayıları

İller	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı
Diyarbakır (Diyarbakır+Batman)	760	1.798
Gaziantep (Gaziantep+Kilis)	1.875	5.217
Mardin	756	1.625
Siirt	385	672
Şanlıurfa	1.146	2.178
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplamı	4.922	11.490

Kaynak: DİE, 1955 yılı 22 nolu İstatistik Bülteni.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) 1963 yılında 15 yıllık bir süreyi kapsayan her yıl için ekonomik hedefleri belirlenmiş uzun dönemli bir planın ilk kısmıdır. Bu doğrultuda Marmara, Çukurova ve Zonguldak gibi büyüme kutupları belirlenmiş ve bölgelere finansal teşvikler sağlanmıştır. Kalkınma planının asıl amacı sanayinin ülke kalkınmasında birinci sektör veya öncü sektör konumuna getirilmesidir. Bu doğrultuda Marmara, Çukurova ve Zonguldak gibi büyüme kutupları belirlenerek bölgelere finansal teşvikler sağlanmıştır (Gündüz, 2019, s. 1329). Sebebi ise ekonomik gelişmenin ancak sanayileşme yoluyla gerçekleşebileceğinin düşünülmesidir. Bu dönemde iç ve dış sermaye kaynaklarından yararlanmak amacıyla sanayi üretiminin teşviki uygulamasına gidilmiştir. Ekonomik gelişmenin sağlanması için ekonominin dış kaynaklara bağılılığının azaltılmasına çalışılarak bunun sağlanmasının ancak sanayi ürünlerinin dışalımını yerine yerli üretimle gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Dönemin iktisatçılarının tercihiyle *İthal İkameci* sanayi modeliyle iç pazarın büyütülmesi, yabancı mallara karşı korunması, yatırımlara özendirme yapılması, nitelikli uzmanlar yetiştirilmesi, istihdamın artırılması ve dış ödemelerde dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Dış yardımlardan yararlanmak amacıyla önemli atılımlar yapılmış AET, ABD ve SSCB ile kredi ve bağışlar için anlaşmalar yapılmıştır. Ancak dış yardımlar istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Ancak bu dönem küçük ölçekli özel sektörün gelişimi için önemlidir. Birinci beş yıllık kalkınma planında ülkenin kalkınma hızı %7 olarak öngörülmüş, sanayi büyüme hızı %12.3, tarım büyüme hızı %4.2, hizmet büyüme hızı % 6.8 olarak hedeflenmiş gerçekleşen oranlar ise ülke kalkınma hızı %6.6, sektör

büyümleri sanayi %10.9, tarım %3.4 ve hizmet %7.2 olmuştur (Mutluer, 1995, s. 31). Ayrıca planda alt yapı yatırımlarına öncelik verilmiş olup madencilik, ulaştırma ve konut yatırımlarının düzeyleri ortalama %19 olmuştur (Avcı, 2000b, s. 46).

Türkiye’de 1964 yılında sanayi ve işyerleri sayımı yapılmıştır. Bu neticeye göre ise Türkiye’de toplam 160.771 işyeri, 679.462 çalışan mevcuttur (Tablo 1.5). Büyük işletmeler olarak tarif edilen on ve üzeri işçi çalıştıran işyeri sayısı 237’si devlete ait olmak üzere toplamda 3.012’dir. Sadece büyük işletmelerde çalışan sayısı ise 325.441 kişidir (DİE, 1968, s. 69). Büyük işletmelerde en fazla olan sektör 885 işyeriyle gıda sanayi sektörüyle ilgilenen işyerleri olmuştur. Bunu 711 işyeri ile dokuma sanayi, 223 işyeriyle madeni eşya sanayi takip etmiştir.

Tablo 1.5. 1964 yılı Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayinin sektörlere dağılımı

İLLER/SEKTÖRLER		Gıda Sanayi	Dokuma Sanayi	İçki Sanayi	Madeni Eşya Sanayi	Metal Ana Sanayi	Petrol İşleme	Kimya Sanayi	Tütün İşleme	Kâğıt Basım Sanayi	Toplam
Diyarbakır	İşletme	2	2	1	*	*	*	*	1	*	6
	Çalışan	*	490	229	*	*	*	*	*	*	757
Gaziantep	İşletme	14	15	3	1	2	*	7	*	1	43
	Çalışan	278	1253	210	307	*	*	353	*	*	2451
Siirt	İşletme	*	*	*	1	*	1	1	*	*	3
	Çalışan	*	*	*	5	*	372	27	*	*	404
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplam	İşletme	16	17	4	2	2	1	8	1	1	52
	Çalışan	278	1743	439	312	*	372	380	*	*	3524

* Veri yok

Not: Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin iki veya daha az işletme sayısına sahip iller olduğundan verileri yayınlanmamaktadır.

Kaynak: DİE, 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı İmalat Sanayi.

1964 yılı sanayi ve işyerleri sayımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde on ve üzerinde işçi çalıştıran büyük işletmeler ise son derece az bir sayıdadır. Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaklaşık 52 büyük işletme ve 3.524 çalışan bulunmaktadır. Dokuma sanayi, işletme ve çalışan sayısı bakımından en fazla olan sektördür ve 17

işletme ile 1743 çalışana sahiptir. Gaziantep bölgede 43 işyeriyle ve 2.451 çalışanla bölgenin sanayi bakımından en önde gelen ilidir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)'nın hedeflerine ulaşması veya hedeflere yakın sonuçlar elde etmesi ikinci bir planın daha kapsamlı ortaya konulmasını sağlamıştır. Sanayileşmenin kalkınmanın sağlanmasında önemi üzerinde durularak bir önceki dönemde uygulanmaya çalışılan tarım ve sanayinin dengeli kalkınması ilkesi terk edilmiştir. Milli gelirin her yıl %7 artacağı belirtilerek GSMH içinde sanayinin payının %25,5'den %30,07'ye yükseltileceği hedeflenmiştir. Sektörlerin gelişme hızlarındaki hedefler ise sanayi için %12, tarım için % 4.1, hizmetler için % 6.3 olmuştur. Gerçekleşen oranlar ise sanayide %7.6, tarımda %3.1, hizmetlerde % 7.7 olmuştur (Mutluer, 1995, s. 32). Sanayi ve tarım sektörü istenen düzeyin altında kalmış hizmetler sektörü ise hedefi aşmıştır. Kalkınmada geri kalmış bölgeler belirlenerek öncelikli illerde özel sektöre teşvikler yapılmıştır (DPT, 1967, s. 620). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin tamamı bu öncelikli yöreler kapsamında yer almıştır. Bu dönemde Türkiye'de 1970 yılı Sanayi Sayımına göre 175.299 işyeri ve 837.465 çalışan kişi bulunmaktadır (Tablo 1.6). Bu sayının 4.820 işyeri ve 510.437 çalışan sayısı büyük işyerleri olarak tarif edilen on ve üzeri işçi çalıştıran işletmelerdir. Türkiye'de bu sayımda yer alan 4.820 büyük işletmenin yalnızca 254 âdeti devlet işletmesidir (DİE, 1976, s. 1).

Tablo 1.6. 1972 yılı sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi işyerleri ve çalışan sayıları

İller	Büyük Sanayi Tesisleri						Küçük Sanayi Tesisleri	
	İşletme Sayısı			Çalışan Sayısı			İşletme	Çalışan
	Özel	Devlet	Toplam	Özel	Devlet	Toplam		
Adıyaman	0	2	2	0	822	822	704	1241
Diyarbakır	6	4	10	162	1045	1207	1399	2466
Gaziantep	86	5	91	2857	1406	4263	4679	10835
Siirt	0	5	5	0	385	385	872	1562
Şanlıurfa	4	2	6	62	246	308	2072	3927
Mardin	*	*	*	*	*	*	1429	2305
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplam	96	18	114	3081	3904	6985	11155	22336

Kaynak: DİE, 1972 Yıllık Sanayi İmalat Sanayii Anketi (İller).

DİE, 1970 Sanayi ve İşyerleri Sayımı İmalat Sanayi II. Küçük İmalat Sanayi.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1970 ve 1972 yılı sanayi istatistiklerinden yararlanarak bölgede toplam 114 büyük sanayi tesisi ve 11.155 küçük sanayi tesisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca büyük işletmelerde 6.985 çalışan yer alırken küçük işletmelerde 22.336 çalışan sayısı bulunmaktadır. Bölgede büyük sanayi tesisleri bakımından önde gelen ilin Gaziantep olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle kamu sektörünün açmış olduğu işletme sayısı ortalama olarak bölgenin diğer illeriyle yaklaşık aynı düzeydeyken özel teşebbüsün bu ilde oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Gaziantep'te bulunan özel sanayi tesislerinin 30 adeti dokuma tesisi, 21 adeti gıda sanayi tesisi, 7 adeti kimya sanayi sektörüne ait 13 adeti ise bakırcılık, fotoğrafçılık, ölçü aletleri, plastik ve oyuncak eşya, müzik aletleri gibi muhtelif imalat sektörü denilen işyerleridir. Kalan diğer 15 adet işyeri üç ve altında sanayi tesisine sahiptir. Çalışan sayısına baktığımızda ise dokuma sektörü 1629 çalışanla ilk sırada yer alırken onu 386 çalışan ile gıda sanayi takip etmektedir. (DİE, 1980a, s. 24).

Tablo 1.7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde devletin kurduğu sanayi tesislerinin sektörel dağılımı

İLLER/SEKTÖRLER		Gıda Sanayi	Dokuma Sanayi	İçki Sanayi	Madeni Eşya Sanayi	Makine İmalatı	Petrol İşleme	Kimya Sanayi	Tütün İşleme	Toplam
Adıyaman	İşletme	*	1	1	*	*	*	*	*	2
	Çalışan	*	539	283	*	*	*	*	*	822
Diyarbakır	İşletme	*	1	1	*	1	*	*	1	4
	Çalışan	*	415	304	*	23	*	*	303	1045
Gaziantep	İşletme	3	*	1	1	*	*	*	*	5
	Çalışan	421	*	393	592	*	*	*	*	1406
Siirt	İşletme	*	1	*	2	*	1	1	*	5
	Çalışan	*	20	*	55	*	304	6	*	385
Şanlıurfa	İşletme	1	*	*	*	1	*	*	*	2
	Çalışan	231	*	*	*	15	*	*	*	246
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplam	İşletme	4	3	3	3	2	1	1	1	18
	Çalışan	652	974	980	647	38	304	6	303	3904

* İşletme bulunmuyor.

Kaynak: DİE, 1972 Yıllık Sanayi İmalat Sanayii Anketi (İller).

Bölgede kamuya ait büyük sanayi tesislerinin sektörlere dağılımına bakıldığında 4 adet gıda sanayi işletmesi, 3'er adet dokuma, içki, madeni eşya sanayi işletmeleri, 2 adet makine imali yapan işletme, 1'er adet petrol, kimya ve tütün işleme ile ilgilenen sanayi tesisleri bulunmaktadır (Tablo 1.7).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP), BBYKP'nın hazırlanması sürecinde 15 yıllık hazırlanmış olan planın son kısmını oluşturmakla beraber önümüzdeki yıllarda yapılacak olan planlama için hazırlanmış olan 22 yıllık uzun planlama döneminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Sosyal ve ekonomik manada gelişmiş ülkeler seviyesine gelmek, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) içinde yer almak, dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak, istihdamın artırılması, yaşam standartlarının yükseltilmesi ÜBYKP'nın temel hedefidir. Ancak bunların gerçekleşmesi alt yapı ve üst yapının koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle kimya, makine imalat, metal ve elektronik sanayiler başta olmak üzere yatırım ve ara malı üreten sanayi kollarının desteklenmesine karar verilmiştir. Üretim hedeflerine bakıldığında tarım sektörünün yılda ortalama %4.5, sanayi üretiminin yılda ortalama %11.9 (imalat sanayi yılda ortalama %11.7, yatırım malları %16.8, ara malları %14.3 tüketim malları %7.4), hizmetler sektörünün ise yılda ortalama % 8.2 artması planlanmıştır (DPT, 1973, s. 204).

Yatırımların sektörlere dağılımına bakıldığında ise imalat sanayine %31.1, tarıma %11.7, ulaşırmaya % 14.5, konuta % 15.7, enerjiye % 8.5, madencilığe ise %5.8'lik paylar ayrılmış toplam 281.100 milyon TL (1971 fiyatıyla) yatırım hedeflenmiştir (DPT, 1973, s. 205). Ancak 1973 Arap-İsrail savaşları sebebiyle ortaya çıkan petrol kriziyle petrol fiyatları artmış sanayi tesisleri için ayrılan para başka alımlara gitmiş ve 1974 Kıbrıs harekâtı nedeniyle dış kaynaklı yardımlar kesilmiş bu durum yatırım ve üretim hedeflerinin tutturulamamasına neden olmuştur. Sonuçta imalat sanayi yatırımları %28.3 olmuş ulaşımda %20.6, konutta %16.9, tarımda %11.8 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 1973, s. 206).

Bu dönemin sonunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki durumla ilgili verileri 1977 yılı imalat sanayi istatistiklerinden almaktayız (DİE, 1980b, s. 19). Bu

sayımda 1972 yılı istatistikleriyle benzer sayıda işyeri ve çalışan sayıları vardır ancak sadece Gaziantep ilinde kayda değer bir artış söz konusudur. 1972 sayımında 91 işyeri, 4263 çalışan bulunurken 1977 sayımında 110 işyeri 5912 çalışan vardır. Bu beş yıl içerisinde 19 yeni işyeri kurulmuştur. 1977 sayımında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 129 sanayi tesisi ve 13.510 çalışan bulunmaktadır (DİE, 1980b, s. 19).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP) döneminde yürütülen atılımların başarıya ulaştırılması temel amaç olmasına rağmen büyük iç ve dış sorunlarla mücadele eden ülkede politikaların ilk hedefi bu sorunları çözmektir. Ekonomide çok unsurlu eşitlik ve gelir dağılımı ve planlı dışa açılma temel ekonomik hedeflerdir. İmalat sanayinde ise teknoloji yaratma, ileri ve rekabetçi sanayi, ara ve yatırım malları ağırlıklı üretim istenmektedir. Ancak 1970’li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan siyasi toplumsal huzursuzlukla beraber ekonomik gelişmelerin de geriye doğru gitmesi 24 Ocak 1980’de ekonomik istikrar programı adı ile yeni bir ekonomik sistemin uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde 24 Ocak Kararlarının da etkisiyle serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye’de “ihracata dayalı” bir sanayi politikası uygulamaya konulmuştur. Böylece geleneksel ithal ikameci sanayi yaklaşımı terk edilerek sanayi kesimine önemli miktarlarda para aktarılmıştır. Ayrıca yabancı sermayenin ülkeye gelişini teşvik edici uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Tablo 1.8. 1980 yılı sayımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayi tesisleri ve çalışan sayıları

İller	Büyük Sanayi Tesisleri					
	İşletme Sayısı			Çalışan Sayısı		
	Özel	Devlet	Toplam	Özel	Devlet	Toplam
Adıyaman	1	3	4	*	1123	1123
Diyarbakır	6	6	12	118	1682	1800
Gaziantep	146	5	151	5844	1529	7323
Siirt	1	3	4	*	3661	3661
Şanlıurfa	4	3	7	469	392	861
Mardin	1	1	2	*	33	33
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplamı	159	21	180	6431	8420	14801

Kaynak: DİE 1982, 1980 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, Büyük İmalat Sanayi.

1980 sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu dönemde çalışanlar ve işyerleri sayısına bakıldığında toplam 180 adet büyük sanayi tesisinin bulunduğu ve bu tesislerde toplam 14.801 çalışanın yer aldığı tespit edilmiştir (Tablo 1.8). Aynı sayım döneminde Türkiye'de 437'si devlete ait 9009 sanayi tesisi, 289.067 devlet sektöründe 808.579 toplam çalışan olduğu tespit edilmiştir (DİE, 1982, s. 15). Bölgede özel sektörde en fazla ilerleme kaydeden il bu sayım döneminde de Gaziantep'tir. Özel sektöre ait en fazla işyeri sayısı 52 iş yeriyle kimya ve plastik ürünler sanayi olmuştur. Bunu 44 işyeriyle dokuma sanayi, 30 işyeriyle gıda sanayi takip etmiştir (DİE, 1982, s. 15).

1.1.2.3. Neoliberal Ekonomi Politikaları (1980 ve Sonrası)

1980 sonrasında mükemmel ve tam işleyen piyasa ekonomisi, iyi dönen bir rekabet çarkı, kurallı KİT'ler ve sınırlı bir planlama oluşturulmak istenmiştir. 24 Ocak 1980'de alınan ve ekonomik istikrar tedbirleri başlığını taşıyan kararlar, ekonomi politikasında bir değişime de işaret etmektedir. Bu karar 1983 ve 1984'teki kararlarla pekiştirilmiş ancak rekabetin mükemmellikten uzak olması ve piyasa mekanizması nedeniyle istenilen bir etki yaratmamıştır (Avcı, 2000b, s. 52-53).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), verimlilik, ihracat artışı ve sanayinin payının yükseltilmesi ekonomik ve sosyal yapının geliştirilmesi amaçlarına sahiptir (DPT, 1984, s. 1). Bunun sonucunda 1980 öncesine döneme ait korumacı ve ithal ikameci sanayi politikaları yerini 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ihracatı önceleyen politikalara terk edilmiştir.

Bu dönem devletin sanayi içerisindeki etkinliğinin azaldığı, buna karşılık özel sektörün etkisinin arttığı bir döneme geçilmiştir (Yücel, 2015, s. 67). İhracata dayalı üretim modeliyle beraber serbest piyasa ekonomisine geçişin başladığı bu dönem günümüz ekonomik koşullarının başlangıcı durumundadır. Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak yabancı sermayenin önü açılmıştır. Bu dönemde sanayi tesislerinin ürettiği ürünlerin piyasa isteklerine göre üretilmesi hedeflenmiş bunun içinse çeşitli

devalüasyonlarla Türk lirasının değeri düşürülmüştür. Dış pazara düşürülen TL fiyatlarıyla daha kolay girmeyi hedeflenirken, üretilen ürünlerin kalitesi ve tesislerin verimlilikleri arttırılmaya çalışılmıştır. TL'nin değerinin düşülmesiyle ülkenin ihracatının artacağı böylece döviz girişinin artarak cari açığın azaltılması amaçlanmıştır. Böylece uluslararası pazarda yer edinilmeye çalışılmıştır (Çelebi, 2001, s. 58).

1990'lı yıllar ekonomik entegrasyona yönelik politikaların uygulandığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde enflasyonla mücadele ön plana çıkmış, çeşitli fiyat ayarlamaları yapılmıştır. Dönem, dış ticarete ihracatın yerine ithalatın oldukça fazla artış gösterdiği bir dönemdir. Körfez savaşının ülke ekonomisine olumsuz etkilerinin olduğu yıllardır. 1994 yılında dolar karşısında Türk lirasına devalüasyon yapılarak değeri düşürülmüş bankalar faiz oranlarını arttırmış ve piyasalar bozulmuştur. Bu durum ise hedeflenen büyüme oranlarının yakalanamamasına neden olmuştur. İmalat sanayi 1981-1990 yılları arasında ortalama %7.4, 1991-2000 yılları arasında ortalama %3.5 büyüme gerçekleştirmiştir (Arısoy, 2005, s. 47).

1990-2000 yılları arasında sırasıyla yaşanan 1994 Krizi, 1997 yılı Asya krizi, 1998 Rusya Krizi ve 1999 Marmara Depremi Türkiye'nin ekonomisinde büyük istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur. 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanması Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunması dönemin önemli olaylarıdır. 1996 yılında Merkez Bankası döviz fiyatlarının aşırı artması neticesinde kriz olmasını engelleme adına geçmiş enflasyon oranlarına göre kur değerlendirilmiştir. Bu ise ilerde TL'nin aşırı değerli kalmasına dövizin ucuzlamasına ihracat oranlarının hedefleri tutturulamamasına neden olmuştur. Sonuçta 2000 yılında büyük bir kriz başlamıştır. Sanayinin dış rekabete karşı korunduğu, ileri teknoloji gerektiren iş yerlerinin teşvik edildiği, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılmak istendiği, modern teknoloji ve esnek ve rekabet gücü yüksek bir sanayi politikası günümüzde 7. ve 8. Beş yıllık kalkınma planlarında uygulanan politikadır (DPT, 1995, s. 45-47; DPT, 2000). 9. Beş yıllık Kalkınma planında kümelenmeye dayalı politikalar ağır basmaktadır (DPT, 2006, s. 92). Üniversitelerle şirketler ve konumlanmaları ile yerel ve bölgesel kalkınma planları yapılmıştır. 10. Beş yıllık Kalkınma planında

imalat sanayi ihracatını arttırmayı, yüksek teknolojinin ihracattaki payının artırılması, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınma anlayışıyla bölgesel gelişmişlik farkını azaltmak amaçlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

1992 yılı sayımlarına göre Türkiye’de 433’ü kamuya ait toplam 11.201 sanayi tesisi, 227.560 kamu çalışanı olmak üzere toplam 984.936 çalışan bulunmaktadır (Tablo 1.9). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 32’si kamuya ait toplam 148 sanayi tesisi, 6.703’ü kamu çalışanı toplam 19.825 çalışan bulunmaktadır (DİE, 1997, s. 156). Sektörler bazında baktığımızda en çok işletme 69 firmayla dokuma sektöründedir. Bunu 34 işletme ve 3.591 çalışanla gıda sektörü takip etmiştir.

Tablo 1.9. 1992 genel sanayi ve işyeri sayımına göre inceleme alanında çalışan ve işyeri sayıları

İLLER/SEKTÖRLER		Gıda Sanayi	Dokuma Sanayi	Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Metal Eşya Sanayi	Metal Ana Sanayi	Kâğıt ve Basım Sanayi	Kimya Plastik Ürünler Sanayi	Orman ve Mobilya İmalatı Sanayi	Toplam
Adıyaman	İşletme	3	3	1	1	*	*	*	*	8
	Çalışan	604	654	314	*	*		*	*	2684
Diyarbakır	İşletme	9	2	6	1	*	1	*	*	19
	Çalışan	1113	827	522	201	*	*	*	*	2798
Gaziantep	İşletme	15	62	5	5	2	5	7	3	104
	Çalışan	1450	8738	411	254	*	313	1045	245	12679
Siirt	İşletme	1	*	1	*	*	*	*	*	2
	Çalışan	34	*	311	*	*	*	*	*	345
Şanlıurfa	İşletme	4	2	1	1	*	*	*	*	8
	Çalışan	302	42	298	108	*	*	*	*	748
Batman	İşletme	*	*	1	*	*	*	1	*	2
	Çalışan	*	*	311	*	*	*	34	*	571
Mardin	İşletme	2	*	3	*	*	*	*	*	5
	Çalışan	88	*	551	*	*	*	*	*	639
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplam	İşletme	34	69	18	8	2	6	8	3	148
	Çalışan	3591	10261	2718	563	*	313	1079	245	19825

* Veri yok.

Kaynak: DİE 1997, 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, I Büyük İmalat Sanayi.

2001 yılı yıllık imalat sanayi sayımına göre Türkiye’de toplam 11.293 sanayi tesisi ve 1.093.193 çalışan bulunmaktadır (Tablo 1.10). Aynı sayımlara göre Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toplam 310 büyük sanayi tesisi ve 28.158 çalışan bulunmaktadır. Bu tesislerinden sadece 13 tanesi kamu işletmesidir ve 2.547 kişi bu kamu işletmelerinde çalışmaktadır (DİE, 2004, s. 154). Sektörler bazında bakıldığında en çok işletme ve çalışan dokuma, deri ve giyim sanayinde 164 işletme ve 19.939 çalışanla ilk sıradadır.

Tablo 1.10. 2001 yılı sanayi sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sektörel bazda sanayi tesisleri ve çalışan sayıları

İLLER/SEKTÖRLER		Gıda Sanayi	Dokuma, deri ve giyim sanayi	Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Metal Eşya Sanayi	Metal Ana Sanayi	Ağaç, Kâğıt ve Basım Sanayi	Kimya Plastik Ürünler Sanayi	Orman ve Mobilya İmalatı Sanayi	Toplam
Adıyaman	İşletme	3	6	1	1	*	*	*	*	11
	Çalışan	58	573	*	*	*	*	*	*	885
Diyarbakır	İşletme	6	8	8	1	*	*	2	*	25
	Çalışan	535	377	404	*	*	*	*	*	1618
Gaziantep	İşletme	39	139	7	18	4	7	14	2	230
	Çalışan	1868	18635	345	337	82	245	1262	*	23147
Siirt	İşletme	*	*	1	*	*	*	*	*	1
	Çalışan	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Şanlıurfa	İşletme	9	11	2	1	1	*	*	*	24
	Çalışan	235	354	*	*	*	*	*	*	1171
Batman	İşletme	1	*	1	*	*	*	1	*	3
	Çalışan	*	*	*	*	*	*	471	*	471
Mardin	İşletme	8	*	3	1	*	*	3	1	16
	Çalışan	114	*	443	*	*	*	158	*	715
Şırnak	İşletme	*	*	1	*	*	*	*	*	1
	Çalışan	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kilis	İşletme	1	*	*	*	*	*	*	*	1
	Çalışan	151	*	*	*	*	*	*	*	151
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toplam	İşletme	67	164	24	22	5	7	18	3	310
	Çalışan	2961	19939	1192	337	82	245	1891	*	28158

* Veri yok.

Kaynak: DİE 2004, 2001 Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri.

2020 yılı TOBB sanayi verilerine göre ise günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde toplamda 2438 firma yer alırken bu firmalarda toplam 182.814 kişi çalışmaktadır. Sektör bazında bölgede 593 firma tekstil ürünlerinin imalatında faaliyet

gösterirken 450 tanesi gıda ürünleri imalatında, 251'i ise giyim eşyaları imalatında faaliyet göstermektedir.

Firmaların 1201'i Gaziantep ilinde yer alırken 385'i Şanlıurfa'da, 274'i de Diyarbakır'dadır. Diğer illerde ise Batman'da 192, Mardin'de 164, Adıyaman'da 126, Şırnak'ta 45, Kilis'te 38 ve Siirt'te 13 firma vardır. Bölgede faaliyet gösteren firmalar toplam 182.814 kişiye istihdam sağlarken 73.756 kişi tekstil sektöründe, 25.663'ü giyim eşyaları sektöründe ve 17.254 kişisi gıda ürünleri imalatında çalışmaktadır. İl bazında en fazla istihdam Gaziantep'te 115.354 kişi çalışmakta iken onu 19.312 kişiyle Şanlıurfa ili takip etmektedir.

1.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye ekonomisindeki yerinin belirlenmesinde illerin gelişmişlik sıralamasındaki yerleri, gelir düzeyi, işsizlik ve yaratılan istihdam konuları ele alınmıştır.

1.2.1.İllerin Gelişmişlik Sıralamaları

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın illerin istihdam, rekabet ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik, eğitim, sağlık ve demografik özelliklerini dikkate alarak yayınlamış olduğu gelişmişlik sıralaması araştırmasına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri 81 il içerisinde oldukça geri sıralarda yer almaktadır. 2003 yılında 81 il içerisinde Gaziantep 20, Kilis 54, Diyarbakır 63, Adıyaman 65, Şanlıurfa 68, Batman 70, Mardin 72, Siirt 73, Şırnak ise 78. sırada yer almıştır (DPT, 2003, s. 55). 2017 yılında ise tüm illerde gerileme görülmüştür. Gaziantep gerileyerek 30, Kilis 62, Adıyaman 66, Diyarbakır 68, Batman 72, Şanlıurfa 73, Mardin 74, Siirt 75 ve listenin en sonundaki il Şırnak 81. olmuştur (STB, 2019a, s. 35).

İllerin gelişmişlik sıralamasının altı kademeye ayrıldığı raporda Gaziantep (3. Bölge) ve Kilis (5. Bölge) hariç Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin tamamı 6.

kademe gelişmişlik seviyesinde olarak tespit edilmiştir. Sanayi yatırımlarına verilen teşviklerin kademelerinin sıralanması yine illerin gelişmişlik kademesiyle aynı olmuştur. Gaziantep sanayi boyutundaki kriterlerde üst sıralarda yer alırken eğitim, sağlık ve sosyal refah boyutundaki kriterlerde alt kısımlarda yer almaktadır. Gaziantep'in rekabetçi ve yenilikçi kapasite boyutunda, kayıtlı işyeri sayısında, kişi başına ihracat tutarında Türkiye genelinde üst sıralarda bulunduğu belirtilmiştir. Gaziantep rekabetçi-yenilikçi kapasitede Türkiye genelinde 6. sırada, yaşam kalitesi sıralamasında 46. sırada, erişilebilirlik bakımından 20. sırada yer almaktadır. Bölgede yer alan diğer iller tüm bu kriterlerde genelde 60. sıranın daha üstünde yer almaktadır.

İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmiş sıralamasına bakıldığında bölge ilçeleri arasında Gaziantep/Şehitkamil birinci derece gelişmiş ilçelerdendir. İkinci kademe gelişmiş ilçelerde Diyarbakır/Yenişehir, Gaziantep/Şahinbey ve Şanlıurfa/Karaköprü yer alır. Üçüncü kademedede Adıyaman/Merkez, Diyarbakır/Kayapınar ve Bağlar, Kilis/Merkez, Şanlıurfa/Haliliye, Batman/Merkez, Mardin/Artuklu ve Siirt/Merkez yer alırken bölgenin diğer ilçeleri daha alt kademelerde yer alır (STB, 2019b, s. 64-79). Bu durum bölge ilçelerinin merkez ilçeleri dışında kalan birçok ilçenin yaşanabilirlik seviyelerinin oldukça düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

2012 yılında yayımlanan *GAP Eylem Planı* raporunda kalkınmayı tetikleyici merkezler olarak Diyarbakır ve Şanlıurfa cazibe merkezleri olarak belirlenmiş 2013 yılında bunlara Gaziantep de dâhil edilmiştir. Bölgesel gelişmeyi kırık gelişme aksı şeklinde Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri doğrultusunda geliştirilme amaçlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012, s. 11). Özellikle tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi hedeflenen bölgede sulama projelerinin ve yatırımlarının arttırılması sonucunda ekonomik kalkınma hedeflenmektedir. Şanlıurfa sulama yatırımlarının tamamlanmasıyla bölge tarımında en büyük paya sahip il konumunda olacaktır. Aynı zamanda istihdam olanaklarının da artacağı beklenmektedir. Şanlıurfa'da istihdamın arttırılması aynı zamanda Türkiye'nin en yüksek doğum oranına sahip ili olan Şanlıurfa'nın kendine yetebilecek seviyeye gelmesi ve ilde göçün önüne geçilerek diğer illerdeki toplumsal yapının korunması bakımından önem arz etmektedir.

Bölgede özel sektör yatırımlarının artırılması amacıyla uygulanan sanayi teşvik programlarına göre Gaziantep hariç diğer iller en fazla teşvik avantajı olan illerdir. Gaziantep yatırım teşvik uygulamalarında 3. bölgede yer alırken, Kilis 5. ve bölgedeki diğer iller 6. bölge illeri içerisinde yer almıştır. Altıncı bölgeye yapılacak yatırımlarda devlet firmalar için en avantajlı olan uygulamaları sunmaktadır. Yatırım yeri tahsisi, KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyetiyle beraber %50 vergi indirimi ve 10 yıl boyunca geçerli sigorta primi destekleri vermektedir (STB, 2020, s. 6).

EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi) ve TÜRKNFED'in (Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu) 2014 yılında yapmış olduğu bir çalışmada Türkiye'deki tüm illerin rekabetçilik özelliği açıklanmıştır ve rapora göre Gaziantep hariç bölge illerinin tamamı en düşük endeks değerine sahip olmuştur (Tablo 1.11). 81 il içerisinde bölgenin 8 ili en sondan 15 il arasında yerini almıştır (Dilek & Al, 2016, s. 11). Bölgeler bazında değerlendirmeye göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi rekabetçilik endeksi en düşük il olarak belirlenmiştir. Olumlu olarak sadece Gaziantep'in Türkiye'de makroekonomik istikrarı en yüksek iller arasında yer aldığı belirtilmiştir.

URAK'ın (Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu) 2018 yılında yapmış olduğu bir başka çalışmada ise illerin rekabetçilik endeksleri çok çeşitli kriterlere göre belirlenmiştir. İllerin yenilikçilik kriterine göre yapılan sıralamada sırasıyla Gaziantep 8, Diyarbakır 26, Şanlıurfa 36, Adıyaman 40. sıradadır. Bölgedeki diğer illerin sıralaması oldukça gerilerdedir. Üretim ve ticaret kriterine göre Gaziantep 14, Kilis 45, Şanlıurfa 49. sıradadır (URAK, 2018, s. 70).

Tablo 1.11. Güneydoğu Anadolu Bölge illerinin rekabet endeksi sıralaması

İLLER	Rekabet Sıralama Kriterleri	Genel Sıralama	Makroekonomik istikrar	Piyasa büyüklüğü	Finansal Derinlik	Emek piyasası	İnsan Sermayesi	Yaratıcı Sermaye	Sosyal Sermaye	Fiziki Altyapı
Adıyaman	2008	68	73	57	73	67	65	71	69	66
	2014	68	61	53	69	70	64	64	73	63
Batman	2008	73	80	68	69	70	75	75	67	69
	2014	74	80	63	72	76	71	74	74	72
Diyarbakır	2008	70	71	22	70	75	72	62	65	72
	2014	71	63	23	70	74	75	71	70	73
Gaziantep	2008	50	21	15	50	55	67	44	42	37
	2014	46	5	11	41	58	69	62	63	35
Kilis	2008	65	36	62	58	57	64	11	22	45
	2014	65	30	62	53	56	63	8	14	45
Mardin	2008	77	79	55	76	79	74	77	80	71
	2014	75	77	41	73	79	77	77	75	70
Siirt	2008	74	46	69	35	30	77	53	60	50
	2014	76	44	69	46	47	74	52	34	47
Şanlıurfa	2008	76	76	75	74	78	79	70	74	68
	2014	79	76	66	71	80	81	72	78	78
Şırnak	2008	80	81	77	72	74	81	79	70	81
	2014	81	81	75	79	81	80	81	80	80

Kaynak: Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi, 2016.

Not: Her bir kriter için 81 il içerisindeki sıralamasını gösterir.

1.2.2. Bölgenin Gelir Düzeyleri ve Dağılışı

Türkiye'nin 2009 yılı sadece imalat sanayinde GSYH miktarı 152 milyar TL iken yaklaşık %400 artarak 2019 yılında 790 milyar TL'ye ulaşmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2009 yılında 5 milyar TL olan GSYH on yıllık sürede yaklaşık %660 artarak 38 milyar TL olmuştur (Tablo 1.12). Güneydoğu Anadolu İmalat sanayinde Türkiye'nin toplam değerinin 2009 yılında %3'ünü oluşturmakta iken 2019'da bu oran %5'e ulaşmıştır. Gaziantep en yüksek GSYH değerleriyle 2009'da 3 milyar TL, 2019 yılında 28 milyar TL ile bölgedeki büyük bir paya sahiptir.

Tablo 1.12. Bölge illerinin yıllara göre kişi başı GSYH'sı (\$)

YILLAR	2005	2010	2015	2019
Türkiye	7 376	10 629	11 085	9 213
İstanbul	12 524	17 326	18 478	15 285
Gaziantep	4 787	6 335	7 935	6 627
Adıyaman	3 036	4 797	4 946	3 954
Kilis	3 872	5 733	6 601	5 125
Şanlıurfa	3 063	4 421	4 197	3 075
Diyarbakır	3 575	5 128	5 231	4 164
Mardin	2 843	5 068	5 637	5 083
Batman	3 419	5 231	4 658	4 120
Şırnak	3 221	4 758	5 267	4 804
Siirt	3 153	5 853	5 044	4 683
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	<u>3.560</u>	<u>5.236</u>	<u>5.616</u>	<u>4.620</u>

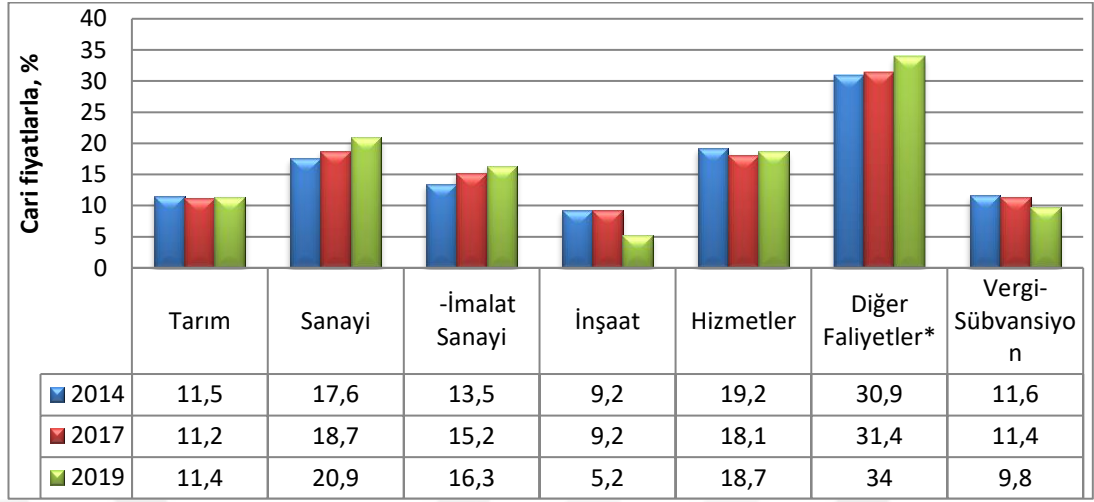
Kaynak: TÜİK/ Bölgesel İstatistikler

Erişim: 04.07.2020

2019 yılında kişi başına GSYH 9.213 dolar iken bölgede 4.620\$ ile neredeyse ülkenin yarısı kadardır. İller arasında Gaziantep diğerlerine oranla daha yüksek bir GSYH'ye sahiptir. GSYH 2005 yılından 2015 yılına kadar artış gösterirken 2019 yılında hem Türkiye genelinde hem de bölge illerinde gerileme söz konusudur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde GSYH'nın sektörlere göre paylarına bakıldığında 2014 yılında imalat sanayinin payı %13,5 iken 2017 yılında %15,2 ve 2019 yılında %16,3'e çıkmıştır (Şekil 1.3). Hizmetler sektörü 2014 yılında %19,2 iken 2019 yılında %18,7'ye inmiştir. Tarım sektöründe ise yıllara göre oran değişmemiş sırasıyla 2014 yılında %11,5, 2017 yılında %11,2 ve 2019 yılında %11,4 olarak belirlenmiştir. Sanayi sektöründe 2014 yılında %17,6'dan 2019 yılında %20,9'a doğru bir artış yaşanmıştır.

Çalışma alanında 2019 yılında GSKD miktarı 210.632.454 TL olmuştur. Bu rakam Türkiye toplam GSKD'nin %5.4'ünü oluşturmaktadır. Bu rakamlarla İBBS Düzey-1 içerisinde düşük bir seviye olan altıncı sırada yer almaktadır.

Şekil 1.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Sektörlerin GSYH içerisindeki payları

Kaynak: TÜİK/ Bölgesel Hesaplar

Erişim: 02.10.2020

* Bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri, kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri ve diğer hizmet faaliyetlerini içerir.

Tablo 1.13. Yıllara göre GSKD miktarları (Bin TL)

İller	2005	2005	2010	2010	2015	2015	2019	2019
Adıyaman	2067500	0,3%	3738825	0,4%	7098955	0,3%	12652681	0,3%
Batman	1814563	0,3%	3485375	0,3%	6259855	0,3%	12729377	0,3%
Diyarbakır	5926625	1,0%	10315549	1,0%	20569963	1,0%	37157753	1,0%
Gaziantep	8239908	1,4%	14042777	1,4%	36247308	1,7%	69465155	1,8%
Kilis	525951	0,1%	929090	0,1%	2047074	0,1%	3736808	0,1%
Mardin	2454953	0,4%	4964626	0,5%	10684259	0,5%	21685407	0,6%
Siirt	1055176	0,2%	2337292	0,2%	3851539	0,2%	7928779	0,2%
Şanlıurfa	5141309	0,9%	9574740	0,9%	18755837	0,9%	32327459	0,8%
Şırnak	1504167	0,3%	2705521	0,3%	6165177	0,3%	12949035	0,3%
Güneydoğu	28730153	4,8%	52093795	5,1%	111679967	5,4%	210632454	5,4%
Türkiye	594883276		1027561054		2073020639		3891943504	

Kaynak: TÜİK/ Bölgesel Hesaplar

Erişim: 03.10.2020

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gayri Safi Katma Değer, yıllara göre sürekli artmıştır. Ayrıca bölgenin Türkiye GSKD içerisinde payının arttığı görülmektedir. 2005 yılında bölge ülkenin %4.8'ini temsil ederken 2019 yılında bu değer %5.4 ulaşmıştır. İller bazında Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep illeri dışında tüm iller aynı orandadır, Şanlıurfa'nın ülke içindeki payı gerilemiş Mardin ve Gaziantep'in artmıştır.

1.2.3. Bölgenin İşsizlik ve İstihdam düzeyleri

2019 yılı TÜİK bölgesel ve coğrafi istatistik verilerine göre işsizlik oranları Düzey 2'ye göre Gaziantep alt bölgesinde %15.2, Şanlıurfa alt bölgesinde %23,4,

Mardin alt bölgesinde %30.9'dur. Bölge genelinde kadın işsizlik oranı %23,2, erkek işsizlik oranı %22,3'tür (Tablo 1.14). Özellikle Mardin Alt Bölgesi Türkiye'nin en fazla işsizliğin yaşandığı bölgedir.

İstihdam oranı bakımından incelendiğinde Gaziantep Alt Bölgesi'nde %40,2, Şanlıurfa Alt Bölgesi'nde %35.7, Mardin Alt Bölgesi'nde %30 olarak Türkiye'de en düşük istihdam oranlarına sahip alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge genelinde erkek istihdam oranı %55,8 iken kadın istihdam oranı %18,8'dir. İstihdam edilenlerin %65'i lisans/ön lisans, %41'i lise, %36'sı lise altı, %17'si okuma-yazma bilmeyenlerdir. Anket çalışmasından elde ettiğimiz verilere göre Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışan üretimde çalışanların %4'ünü okuma-yazma bilmeyenler, %60'ını İlkokul-ortaokul, %30'unu lise, %6'sını lisans/ön lisans mezunları oluşturmaktadır. Üretim dışında çalışanların ise %90 lisans mezunu olarak belirlenmektedir.

Türkiye'de toplam yaş bağımlılık oranının en fazla olduğu il %75.4 ile Şanlıurfa'dır. Şırnak ise %65.6 ile ikinci sırada gelmektedir. Bölgedeki diğer illerin bağımlı nüfus oranları da oldukça yüksektir. Siirt 63.7, Mardin %63.4, Batman %60.8, Diyarbakır %60, Gaziantep %59.6, Kilis %58.3, Adıyaman %57.9 oranlarında bağımlı nüfusa sahiptir (TÜİK, 2020). Ancak bu durum çocuk bağımlılık ve yaşlı bağımlılık oranlarının durumları farklı sonuçlar vermektedir. Türkiye'de yaşlı bağımlılık oranının en yüksek olduğu il %13.2 ile Kilis'tir. Ardından %12.8 ile Adıyaman gelmektedir. Bu sonuçlar bölgenin yaşlı bağımlılık oranlarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Çocuk bağımlılık oranının en yüksek olduğu il ise %68.4 ile Şanlıurfa'dır. Şırnak ise %59.9 ile ikinci sıradadır. Bölgedeki diğer illerin çocuk bağımlılık oranları sırasıyla Siirt %55.3, Mardin %54.3, Batman %53.3, Diyarbakır %51.9, Gaziantep %50.7 ve Kilis 45.3 olarak yüksek çocuk bağımlılık oranına sahiptir (TÜİK, 2020). Çocuk bağımlılık oranının bölge illerinde yüksek olması ilk olarak olumsuz bir durum olarak görülmesine rağmen sanayiler ve yatırımlar için olumlu bir özellik olarak kabul edilebilir. Özellikle bu nüfus geleceğin çalışma çağındaki nüfusu oluşturmaktadır.

Tablo 1.14. Güneydoğu Anadolu Bölgesi işgücü piyasası temel göstergeleri

İBBS2	İşgücü (bin)		İşsiz (bin)		İstihdam (bin)		İşgücüne katılma oranı (%)		İstihdam oranı (%)		İşsizlik oranı (%)		İşgücüne dâhil olmayanlar(bin)	
	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	744	891	60	136	684	756	43	47	40	40	8	15	979	986
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	480	626	115	194	364	432	37	43	28	30	24	31	813	813
Şanlıurfa, Diyarbakır	884	1100	153	257	730	843	42	46	35	36	17	23	1205	1265
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	2107	2618	328	586	1779	2031	41	46	35	36	16	22	2997	3065
Türkiye	28786	32549	2853	4469	25933	28080	50	53	45	46	10	14	28200	28920

Kaynak: TÜİK/ İş Gücü İstatistikleri Bölgesel Sonuçları**Erişim:** 11.10.2020

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde işsizlik oranının yüksek olması ve bağımlı nüfusun fazla olması şehirlerde ciddi altyapı ve üstyapı sorunlarına yol açmaktadır. Hâlihazırda çocuk doğum oranlarının oldukça yüksek olması bu sorunların artacağına göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çocuk sayısının fazla olması kişilerin kendi gelişimleri önünde bir engel olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum işsizliğin gelecekte artma eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Bölge hastane başına düşen hekim sayısı, okul başına düşen öğretmen sayısı, hasta başına düşen yatak sayısı gibi eğitim ve sağlık hizmetleri yönünden Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır.

Tablo 1.15. Türkiye'nin ilk 500 şirketi içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yeri

YILLAR	1993	1995	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Gaziantep	2	4	8	10	16	24	26	29	32
Adıyaman	1	1	1	1					
Şanlıurfa	1								
Mardin	1	1	1	1	1				
Siirt				1	1	1	1	1	1
Şırnak							1	1	1
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5	6	10	13	18	25	28	31	34

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 500 büyük şirketi /<http://www.iso500.org.tr>

İSO'nun Türkiye'nin ilk 500 sanayi kuruluşu raporlarına göre 1993 yılında 5 olan firma sayısı 2020 yılında 31'e ulaşmıştır (Tablo 1.15). Bölgede özellikle Gaziantep dışında diğer illerde ilk 500'de bulunan firma sayısı 1'i geçmemektedir. 1993 yılında bölgedeki 5 firmanın üretimden net satışları 3.671.351 TL iken Türkiye'deki üretimden net satışların %0,53'ünü, 2019 yılında ise ilk 500'deki 28 firma 28.034319.975 TL üretimden net satışlar ile ülkenin %2,74'üne ulaşmıştır.

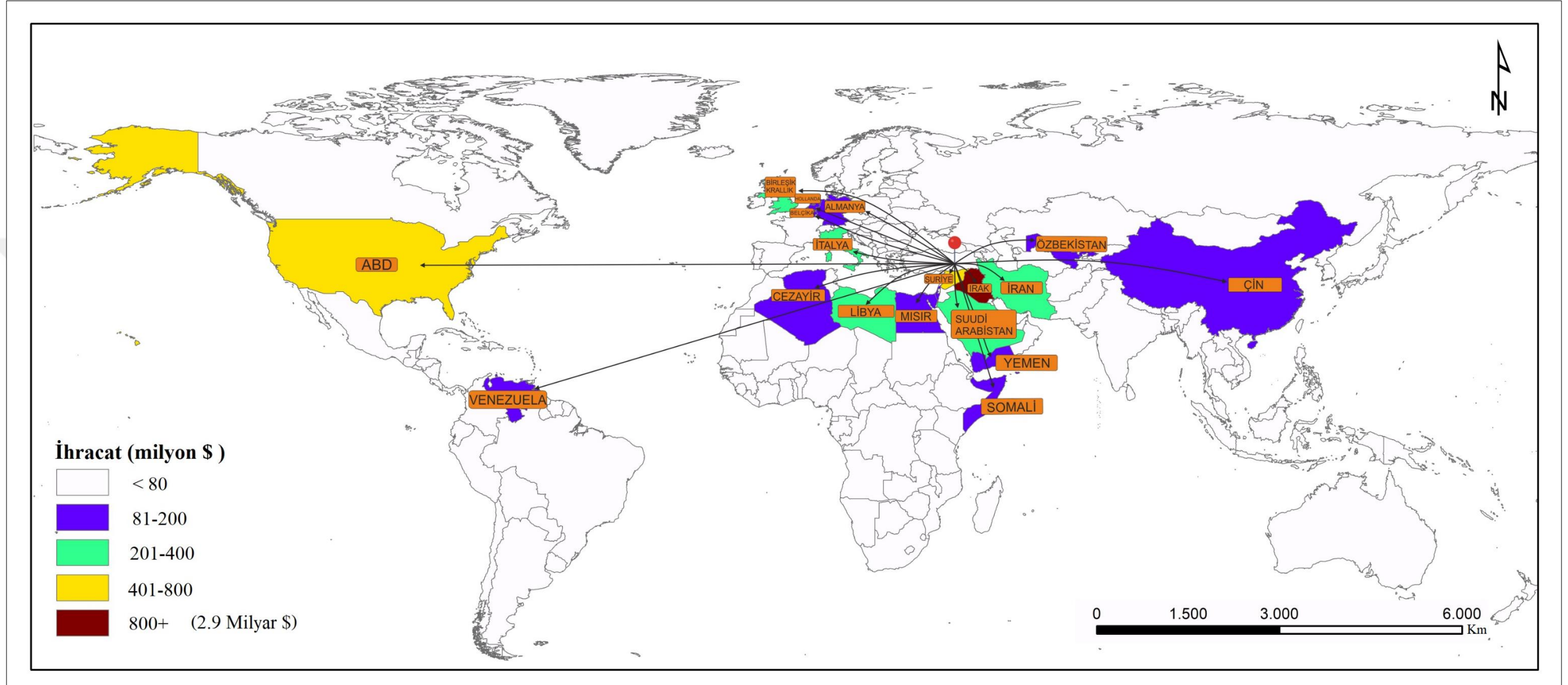
Tüm bu veriler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye'nin gelişmekte olan bir bölgesi olduğunu göstermektedir. Birçok alanda Türkiye'nin ortalamasının altında değerlere sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca illerin rekabetçilik düzeyinin düşük olduğu ve Suriye ve Irak dışındaki ülkeler göz önüne alındığında ulaşım bakımından dezavantajlı bir konumda yer alır. Başka limanlara uzaklık da bunun nedenlerinden biridir. Bölgede Gaziantep, Şırnak ve Siirt hariç diğer illerde İSO 500'de herhangi bir firma bulunmamaktadır. İSO 500 içerisinde Gaziantep dışında sadece Şırnak ve Siirt'ten birer firma yer almaktadır. Bunlar Siirt Limak Çimento fabrikası ve Şırnak/Silopi'de bulunan Silopi Elektrik üretim tesisidir. Ancak bu iki tesisin bölgeye katkısının ne denli olduğu sorgulanır düzeydedir. Nitekim Siirt'te yapılan mülakatlarda hali hazırda bölge halkına ve gelişimine pek bir katkısı olmadığı belirtilmiştir. Hatta işçilerin bölge dışından getirildiği ve iletişimin çok sınırlı kaldığı beyan edilmiştir.

1.3.Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dış Ticareti

Güneydoğu Anadolu Bölgesi bulunduğu konum itibariyle öncelikle Suriye ve Irak olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle geçmişten beri var olan ilişkilere olanak sağlayan sınır bölgesidir. Özellikle Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak'ın Suriye ve/veya Irak'a sınırı vardır. Adıyaman, Batman, Diyarbakır ve Siirt ise sınır ticaretinin olmadığı veya az olduğu illeri oluşturmaktadır. Suriye ve Irak'taki siyasi karışıklıklar ve savaşlar sebebiyle üretim ve ticaretin aksaması Türkiye'nin bölgede etkinliğini her geçen gün arttırmasına neden olmakta bu durum ihracat rakamlarına da yansımaktadır. 1990'larda Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle uygulanan ambargonun Türkiye ekonomisine ve Irak'a olan ihracata negatif etkisi olmuştur (Avcı, 2005, s. 36).

Ortadoğu Türkiye için önemli bir pazarıdır ve bu pazara daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerinden ulaşılmaktadır. Türkiye'nin 1979 yılında ihracatı 2.2 milyar dolar iken 24 Ocak kararlarından sonra 1983 yılında 5.7 milyar dolara ulaşmıştır (Avcı, 2000a, s. 56). 2019 yılında ise Türkiye'den yapılan ihracatın toplamı 180 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'den yapılan imalat sanayi ihracatının ise %5'i bölgeden gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). 2019 yılında Türkiye'nin Almanya ve Birleşik Krallık'tan sonra en fazla ihracat yaptığı ülke olan Irak'a olan ihracat miktarı yaklaşık 10 milyar \$ olmuştur ve Irak'a yapılan ihracatın büyük bir kısmı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden yapılmıştır. Ayrıca 2009 yılından 2019 yılına kadar Irak'a olan ihracatımız %47 artmıştır (TÜİK, 2020).

Ülkelerarası ilişkilerin durumunu açıklayan dış ticaret verileri önemli göstergelerdendir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ihracatında ilk sırada gelen Irak bölge ihracatının %30'unu oluşturmaktadır. Ayrıca bölgedeki tüm illerinin en fazla ihracat yaptığı ilk iki ülke Irak ve Suriye'dir (Şekil 1.4). Bölgeden Irak'a yapılan ihracat Şırnak/Silopi Habur sınır kapısından karayoluyla yapılmaktadır. Irak'a yapılan ihracatın %93'ünü imalat sanayi ürünleri oluşturmaktadır. En çok ihracatı %21 ile gıda ve içecek ürünleri imalatı oluşturmaktadır. İkinci olarak mobilya ürünleri imalatı, üçüncü olarak giyim eşyaları imalatı ardından sırasıyla kimyasal maddeler, plastik-kauçuk ürünler imalatı ve ana metal sanayi ürünleri gelmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının büyük bir kısmı sırasıyla Gaziantep, Mardin ve Şırnak'tan yapılmaktadır.

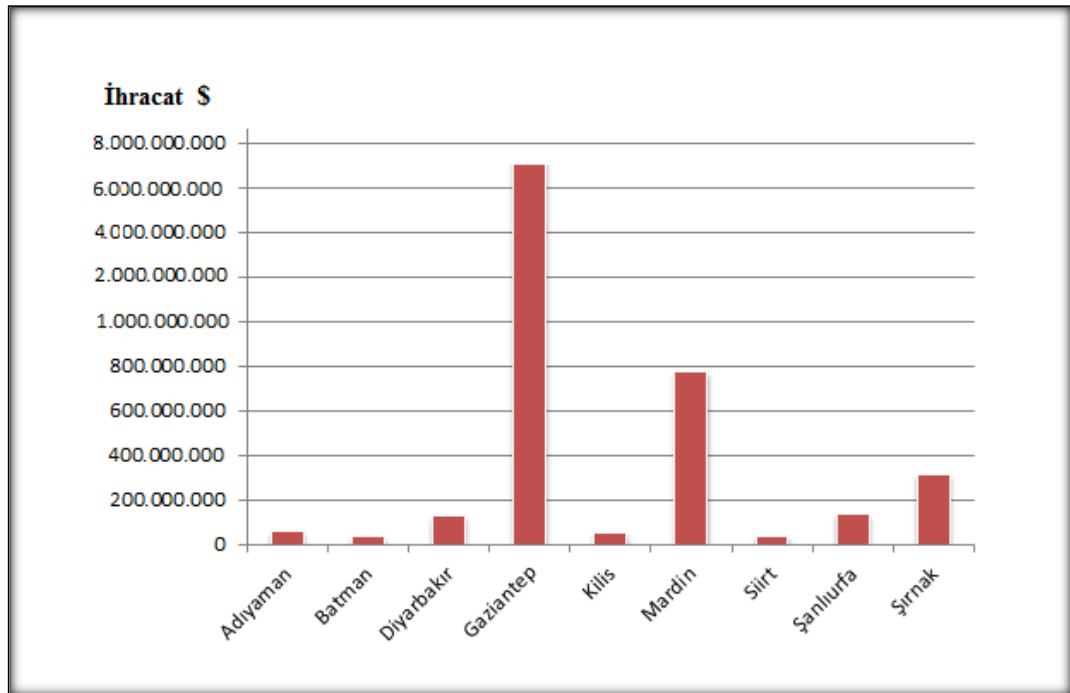
Şekil 1.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının ülkelere göre dağılımı

Kaynak: TÜİK/ Dış Ticaret İstatistikleri

Erişim Tarihi: 05.06.2020

İhracatla kalkınma arasında sıkı bir ilişki vardır. Türkiye’de 24 Ocak Kararlarıyla ihracata dayalı sanayileşme modeline geçiş sebebi büyümenin ihracatla daha hızlı gerçekleşeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İllerin ülke ihracatından aldığı pay arttıkça kalkınmanın arttığı birçok çalışmada belirtilmiştir (Şahbaz, 2009, s. 180; Aktaş & Çatalbaş, 2011, s. 87; Özden, 2014, s. 112). Bir alanda ihracat artışının üretimi arttırdığı, işsizliği azalttığı, bölgede yatırımları ve milli geliri arttırdığı görülmektedir. Bu durum kalkınmanın gerçekleşmesinde ihracatın önemini ortaya koymaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde gerçekleştirilen toplam imalat sanayi ihracatı 2019 yılında 9.011.349.916 \$ olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2020). En fazla ihracat 7.811.872.038 \$ ile Gaziantep’ten gerçekleşmiştir ve bölge ihracatının %87’sini oluşturmaktadır. Gaziantep’i %9 ile Mardin, %5 ile Şırnak takip etmekte ve bölgenin en az ihracatını Batman ve Siirt %0,04’er oranlarla gerçekleştirmektedir. Bu durum 1996-2011 yılı verilerinin değerlendirildiği çalışmayla benzer özellikler gösterir (Aktaş & Çatalbaş, 2011, s. 79). Bölge ihracatında ilk üç sırada olan iller Gaziantep, Mardin ve Şırnak iken son sırada olan il Siirt’tir.

Şekil 1.5. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ihracatın illere göre dağılımı

Kaynak: TÜİK/Dış Ticaret İstatistikleri/ <https://iz.tuik.gov.tr/>

Erişim: 08.06.2020

Güneydoğu Anadolu Bölgesinden yapılan ihracatın en fazla olduğu sektör tekstil ürünleridir ve toplamda 3.065.287.269 \$ ihracat yapılmıştır. Tekstil ürünleri bölge ihracatının %34'ünü, gıda ürünleri %27'sini, plastik ve kauçuk ürünleri %7'sini oluşturmaktadır. İl bazında bakıldığında tekstil ihracatının %98'i, gıda ihracatının %81'i Gaziantep'ten gerçekleşmektedir. Türkiye'de gerçekleşen tekstil ihracatının %27'si, gıda ihracatının %18'i, kâğıt ürünlerinin %17'si ve deri ürünleri ihracatının %12'si bölgeden yapılmaktadır (TÜİK, 2020).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden yapılan toplam ihracatın %30'u Irak'a, %9'u ABD'ye, %4'er Suudi Arabistan ve Birleşik Krallığa, %3'er Libya ve İran'a yapılmıştır. Irak'a yapılan ihracatın %54'ü Gaziantep, %26'sı Mardin tarafından yapılmaktadır. İl bazında bakıldığında Adıyaman ilinden en fazla ihracat İran ve İspanya'ya; Diyarbakır ilinden en fazla ihracat Irak, Çin ve Cezayir'e; Gaziantep'ten en fazla ihracat Irak, ABD, Suriye, Suudi Arabistan ve Birleşik Krallık'a; Mardin'den Irak ve İran'a; Siirt'ten en fazla ihracat Fildişi Sahili ve Bulgaristan'a; Şanlıurfa'dan en fazla ihracat Irak, Suriye, Bangladeş ve Cezayir'e; Batman'dan Irak, BEA ve Kırgızistan'a; Şırnak'tan ise Irak, Suriye ve Libya'ya yapılmıştır (TÜİK, 2020).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin Suriye ve Irak üzerinden Ortadoğu'ya açılan kapısıdır. Bu nedenle bu iki ülkeye bölgeden ihracat oldukça fazla olmaktadır. Bunun sebepleri arasında sadece coğrafi yakınlık değil aynı zamanda Irak ve Suriye'nin esnek ihracat denetim mekanizmalarından kaynaklandığı mülakatlarla belirlenmiştir. Uluslararası standartların altında kalitede olan ürünler dahi Irak ve Suriye pazarına rahatça girebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE SANAYİNİN KURULUŞ YERİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Dünyada sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve seyrek olduğu yerler arasında gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Ancak sanayi faaliyetleri dünyada veya gelişmiş ülkelerde dahi eşit bir dağılım göstermez. Türkiye'de tarihsel süreçte sanayi faaliyetleri belirli alanlarda daha fazla yoğunlaşmaktadır. Çalışma alanında ise sanayi faaliyetleri yine bazı il ve ilçelerde yoğunlaşırken, bazı il ve ilçelerimizde neredeyse hiçbir sanayi faaliyeti görülmemektedir. Sanayinin belli bölgelerde kümelenmesi bölgenin çeşitli avantajlarının bulunmasıyla yakından ilgilidir. Bu avantajlar, bölgesel veya yerel avantajlar olarak ikiye ayrılabilir (Tümertekin, 1972, s. 18). Bu avantajlar arasında hammadde, enerji kaynağı, iş gücü, pazar, ulaşım, su kaynakları, uygun arazi, yerleşim yerlerine yakınlık ve tesis sahibinin arzusu olarak sıralanabilir.

2.1.Hammadde Kaynakları

Hammadde kaynaklarının bir bölgede bulunması o bölgede sanayinin gelişmesinde etkili bir faktördür. Örneğin bir bölgede madenciliğin gelişmesi için yeraltı kaynaklarının zengin olduğu bir alan gerekir. Türkiye'deki kömür madenlerinin genelde belirli yerlerde yoğunlaşması hammadde kaynağının yani kömürün oradan çıkarılmasıyla yakından ilişkilidir. Özellikle tarımsal hammaddeleri (tekstil) ve doğal kaynakları (taşa toprağa dayalı sanayi) işleyen sanayi kuruluşları hammaddeye yakın alanlarda kurulmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hammaddenin varlığına bağlı olarak birçok sanayi kuruluşu tarihi dönemlerden beri bazı yörelerde yoğunlaşmıştır. Batman şehrinde petrokimya sanayi tesislerinin yoğunlukta olmasının asıl sebebi yine petrol çıkarımı ile ilgilidir. Diyarbakır'da mermer işlemeciliği sanayinin yaygın olması bu sektörde birçok firmanın yer alması bölgenin jeolojik yapısıyla alakalıdır. Mardin'de fosfat, Şırnak'ta asfaltit işleme tesisleri örnekleri de yine hammadde kaynağının yörede yer almasının bir sonucudur. Bölgede bulunan

hammadde kaynaklarının potansiyelini ele almak sanayi tesislerinin değerlendirilmesi ve gelişmesi açısından yararlı olacaktır.

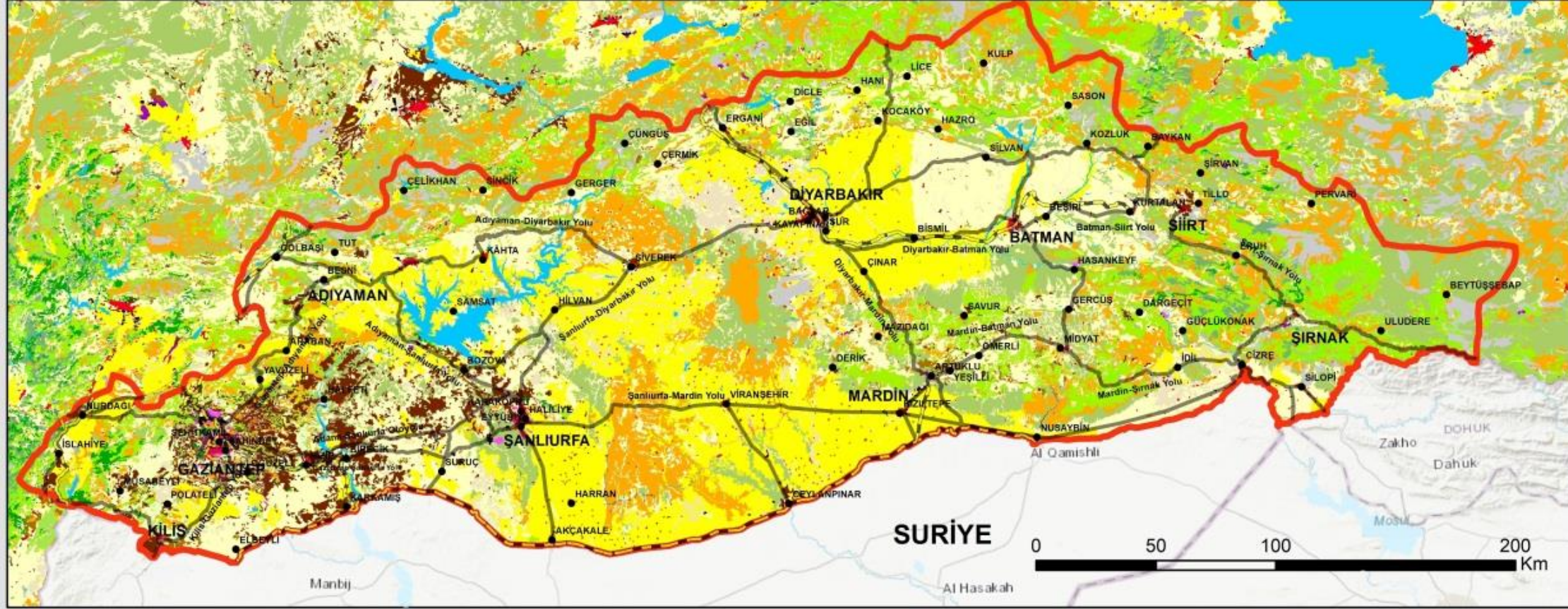
2.1.1. Tarımsal Hammaddeler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye’de yetiştirilen bitkisel ürünlerden kırmızı mercimeğin %93,5’i, dane burçağın %72’si, durum buğdayın %32,5’i, sebzelerde; acurun %61,9’u, nanenin %66,3’ü, salçalık biberin %17,8’i, karpuzun %14,6’sı, patlıcanın %12,8’i, meyvelerde; antepfıstığının %91,7’si, işlenmemiş baharatlık kırmızıbiberin %85,8’i, kurutmalık çekirdekli üzümün %41,8’i, şaraplık üzümün %19,8’i, bademin %22,4’ü bölgeden karşılanmaktadır (GAP BKİ, 2019a, s. 26). Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye’nin pamuk üretiminin %55’ini karşılamaktadır. Bölge tarımsal hammadde çeşitliliği bakımından halihazırda büyük potansiyele sahiptir. Ancak markalaşma süreci veya fabrikalaşma sayısı bakımından çok yeterli olmadığından bu ürünler değerlendirilememektedir. Ayrıca kooperatifçilik ve örgütlenme bağları bakımından yeterince organize olamayan bir tarım sektörü, sanayide dönüş üzerinde etkili olmamıştır. Paketleme tesisleri, kuruyemiş fabrikaları, şarap üretim alanları ve hayvan yemi bakımından bölgeye yetecek potansiyeli mevcuttur.

2.1.2. Bölge Topraklarının Arazi Kullanımı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde arazi kullanımına genel olarak bakıldığında sulu ve kuru tarım arazileri, fundalık araziler ve çayırlar geniş alan kaplar. Bölgenin batısında ise zeytinlikler, bağlar ve bahçelik araziler, doğusunda ise Şırnak ve çevresinde ormanlık araziler yaygındır (Şekil 2.1). Bölge yaklaşık 2,1 milyon hektarlık bir alan sulama potansiyeline (Türkiye’nin ekonomik olarak sulanabilir arazisinin %20’si) sahiptir. Bölge tarımda meyve, sebze ve hayvan yetiştiriciliği bakımından büyük bir arazi potansiyeline sahiptir. Bölgede sanayi işletmelerinin bu alana tarıma dayalı sanayiye yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi kalkınmayı etkileyecektir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ARAZİ KULLANIM HARİTASI

Açıklamalar

● İlçe Merkezi	■ İnşaat Alanları	■ Geniş Yapraklı Orman
■ İl Merkezi	■ Parklar	■ İğne Yapraklı Orman
— Demiryolu	■ Spor Alanları	■ Karma Orman
— Karayolu	■ Kuru Tarım	■ Çayır
— Çalışma Alanı	■ Sulu Tarım	■ Bataklık
Arazi Kullanımı/Arazi Örtüsü		
■ Kalıcı yerleşmeler	■ Bağlar	
■ Geçici yerleşmeler	■ Bahçe	
■ Sanayi Alanları	■ Zeytinlikler	
■ Hava alanları	■ Otlaklar	
■ Maden Çıkarım Sahası	■ Kayalıklar	
■ Su Yapıları	■ Seyrek Bitki Örtüsü	
	■ Fundalık alanlar	

Şekil 2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi arazi kullanımı

Bölgede işlemeli tarıma elverişli I., II. ve III. sınıf arazi miktarı 2.467,5 bin hektardır. Bu toplam arazinin %33'ünü oluşturmaktadır. Kısıtlı işlemeye uygun 649,3 bin hektarlık arazi de (IV. sınıf) hesaba katıldığında, bölge topraklarının %42,2'sinin tarıma elverişli olduğu görülmektedir. Tarıma kazandırılabilir taşlı arazi miktarı 266 bin ha'dır. Bunun %60'ı Şanlıurfa sınırları içerisinde yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplam arazi varlığının (7,5 milyon ha) %43,6'sı bitkisel üretim (3.290.575 ha), %29,4'ü çayır-mera (2.214.473 ha) ve %19,2'si orman-fundalık (1.451.185 ha) arazisidir (GAP BKİ, 2019a, s. 25). Bölgedeki çayır-mera alanları en fazla Şanlıurfa ve Diyarbakır'da bulunurken, il içerisinde çayır-mera alanının toplam yüzeye oranının en fazla olduğu il Adıyaman'dır (%22) (Seher Muğla et al., 2007, s. 90). Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın hayvancılığa dayalı sanayilerden deri, süt ürünleri ve yem sektörlerinde büyük bir potansiyeli vardır.

2.1.3.Ekili Alanlarda Tarım

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım alanları büyük bir kısmı kaplamaktadır. 2019 yılında yaklaşık 21.662.381 dekar ekili alanda tarım yapılmaktadır (Tablo 2. 1). Özellikle tahıl tarımının bölgede yoğunlukta olduğu görülmektedir. 2019 yılında bölgede yaklaşık on milyon dekar arazide buğday tarımı yapılmaktadır. Bölge içerisinde en fazla buğday tarımı ise %31 ile Diyarbakır ilinde onu ise %21 ile Şanlıurfa takip etmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa bölgede buğday ekiminin yapıldığı alanların %50'sini oluşturmaktadır. Üretilen toplam buğday miktarına baktığımızda 3.220.945 ton olarak belirlenmiştir. Üretim miktarının yine %31'i Diyarbakır'da %21'i Şanlıurfa'da hasat edilmektedir. Özellikle un ve makarna fabrikalarının fazla olması bölgede buğday üretiminin yeterli düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2. 1. Tahıl ekim alanları ve üretim miktarları

ÜRÜNLER		Buğday	Arpa	Mısır
<i>Gaziantep</i>	Ekilen(Dekar)	694.153	244.736	103.438
	Üretilen(Ton)	278.746	62.103	413.224
<i>Adıyaman</i>	Ekilen(Dekar)	590.833	521.829	42.283
	Üretilen(Ton)	173.633	176.851	78.010
<i>Batman</i>	Ekilen(Dekar)	485.391	47.092	49.871
	Üretilen(Ton)	144.299	11.274	80.313
<i>Diyarbakır</i>	Ekilen(Dekar)	3.132.710	394.073	228.687
	Üretilen(Ton)	1.030.268	123.190	312.337
<i>Kilis</i>	Ekilen(Dekar)	206.621	83.777	32.988
	Üretilen(Ton)	51.922	19.984	122.075
<i>Mardin</i>	Ekilen(Dekar)	1.732.094	283.603	446.173
	Üretilen(Ton)	625.047	69.099	427.980
<i>Siirt</i>	Ekilen(Dekar)	348.169	31.246	14.014
	Üretilen(Ton)	95.984	5.391	14.909
<i>Şanlıurfa</i>	Ekilen(Dekar)	2.130.919	1.861.781	694.837
	Üretilen(Ton)	677.390	387.507	1.440.169
<i>Şırnak</i>	Ekilen(Dekar)	668.618	92.702	13.861
	Üretilen(Ton)	143.656	22.362	9.792
TOPLAM	Ekilen(Dekar)	9.989.508	3.560.839	1.626.152
	Üretilen(Ton)	3.220.945	877.761	2.898.809

Kaynak: TÜİK,/Bitkisel Üretim İstatistikleri**Erişim:** 02.01.2020

Buğdaydan sonra bölgede ekimi fazlaca yapılan tahıl arpadır. Bölgede 3.560.839 dekada arpa ekimi yapılmaktadır. Bunun 1.861.781 dekarlık kısmı yani %52'si sadece Şanlıurfa ilinde iken ikinci sırada ise %14 (521.829 dekar) ile Adıyaman gelmektedir. Üretim miktarı bakımından Şanlıurfa 387.507 ton ile bölgede üretilen arpanın %44'ünü karşılamaktadır. Bölgede yetiştirilen bir diğer ürün mısırdır. Bölgede mısır, hayvan yemi olarak kullanılan silajlık mısırla birlikte toplamda 1.626.152 dekar alanda ekilmekte ve 2.898.809 ton ürün elde edilmektedir. Mısır ekiminde ve üretiminde birinci sırada olan il ise ekimde %42, üretimde %50 pay ile Şanlıurfa'dır. Mısır ekiminde %27 (446.173 dekar), üretimde %14'lük (427.980 ton) pay ile ikinci sırada olan ilimiz Mardin'dir. Bölgede baklagil ekim alanları da oldukça fazladır. 2019 yılında kırmızı mercimek üretimi ve ekim alanı bölge toplamında 2.226.387 dekar alanda yapılmış olup 289.907 ton ürün elde edilmiştir (Tablo 2. 2).

Tablo 2. 2. Baklagil ekim alanları ve yıllık üretim miktarı

ÜRÜNLER		Kırmızı Mercimek	Nohut
<i>Gaziantep</i>	Ekilen(Dekar)	68.140	95.095
	Üretilen(Ton)	9.358	15.171
<i>Adıyaman</i>	Ekilen(Dekar)	6.107	326.157
	Üretilen(Ton)	1.023	47.565
<i>Batman</i>	Ekilen(Dekar)	150.211	3.216
	Üretilen(Ton)	26.576	479
<i>Diyarbakır</i>	Ekilen(Dekar)	632.193	168.317
	Üretilen(Ton)	102.977	26.285
<i>Kilis</i>	Ekilen(Dekar)	33.897	15.374
	Üretilen(Ton)	3.892	1.774
<i>Mardin</i>	Ekilen(Dekar)	277.020	75.596
	Üretilen(Ton)	40.396	11.800
<i>Siirt</i>	Ekilen(Dekar)	69.618	3.825
	Üretilen(Ton)	8.933	467
<i>Şanlıurfa</i>	Ekilen(Dekar)	949.719	83.213
	Üretilen(Ton)	91.287	8.112
<i>Şırnak</i>	Ekilen(Dekar)	39.482	1.896
	Üretilen(Ton)	5.465	231
TOPLAM	Ekilen(Dekar)	2.226.387	772.689
	Üretilen(Ton)	289.907	111.884

Kaynak: TÜİK,/Bitkisel Üretim İstatistikleri**Erişim:** 02.01.2020

Ekilen alanlar içerisinde toplam arazinin 949.719 dekar (%42) ile Şanlıurfa birinci sırada iken toplam üretim bakımından Diyarbakır 102.977 (%35) ile birinci sırada gelmektedir. 2019 yılında Şanlıurfa’da verim Diyarbakır’a göre daha azdır. Bölgede baklagiller arasında nohut tarımı da önemli bir yer tutmaktadır. 2019 yılında toplamda 111.884 ton üretimin 47.565 tonu (%42) Adıyaman’da yapılmıştır. Üretimin en yüksek olduğu ikinci il ise 26.285 ton (%23) ile Diyarbakır’da yapılmıştır. Nohut özellikle kuruyemiş ve bakliyat fabrikalarında paketlenerek satışa sunulmaktadır.

2020 yılı TÜİK verilerine göre 2019 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yetiştirilen endüstriyel bitkilerden ekim alanı ve üretim miktarı en yüksek olan ürün tekstil sanayisinin hammaddesi olan pamuktur (Tablo 2. 3). Bölgede ekilen toplam pamuk alanı 2.889.140 dekar, elde edilen toplam çırçırlanmış pamuk miktarı ise 564.799 ton olmuştur. Bölge, Türkiye pamuk üretiminin yaklaşık %55’ini karşılamaktadır (GAP BKİ, 2019a, s. 25).

Tablo 2. 3. Endüstriyel ürünlerin ekiliş alanları ve yıllık üretimleri

ÜRÜNLER		Pamuk (Çırcırlanmış)	Şekerpancarı	Tütün	Susam Tohumu	Yer Fıstığı (Kabuklu)	Ayçiçeği (Yağlık)
Gaziantep	Ekilen(Dekar)	57.247	14.540	80	0	3.000	3.824
	Üretilen(Ton)	10.349	87.000	18	0	1.100	1.296
Adıyaman	Ekilen(Dekar)	72.301	30	126.621	1.465	0	1.291
	Üretilen(Ton)	129.075	140	8.693	89	0	233
Batman	Ekilen(Dekar)	4.207	0	5.470	0	0	0
	Üretilen(Ton)	818	0	1.125	0	0	0
Diyarbakır	Ekilen(Dekar)	476.866	7.400	1.496	200	0	8.041
	Üretilen(Ton)	86.472	40.000	367	8	0	1.399
Kilis	Ekilen(Dekar)	3.722	0	0	400	0	0
	Üretilen(Ton)	620	0	0	30	0	0
Mardin	Ekilen(Dekar)	130.169	0	0	0	0	0
	Üretilen(Ton)	24.185	0	0	0	0	0
Siirt	Ekilen(Dekar)	1.371	0	700	0	0	0
	Üretilen(Ton)	240	0	200	0	0	0
Şanlıurfa	Ekilen(Dekar)	2.087.920	4.800	0	5.868	0	69.281
	Üretilen(Ton)	300.906	30.000	0	323	0	13.767
Şırnak	Ekilen(Dekar)	55.337	0	0	350	24.000	0
	Üretilen(Ton)	12.134	0	0	25	9.600	0
TOPLAM	Ekilen(Dekar)	2.889.140	26.770	134.367	8.283	27.000	82.437
	Üretilen(Ton)	564.799	157.140	10.403	475	10.700	16.695

Kaynak: TÜİK./Bitkisel Üretim İstatistikleri

Erişim: 02.01.2020

Çalışma alanında pamuk hem ekim alanı hem de üretilen miktar bakımından en fazla Şanlıurfa'dadır. Bölgede ekilen pamuğun sırasıyla %72'si Şanlıurfa, %16'sı Diyarbakır, %4'ü Mardin'de yetiştirilmekte, sanayi tesislerinde kullanılan çırcırlanmış pamuğun %53'ü Şanlıurfa (300.906 ton), %22'si Adıyaman (129.075 ton) ilinde üretilmektedir. Adıyaman'da pamuk verimi Diyarbakır'a göre oldukça yüksektir. Bölgede yetiştirilen diğer bir endüstriyel ürün şekerpancarıdır ve toplam üretim 157.140 ton, toplam ekim alanı 26.770 dekadır. Bölgede Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep ve az miktarda Adıyaman ilinde üretimi yapılan şekerpancarının en fazla ekim alanı 14.540 dekar (%54) ve 87.000 ton üretimle Gaziantep (%55) ilinde gerçekleşmektedir. Bu oranla Gaziantep toplam üretimin yarısından fazlasını karşılamaktadır.

Bölgede ayrıca tütün, ayçiçeği, yerfıstığı, susam tohumu üretimi de yapılmaktadır. Çeşitli sanayi tesislerinde bunlar işlenerek piyasaya sunulmaktadır. Çalışma alanında ayrıca bahçe tarımı yapılan alanlar da oldukça fazla yer

kaplamaktadır. Bölgede yaklaşık 680.922 dekar alanda bahçe tarımı yapılan arazi bulunmaktadır. Bölgede başta gelen bahçe ürünlerinin üretimleri 566.782 ton ile karpuz, 495.656 ton ile domates, 269.294 ton ile biber, 104.945 ton ile patlıcan yetiştirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dikili alanlara bakıldığında toplamda yaklaşık altı milyon dekar alan bulunmaktadır (Tablo 2. 4). Bunun %51'inde Antep Fıstığı yetiştirilmektedir. Böylece dikili alan arazileri içerisinde en çok yetiştirilen ürün Antep fıstığıdır ve 3.533.401 dekar alanda yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ekilen alanlar içerisinde 1.411.482 dekar (%39,9) ile Şanlıurfa birinci, 1.393.759 dekar (%39,4) ile Gaziantep ikinci sırada gelmektedir. Üretilen miktarda ise %40 ile Şanlıurfa birinci, %33 ile Gaziantep ikinci sırada bunları ise %15 ile Siirt, %3 ile Adıyaman ve %2 ile Kilis takip etmektedir.

Tablo 2. 4. Dikili alanlar ve yıllık üretim miktarları

ÜRÜNLER		Antep Fıstığı	Zeytin	Bağlar	Meyvelikler	Badem	Ceviz
Gaziantep	Ekilen (Dekar)	1.393.759	446.456	162.931	226.851	10.477	16.115
	Üretilen (Ton)	26.343	18.000	125.928	174.349	3.369	2.644
Adıyaman	Ekilen (Dekar)	269.609	27.009	119.516	145.965	72.350	22.160
	Üretilen (Ton)	2.667	1.488	64.240	100.079	15.470	3.199
Batman	Ekilen (Dekar)	75.122	0	60.378	66.313	2.260	3.330
	Üretilen (Ton)	1.037	0	21.807	27.244	444	238
Diyarbakır	Ekilen (Dekar)	8.464	60	175.387	190.429	9.437	5.341
	Üretilen (Ton)	454	32	103.872	115.749	5.846	1.785
Kilis	Ekilen (Dekar)	67.921	297.389	151.877	162.717	2.482	2.050
	Üretilen (Ton)	2.169	25.998	80.984	87.577	321	176
Mardin	Ekilen (Dekar)	21.838	19.405	354.798	372.017	7.492	2.715
	Üretilen (Ton)	1.123	3.611	121.459	131.707	1.934	604
Siirt	Ekilen (Dekar)	285.206	0	24.975	35.663	1.026	1.062
	Üretilen (Ton)	12.208	0	12.966	20.405	229	203
Şanlıurfa	Ekilen (Dekar)	1.411.482	68.849	12.157	31.278	46.551	732
	Üretilen (Ton)	31.931	5.402	5.144	19.193	5.933	233
Şırnak	Ekilen (Dekar)	5.069	3.096	31.043	36.773	383	988
	Üretilen (Ton)	15	202	15.413	17.809	48	556
TOPLAM	Ekilen(Dekar)	3.533.401	859.168	1.062.019	1.231.233	152.075	53.505
	Üretilen (Ton)	77.947	54.733	551.813	694.112	33.594	9.638

Kaynak: TÜİK,/Bitkisel Üretim İstatistikleri

Erişim: 02.01.2020

Bölgede önemli miktarda üzüm, zeytin, ceviz ve badem tarımı yapılmakta meyvelik araziler oldukça fazla yer kaplamaktadır. Yaklaşık 1.062.019 dekar arazide üzüm yetiştirilmekte ve 2019 yılında 551.813 ton üzüm elde edilmiştir. Bu ise çeşitli kuruyemiş tesislerinde işlenmektedir. Ayrıca zeytinyağı işletmeleri içinde önemli bir yeri olan zeytinlikler bölgede 859.168 dekar alana yayılmıştır ve 2019 yılında 54.733 ton zeytin elde edilmiştir.

Meyvelikler arasında özellikle nar (62.961 ton), kiraz (10.680 ton), incir (6.236 ton), elma (22.402 ton), kayısı (3.545 ton), erik (5.451 ton) ve armut (4.979 ton) üretimi yapılmaktadır.

2.1.4.Hayvansal Üretim

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılık önemli bir yere sahiptir. 2020 yılında TÜİK'ten alınan verilere göre 2019 yılında bölgede büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı toplam 11.201.460'tır. Bunun 9.408.118'i keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanlardan oluşmaktadır. Deri sanayi, yem, tekstil ve gıda sanayi için önemli bir yeri olan hayvancılık çalışma alanında önemli bir potansiyele sahiptir. Büyükbaş hayvan sayısı bakımından en önde gelen il %37 ile Diyarbakır'dır. Diyarbakır'ı %18 ile Şanlıurfa takip etmektedir.

Küçükbaş hayvanlardan kıl keçisi bölgede toplamda 2.639.249 adettir ve en fazla kıl keçisi %18 ile Şırnak, %16 ile Mardin, %15 ile Diyarbakır'da yetiştirilmektedir. Tiftik Keçisi bölge toplamında 19.606 adettir ve sadece Mardin, Siirt (%76) ve Şırnak'ta yetiştirilmektedir. Merinos Koyunu bölge toplamında 12.744 adettir ve en fazla Gaziantep'te (%46) yetiştirilmektedir. Yerli koyun yetiştiriciliğinde bölge toplamında 6.946.700 baş koyun bulunmaktadır ve %29 ile Şanlıurfa, %22 ile Diyarbakır, %10 ile Şırnak bölgede yetiştirilen en fazla koyuna sahip illerdir.

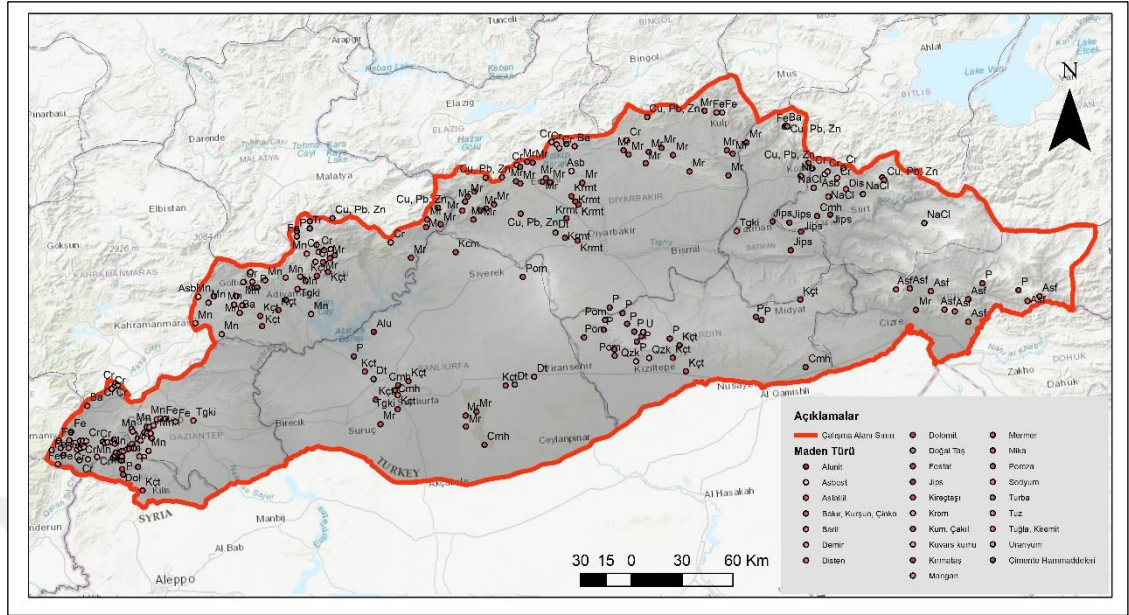
Bölgede ipek böcekçiliği yapan 764 işletme vardır, bu işletmelerden %82'si Diyarbakır ilinde yer almaktadır. Arıcılık yapan 4.916 işletme bulunmakta ve en fazla arıcılık yapan işletme %19 ile Adıyaman ilinde, %18 ile Siirt'te, %15 ile Şırnak ilinde bulunmaktadır. Toplam kanatlı hayvan sayısı ise 9.253.215'tir ve bunun %86'sı

yumurta tavuğudur ve yumurta tavuğu sayısının yarısından fazlası Gaziantep ilindedir. Hayvanlardan elde edilen süt üretimi de oldukça fazladır. Bölgede 2019 yılında 2.252.548 ton süt elde edilmiş, üretimin %34'dü Diyarbakır'dan olmuştur. Ayrıca aynı yıl 12.309.361 ton yapağı, 1.418.329 ton keçi kılı elde edilmiştir.

2.1.5. Taşa Toprağa Dayalı Hammaddeler

Kambriyen'den Kuvaterner'e kadar geniş bir yaş aralığında çökelen pek çok sedimanter birim içeren Güneydoğu Anadolu Bölgesi genellikle denizel karbonatlar, kil, marn ile deniz çekilmesi ve sonrasındaki flüviyal süreçte meydana gelen karbonat, kil ve detritiklerden oluşmaktadır (İmamoğlu, 2005). Bölgenin iç kısımlarında kısmen mermer olarak kullanılan karbonatlar, gübre hammaddesi olarak kullanılan sedimanter fosfatlar, kömür yatakları, petrol ve asfaltit sahaları, alçı taşları, çimento hammaddesi olarak kullanılan kil ve marnlar, tuğla kiremit sanayiinde kullanılan killer ve inşaat sektöründe kullanılan kum ve çakıl sahaları ile birlikte bakır, kurşun, çinko yatakları, asbest ve manganez oluşumları, volkanizmaya bağlı gelişen perlit, ponza, tras ve yol malzemesi olarak kullanılabilen volkanik cüruf ve değişik alanlarda kullanılan bazalitik lavlar meydana gelmiştir (İmamoğlu, 2005, s. 87). Bölgede çimento sanayinin oldukça gelişmiş olması jeolojik yapıyla yakından ilişkilidir. Şanlıurfa, Adıyaman ve Gaziantep'te bulunan en büyük çimento işletmesi ÇİMKO bölgenin kayaç yapısının uygunluğunu göstermektedir. Batman Kozluk ilçesinde tuğla kiremit fabrikalarının yoğunluğu da yine bölgenin jeolojik yapısının uygunluğuyla alakalıdır.

1980'lerden sonra ekolojik düşünce ve sürdürülebilirlikle beraber doğal taşlara ilgi artmış, özellikle mimarlar ve tasarımcılar mermer gibi doğal taşları daha fazla tercih etmiştir. Bu durum ise Türkiye'de sektörü canlandırmıştır. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi mermer rezervi bakımından Türkiye'nin sadece %2'lik kısmını oluşturmaktadır (GAP-GİDEM, 2003, s. 29). Bu ise bölgeye katkısının sınırlı düzeyde olmasına neden olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mermer, kireçtaşı, andezit-bazalt, jips, kiremit ve asfaltit gibi hammaddeler bulunmaktadır. Diyarbakır özellikle mermer işleme rezervinde, Şırnak asfaltit rezervinde, Mardin ponza üretiminde önde gelen illerimizdir.

Şekil 2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin maden yatakları

Kaynak: (MTA, 2020).

İllere göre dağılımlarında ise mermer yatakları Adıyaman'da Çelikhana güneyinde, Gerger kuzeydoğusunda önemli bir yer kaplamaktadır. Batman il merkezinin kuzeyinde tuğla-kiremit yatakları, Sason batısında mermer, Beşiri doğusunda ve Hasankeyf kuzeydoğusunda jips yatak ve işletmeleri bulunur. İlde tuğla kiremit rezervleri 3.000.000 ton civarındadır (MTA, 2020, s. 1). Diyarbakır Hani, Kocaköy, Hazro, Lice arasında kalan bölgelerde oldukça fazla mermer yatakları, Silvan kuzeydoğusunda mermer yatakları, ayrıca Ergani güneyi, Çüngüş ve Çermik arasında mermer yatakları oldukça yaygındır (İmamoğlu, 2005, s. 88). Ergani'de çimento hammaddesi olarak kullanılabilen yaklaşık 463 milyon ton kireçtaşı ve 58 milyon ton kil rezervi bulunmaktadır (MTA, 2020, s. 1). Yaklaşık olarak ilde toplam 95.000.000 m³ rezerv bulunmaktadır (Elhakan, 2009, s. 9). Diyarbakır il merkezinin kuzeybatısında Devegeçidi baraj gölü doğu kenarında andezit ve bazalt işletmeleri bulunur. Kilis kuzeybatısında kireçtaşı işletmesi, Musabeyli güneyinde dolomit işleyen bir tesis yer alır. Mardin il merkeziyle Kızıltepe arasında kireçtaşı işletmeleri, Derik güneyi ve kuzeybatısında pona işletmeleri, ayrıca Kızıltepe-Derik arasında kuvars kumu çıkaran işletmeler vardır. Mardin civarında toplam çimento hammaddeleri 16.000.000 ton kireçtaşı rezervi, Merkez-Yalınköyü mermer sahasında

47.317.737 görünür rezerv ile Derik-Çat-Telbesni mermer sahasında 221.025.600 ton görünür rezerv bulunur. Kızıltepe-Gürmeşe-Çimenli sahasında 17.501.594 ton görünür kuvars kumu rezervi bulunur (MTA, 2020, s. 1). Şanlıurfa güneyinde mermer ve kireçtaşı işletmeleri, kuzeyinde tuğla kiremit yatağı işletmesi, Bozova ile Şanlıurfa şehir merkezi arasında kalan bölgede kireçtaşı işletmeleri, Karaali doğusunda mermer işletmeleri, Viranşehir batısında andezit-bazalt işletmeleri yer alır. İl civarında toplam 40.000.000 ton görünür tuğla-kiremit rezervi, ayrıca 24.111.652 ton killi kireçtaşı, 62.212.500 ton görünür kireçtaşı rezervi bulunur (MTA, 2020, s. 1). Siirt/Yakıttepe ve Kurtalan kuzeyinde jips yatak ve işletmeleri, Baykan güneyinde ve Pervari güneybatısında kaya tuzu işletmeleri yer alır. Kurtalan sahasında 404.172.535 ton kireçtaşı, 30.884.000 ton kil rezervi, Kurtalan-Bağlıca sahasında 500.000 ton jips rezervi, Baykan-Girdigan köyü civarında 1.600.000 m³ görünür mermer rezervi bulunur (MTA, 2020, s. 1).

Şırnak il merkezi, Silopi ve Cizre üçgeni arasında bulunan kısımlarda oldukça fazla asfaltit yatak ve işletmesi yer alır. Merkez-Balveren beldesi 33.750.000 m³ kireçtaşı rezervi, il genelinde toplam 45.473.000 ton görünür asfaltit rezervi bulunur (MTA, 2020, s. 1).

2.1.6.Orman Varlığı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde orman alanları toplam 1.381.350 hektar orman alanı kapsamaktadır (OGM, 2019). Ormanlık arazi mobilya sanayi ve kâğıt sanayinin temelini oluşturmaktadır. Orman ürünleri işlenen sanayiler hammaddelerini bölge içinden karşılamaya çalışmakta bir bölümü il dışından ve yabancı ülkelerden temin edilmektedir.

En fazla orman varlığı Diyarbakır'dayken, onu Şırnak ili takip etmektedir (Tablo 2. 5). Ancak Şırnak ilinin yüzölçümüne göre orman alanı %40'lık bir alan kaplamaktadır.

Tablo 2. 5. Çalışma alanımızın orman varlıkları

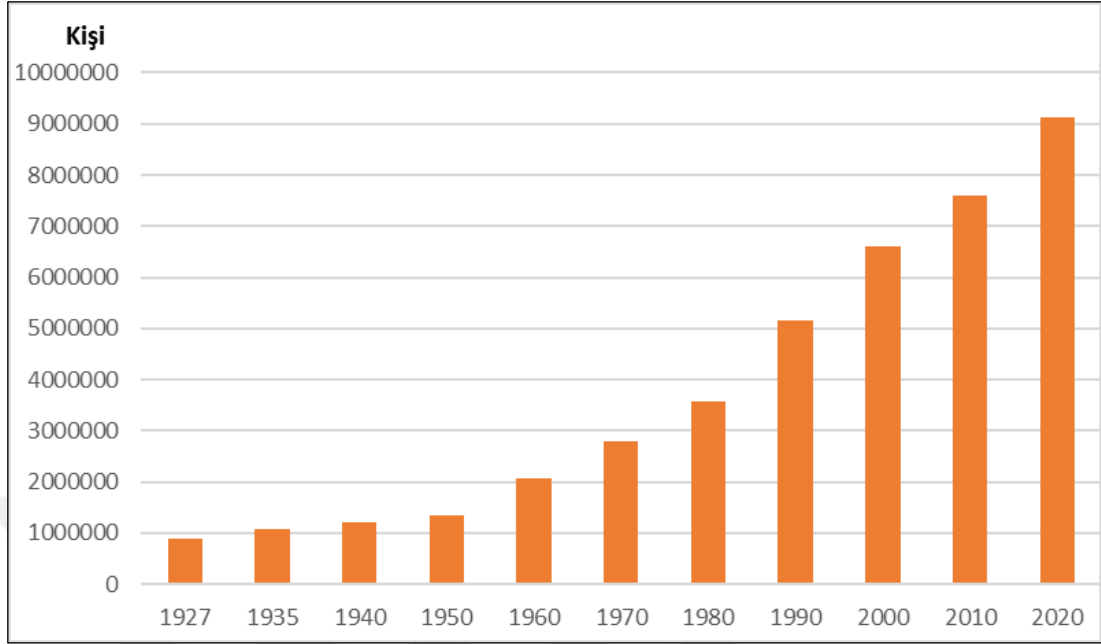
İLLER	<i>Gaziantep</i>	<i>Adıyaman</i>	<i>Batman</i>	<i>Diyarbakır</i>	<i>Kilis</i>	<i>Mardin</i>	<i>Siirt</i>	<i>Şanlıurfa</i>	<i>Şırnak</i>	<i>TOPLAM</i>
Orman Arazisi (Ha)	112.617	158.581	88.896	325.359	27.032	154.804	232.264	14.850	266.947	1.381.350
İl Arazisine Göre Oranı	16%	22%	21%	21%	21%	18%	38%	1%	40%	22%

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü 2019 istatistikleri **Erişim:** 03.05.2020

2.2.Nüfus ve İşgücü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarihi çağlardan beri oldukça fazla nüfus barındıran bir bölgedir. GAB, Mezopotamya'nın kuzeyini oluşturmaktadır. Bölgede tarımsal faaliyetler nüfusun önemli bir kısmının geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte özellikle dokumacılık, dericilik, bakırcılık gibi alanlarda geçmişten gelen bir üretim potansiyeli vardır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla beraber elden çıkan Bağdat ve Halep gibi yönetim alanlarının art bölgesinde bulunan Güneydoğu Anadolu'da bazı iller Türkiye'deki yeni güçlü sanayi şehirleri haline gelmişlerdir. Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır gibi iller çevresine göre daha gelişmiş bir yapıyla yoğunlaşmanın ve nüfusun merkezi haline gelmiştir. Nüfusun fazla olması ise bölgede ucuz iş gücü imkânlarının fazla olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca son yıllarda yoğun bir Suriyeli mülteci göçüne şahit olan bölge küçük bir Ortadoğu'yu andırmaktadır.

Genel nüfus sayımlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1927 yılında 899.748 kişi bulunurken bu rakam yıllara göre artarak 1950 yılında 1.346.352 kişiye 1980 yılında 3.567.628 kişiye ulaşmıştır (DİE, 1969; DİE, 1953; DİE, 1982).

Şekil 2.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi nüfusu (1927-2020)

Kaynak: TÜİK/Nüfus Kayıt İstatistikleri/ <https://biruni.tuik.gov.tr/> **Erişim:** 05.05.2020

Bölgede 1990 yılında 5.158.013 kişi, 2000 yılında 6.608.619 kişi, 2010 yılında 7.592.775 kişi, 2020 yılında ise 9.118.921 kişi yaşamaktadır (Tablo 2. 6). Nüfus olarak sürekli artma eğiliminde olan bölge nüfusunda en kalabalık iller Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır'dır. Bölgede en az nüfusa sahip olan il ise 142.792 kişi ile Kilis'tir. Kilis'i ise 331.070 kişi ile Siirt takip etmektedir.

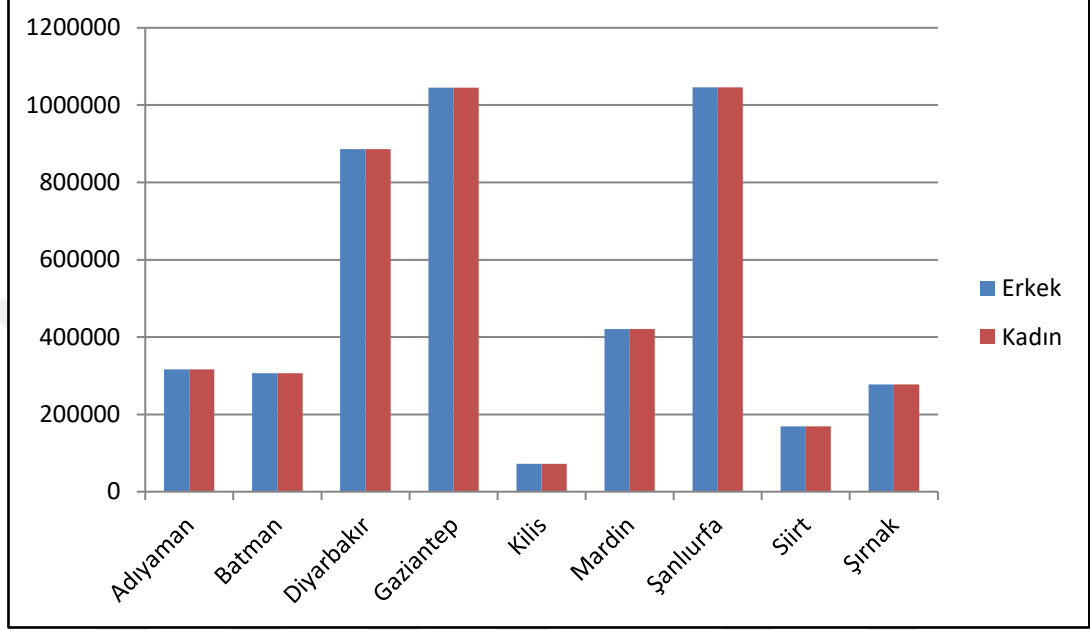
Tablo 2. 6. Çalışma alanının 1980-2020 yılları arasındaki nüfus sayısı

İller/Yıllar	1980	1990	2000	2007	2011	2015	2020
Adıyaman	367.595	513.131	623.811	582.762	593.931	602.774	632.459
Batman	-	344.669	456.734	472.487	524.499	566.633	620.278
Diyarbakır	778.150	1.094.996	1.362.708	1.460.714	1.570.943	1.654.196	1.783.431
Gaziantep	808.697	1.140.594	1.285.249	1.560.023	1.753.596	1.931.836	2.101.157
Kilis	-	-	114.724	118.457	124.452	130.655	142.792
Mardin	564.967	557.727	705.098	745.778	764.033	796.591	854.716
Şanlıurfa	602.736	1.001.455	1.443.422	1.523.099	1.716.254	1.892.320	2.115.256
Siirt	445.483	243.435	263.676	291.528	310.468	320.351	331.070
Şırnak	-	262.006	353.197	416.001	457.997	490.184	537.762
TOPLAM	3.567.628	5.158.013	6.608.619	7.170.849	7.816.173	8.385.540	9.118.921

Kaynak: TÜİK/Nüfus Kayıt İstatistikleri/ <https://biruni.tuik.gov.tr/> **Erişim:** 05.05.2020

2020 yılında çalışma alanında bulunan illerin kadın ve erkek sayısının illere dağılımına bakıldığında erkek sayısı tüm illerde daha fazladır (Şekil 2.4). Kadın ve erkek sayısı arasındaki fark en fazla 25.841 erkeğin fazla olduğu Şırnak ilindedir.

Şırnak'ı sırasıyla 20.234 ile Gaziantep, 18.314 ile Şanlıurfa, 16.027 ile Diyarbakır, 8.142 ile Siirt illeri takip etmektedir. Toplamda bölgede 4.539.708 erkek nüfusu, 4.435.910 kadın bulunmaktadır.

Şekil 2.4. 2020 yılı bölge illerinin nüfus miktarları

Kaynak: TÜİK/Nüfus Kayıt İstatistikleri/ <https://biruni.tuik.gov.tr/> **Erişim:** 05.05.2020

TÜİK'e göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde şehir nüfusunda bir artış söz konusudur (Tablo 2. 7). 1970 yılında bölge halkının %62'si kırsal alanlarda yaşarken 2019 yılında %7 oranına düşmüştür. Kentsel nüfus ise yıldan yıla artmış bulunmakta 1970 yılında halkın sadece %38'i şehirlerde yaşarken 2022 yılına gelindiğinde bu rakam %93 olmuştur.

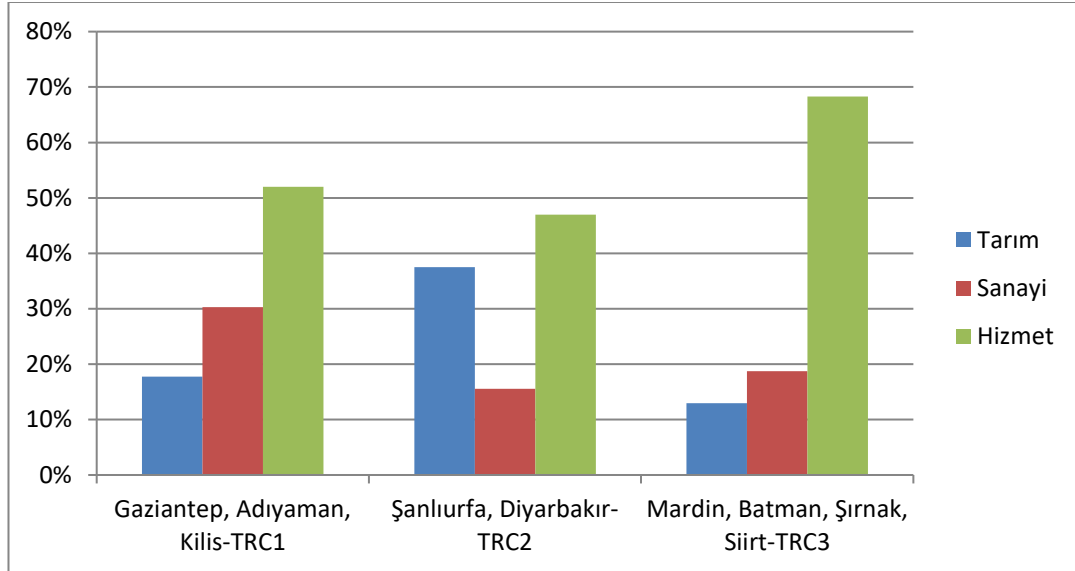
Tablo 2. 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kent/kır nüfus sayısı ve oranı

Yıllar	Toplam	Kırsal	%	Kent	%
2022	9305910	620717	7%	8685193	93%
2019	8975618	651062	7%	8324556	93%
2015	8385540	667254	8%	7718286	92%
2011	7816173	2416304	31%	5399869	69%
2007	7170849	2440446	34%	4730403	66%
2000	6608619	2465483	37%	4143136	63%
1990	4486346	1961284	44%	2525062	56%
1980	3567628	1905406	53%	1662222	47%
1970	2803166	1727600	62%	1075566	38%

Kaynak: TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi <https://biruni.tuik.gov.tr/> **Erişim:** 05.05.2023

2012 yılından sonra kent ve kırsal nüfusunda görülen ani değişikliğin 6360 sayılı büyükşehir yasası ile ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bu kanun ile büyükşehirlerde yer alan kırsal alanlar mahalle statüsüne geçirilmiştir. Bölgede yer alan Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep büyükşehir belediyesi statüsündedir. Bu durum ise büyükşehirlerde yer alan birçok köy ve kasabanın nüfusunun şehirde yer alıyormuş gibi hesaplanmasına neden olmuştur.

TÜİK'in uluslararası bölge birimleri sınıflamasında bölgenin TRC1, TRC2 ve TRC3 verilerine göre nüfusun ekonomik faaliyet kollarına dağılımında hizmetler sektörü hakimdir (Şekil 2.5). Gaziantep-Adıyaman-Kilis illerinde çalışanların %18'i tarım, %30'u sanayi, %52'si hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmetler sektörü Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çalışanların yarısından fazlasını istihdam etmektedir. 2019 yılında Türkiye'de tarım %18, sanayi %25, hizmet %57 olarak tespit edilmiştir. Gaziantep-Adıyaman-Kilis illeri istihdam düzeyi ile Türkiye'deki istihdam kıyaslandığında tarımda çalışanlar ülke ortalamasıyla aynı düzeyde, hizmetler sektöründe istihdam sayıları ülke ortalamasının %5 altında, sanayi sektöründeki istihdam sayısı ise ülke değerinden %5 daha fazla yüzdelik bir değere sahiptir.

Şekil 2.5. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışanların sektörel dağılımı

Kaynak: TÜİK/İşgücü İstatistikleri Bölgesel Sonuçlar/ <https://biruni.tuik.gov.tr/> Erişim: 09.05.2020

Şanlıurfa-Diyarbakır illerinde ise çalışanların sektörel dağılımında %37'si tarım, %16'sı sanayi, %47'si hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Türkiye ortalamasına göre Şanlıurfa ve Diyarbakır'da tarımda ve hizmetler sektöründe çalışan nüfus daha fazla sanayi sektöründe çalışan nüfus ise daha az bir düzeydedir.

Mardin-Batman-Şırnak-Siirt illerinde çalışanların istihdamında hizmetler sektörünün ağırlığı %68 gibi yüksek bir rakam ile göze çarpmakta, bunu % 19 ile sanayi, %13 ile tarım sektörü takip etmektedir. Bölgeyi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanların %25'i tarım, %22'si sanayi, %53'ü hizmetler sektöründedir. Bu değerle Türkiye'de çalışanların %18'i tarım sektöründe istihdam edilirken bölgede bu oran %25 olarak yüksek bir düzeyde kalmıştır. Sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların oranı ise ülke ortalamasının altında kalmış durumdadır.

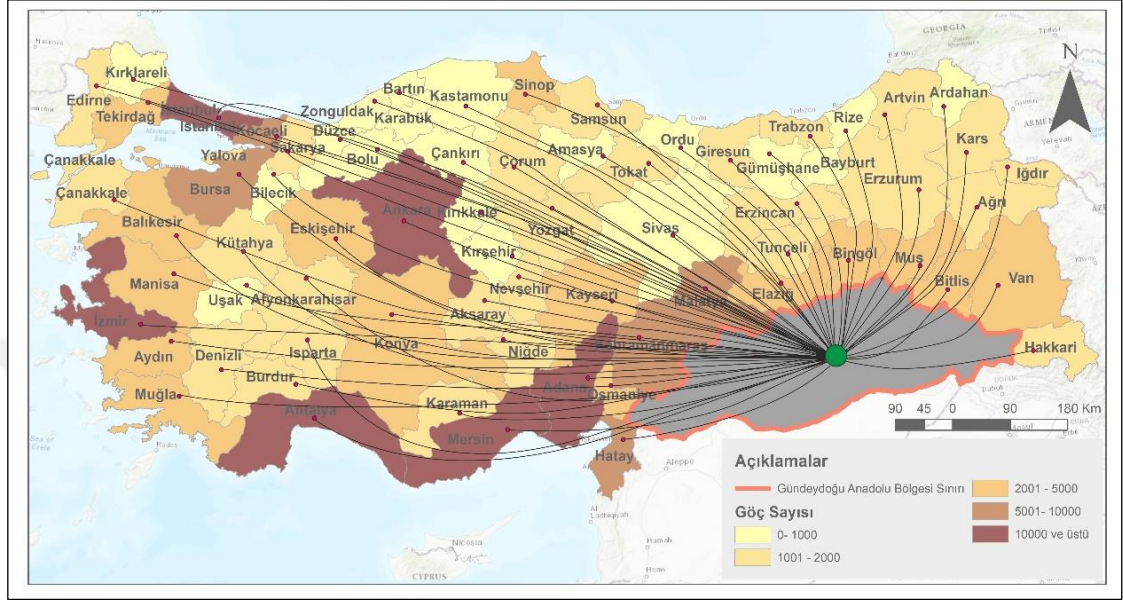
Sanayi ile göç arasında sıkı bir bağlantı vardır (Öztürk & Altuntepe, 2008, s. 1588). Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2022 yılında bölge dışından 182.225 kişi göç alırken, aynı yıl 316.230 kişi bölge dışına göç etmiştir (Tablo 2. 8). Bölge dışına göç oranı gelenlere oranla 134.005 kişi azalmıştır. Bölge dışına en çok göç verilen yer 36.963 kişi ile İstanbul'dur. İstanbul'u sırasıyla Ankara (11.302 kişi), Mersin (9.553 kişi), Adana (8.840 kişi) ve İzmir (8.645) gibi büyükşehir belediyeleri takip etmektedir.

Tablo 2. 8. 2022 yılında gerçekleşen göçlerin toplam nüfusa göre oranı

İLLER	Toplam Nüfus	Bölge Dışı Göç ve Yüzdesi		Bölge içi-dışı Göç ve Yüzdesi	
<i>Adıyaman</i>	635.169	18.904	3%	23.359	4%
<i>Batman</i>	634.491	18.201	3%	24.070	4%
<i>Diyarbakır</i>	1.804.880	49.721	3%	59.751	3%
<i>Gaziantep</i>	2.154.051	43.258	2%	55.699	3%
<i>Kilis</i>	147.919	4319	3%	7629	5%
<i>Mardin</i>	870.374	28.776	3%	36.382	4%
<i>Şanlıurfa</i>	2.170.110	52.933	2%	68.264	3%
<i>Siirt</i>	331.311	13.393	4%	17.607	5%
<i>Şırnak</i>	557.605	18.632	3%	23.469	4%
TOPLAM	9.305.910	248.137	3%	316.230	3%

Kaynak: TÜİK/Göç İstatistikleri <https://biruni.tuik.gov.tr/>

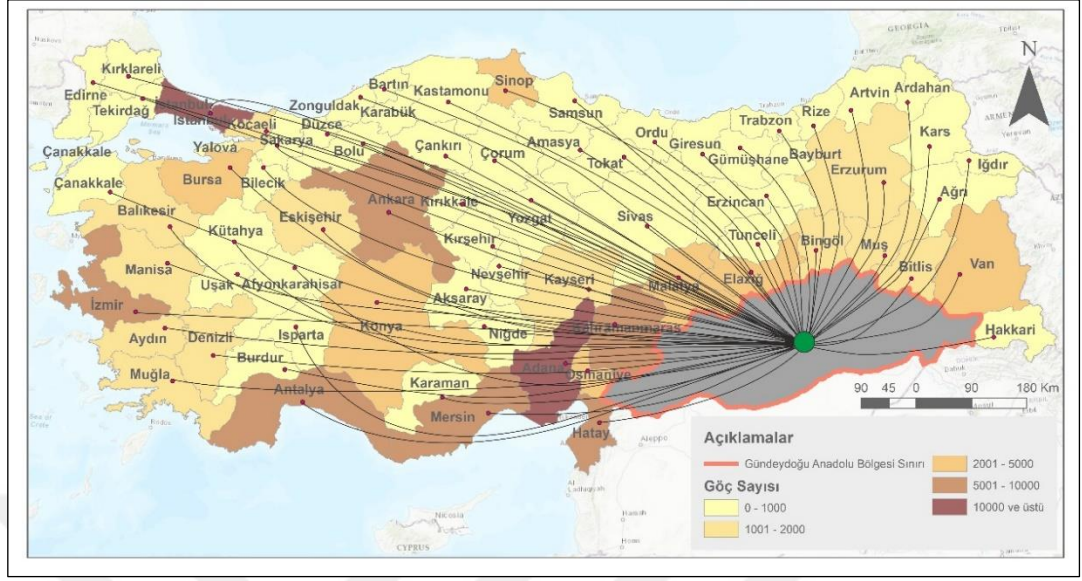
Erişim: 07.05.2023

Şekil 2.6. 2022 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden diğer illere gerçekleşen göç

Bölge dışına yapılan göç miktarında en fazla göç 68.264 kişiyle Şanlıurfa, 59.751 kişiyle Diyarbakır ve 55.699 kişiyle Gaziantep'tir. En az göç hareketi gerçekleşen il ise 7.629 kişiyle Kilis olmuştur. Ancak toplam nüfusa göre en fazla göç veren iller %5 ile Siirt ve Kilis'tir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesine bölge dışından gelen nüfus 32.691 kişiyle en çok İstanbul'dan gelenler oluşturmaktadır. İstanbul'u 10.814 kişiyle Ankara, 9.358 kişiyle Adana, 9.017 kişiyle Mersin, 7.827 kişiyle İzmir'den gelenler takip etmektedir. Bölge dışına yapılan göçlerde öncelikle Adana, Mersin ardından Hatay, Kahramanmaraş, Elâzığ, Malatya gibi iller ön plandadır (GAP BKİ, 2019a, s. 15).

Şekil 2.7. 2022 yılında diğer illerden Güneydoğu Anadolu Bölgesine gerçekleşen göç Bölge içinde gerçekleşen göç oranlarına baktığımızda ise iller birbirlerinden toplamda 68.093 kişi göç alış-verişi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. 9. 2010 ve 2022 yılında bölge içinde gerçekleşen göç miktarı

İLLER	YILLAR	GÖÇ VEREN İLLER								
		Adıyaman	Batman	Diyarbakır	Gaziantep	Kilis	Mardin	Şanlıurfa	Siirt	Şırnak
Adıyaman	2010	0	116	340	1314	46	127	811	66	82
	2022	0	131	411	1865	101	174	1541	103	173
Batman	2010	144	0	2518	231	15	1009	168	1153	321
	2022	152	0	2641	317	26	936	290	1475	520
Diyarbakır	2010	338	1626	0	577	34	1812	1341	540	373
	2022	505	2432	0	912	107	2573	1985	896	745
Gaziantep	2010	2247	349	778	0	2443	776	6207	431	651
	2022	1943	353	997	0	2586	807	8650	417	716
Kilis	2010	57	20	53	1739	0	41	135	10	39
	2022	157	57	188	2570	0	149	504	29	77
Mardin	2010	161	857	2086	386	29	0	1280	177	962
	2022	175	1087	2331	751	64	0	1679	372	1754
Şanlıurfa	2010	875	242	1485	4110	86	1021	0	152	180
	2022	1285	330	1917	5028	284	1398	0	326	380
Siirt	2010	61	678	421	210	4	122	116	0	265
	2022	86	1162	835	267	49	339	302	0	472
Şırnak	2010	128	186	425	478	29	605	160	474	0
	2022	152	317	710	731	93	1230	380	596	0

Kaynak: TÜİK/Göç İstatistikleri <https://biruni.tuik.gov.tr/> Erişim: 08.05.2023

Bölge içinde toplamda en fazla göç alan il 16.469 kişiyle Gaziantep'tir. Gaziantep'i 10.948 kişiyle Şanlıurfa takip etmiştir. Bölge içindeki diğer illere en fazla göç veren il 15.331 kişiyle Şanlıurfa, onu 10.030 kişiyle Gaziantep takip etmektedir. Tablo 2. 9'da görüldüğü gibi Gaziantep ve Şanlıurfa arasında bir nüfus geçirgenliğinin olduğu fark edilmektedir. Gaziantep'e bölge içerisinden gelen göç arasında en fazla 8.650 kişiyle Şanlıurfa'dan gelenler, 2.586 kişiyle Kilis'ten gelenler ve 1.943 kişiyle Adıyaman'dan gelenler yer almaktadır.

Tablo 2. 10. Yıllara göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde alınan ve verilen göç miktarları

Yıllar	Aldığı Göç Miktarı	Verdiği Göç Miktarı	Fark
2012	127.740	188.083	60.343
2013	142.276	188.592	46.316
2014	148.175	198.824	50.649
2015	153.387	223.917	70.530
2016	149.022	222.997	73.975
2017	170.234	202.590	32.356
2018	182.820	215.902	33.082
2019	168.902	224.293	55.391
2020	157.181	174.682	17.501
2021	168.835	249.874	81.039
2022	182.225	248.136	65.911
TOPLAM	1.750.797	2.337.890	587.093

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu /ADNKS İstatistikleri **Erişim:** 10.05.2023

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin son on yılda aldığı toplam göç miktarı 1.750.797 kişiyken verdiği göç miktarı 2.337.890 kişidir. Bölgenin verdiği göç miktarı her yıl aldığı göçten daha fazladır (Tablo 2. 10). On yılda yarım milyondan fazla insan bölge dışında bulunan illere göç etmiştir. Göç miktarının fazla olmasında bölgede işsiz miktarının fazla olmasının payı büyüktür. Nitekim 2019 yılı TÜİK verilerine göre tüm bölgelerimiz arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi %22,4 ile işsizlik oranının en fazla olduğu bölgedir (TÜİK, 2021). Bu değer neredeyse Türkiye ortalamasının iki katıdır. 2019 yılı Türkiye'nin işsizlik oranı ortalama %13,2 olarak belirlenmiştir.

2.3.Sermaye

Bir bölgenin gelişebilmesi öncelikle sermaye birikimiyle ilgilidir. Sermaye; para, makine, fabrika gibi fiziksel araçlar olarak açıklanabildiği gibi insan kaynakları, uzman işgücü ve bilgi birikimi olarak da ifade edilebilir (Emirkadı, 2019, s. 101). Sanayi kuruluşlarının açılabilmesi ve faaliyetlerini yürütebilmesi için belirli miktarda sermayeye ihtiyacı vardır. Özellikle gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerde sanayinin gelişmemesinin en önemli nedenleri arasında sermaye yetersizliği bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda çektiği en büyük sıkıntılardan biri sermayenin yetersizliğidir. Cumhuriyet'in başlangıcında sermaye yetersizliği nedeniyle ağır sanayi işletmelerinin tamamı yapılan devlet teşvikleri ve yabancı hükümetlerden alınan kredilerle gerçekleştirilmiştir (Şener & Kılıç, 2008, s. 23).

Bölge sanayinin gelişimi ve büyümesi 1980'lerden önce var olan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ile ilgilidir. KİT'ler özel sermayenin yetersiz olduğu sektörlerde/bölgelerde devletin iktisadi yatırımlara girerek kalkınmaya öncelik vermesi ve özel sektörü teşvik etmesi amacıyla oluşturulmuştur. Zamanla ülkedeki özel sektörün yeterli bilgi birikimine ve sermayeye sahip olması ile KİT'lerin oluşturulma amacı da ortadan kalkmaktadır. Bu durumda özelleştirme yoluyla daha fazla büyüme ve gelişmenin sağlanması adına bölgedeki KİT'ler özel şirketlere devredilmeye başlamıştır. Özelleştirme; devletin küçülmesi, etkinliklerinin azalması ve devletin yürüttüğü faaliyetlerin özel sektöre devri şeklinde tanımlanabildiği gibi, daha dar anlamda devletin üstlendiği mal ve hizmet üretim faaliyetlerinin özel sektöre devredilmesi olarak da tanımlanmaktadır (TOBB, 1993, s. 33).

Tablo 2. 11. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özelleştirilen fabrikalar

Tesis/İşletmeler ve Ait Olduğu Kuruluşlar	Satış/Devir	BEDELİ	BEDELİ	Satın Alan / Devralan
	Tarihi	TL	Dolar	
SÜMER Holding- Mazıdağı Fosfat Tesisleri	14.07.2011	46.194.400	28.000.000	TMC Enerji Yatırımları San. ve Tic. A.Ş.
SÜMER Holding- Adıyaman İşletmesi	17.12.2003	2.067.536	1.450.000	A-D Tekstil İşletmeleri A.Ş.
SÜMER Holding- Şanlıurfa İşletmesi	8.02.1996	47.500	749.282	Zafer Pamuk Tekstil A.Ş.
SÜMER Holding- Diyarbakır İşletmesi	7.12.2004	3.492.000	2.500.000	Mehmet Sait Dilek
KÖYTEKS- Diyarbakır Hazır Giyim Tesisi	14.06.1996	37.120	467.889	Refakat Gıda ve Tekstil Ürünleri İthalat İhracat Paz. A.Ş.
KÖYTEKS- Siirt Hazır Giyim Tesisi	12.09.1995	9.500	202.029	Geliş Madencilik Enerji İnşaat Ticaret A.Ş.
EBK- Şanlıurfa Kombinasyonu	18.08.1995	28.000	591.741	Dem-Et Demir Et Entegre Tesisleri San. ve Tic. A.Ş.
EBK- Gaziantep Kombinasyonu	3.03.2000	618.217	1.075.000	Gaziantep Et Kombinasyonu Gıda İnş. Elektronik San. Tic. A.Ş.
YEM Sanayii- Adıyaman Yem Fabrikası	1.11.1993	6.200	478.136	Güçlü Yem Sanayi ve Ticaret A.Ş.
YEM Sanayii- Kızıltepe Yem Fabrikası	20.04.1994	1.500	47.485	Karaboğa Gıda Tarım Hayvancılık Tur. İnş. San. Tic. A.Ş.
YEM Sanayii- Siirt Yem Fabrikası	21.04.1994	1.000	32.519	Refik Kızılay
YEM Sanayii- Diyarbakır Yem Fabrikası	22.04.1994	9.364	315.886	Arık Kardeşler Yem Un Kepek ve Tar. Ür. San. Ltd. Şti.
YEM Sanayii- Hilvan Yem Fabrikası	28.02.1995	1.050	25.371	Osman Baysal
SEK- Diyarbakır İşletmesi	22.11.1995	35.000	661.338	Doğan Çelebi Süt Mamulleri ve Gıda San. Tic. A.Ş.
SEK- Adıyaman İşletmesi	23.11.1995	12.000	226.745	Ahmet Yaşar Öncel
SEK- Siverek İşletmesi	20.07.1995	6.000	135.300	Ali Murat Bucak
TOPLAM:		52.566.387	36.958.721	

Kaynak: (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2023).

Bölgede Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre 16 adet işletmenin özel şirketlere devri tamamlanmıştır. Bunların dışında bölgede Gaziantep İçki Fabrikası, Diyarbakır İçki Fabrikası, Diyarbakır Halıcılık Sanayi Müessesesi, Adıyaman, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin ve Ergani çimento fabrikaları 1999'da ÇİTOSAN'ın özelleştirilmeye alınmasıyla özelleştirilmiştir (TOBB, 1993, s. 178-185).

Diyarbakır Tekel İçki Fabrikası: 1931 yılında açılan fabrikada 1975 yılında 360 çalışan bulunmaktadır (DPT, 1976, s. 103). 2003 yılında özelleştirilen TEKEL'in içki üreten fabrikası 292 milyon dolara Mey Grubuna satılması ardından Texas Pasific Group'a satılmasından sonra içki fabrikası kapanmıştır (Evrensel, 2007). Günümüzde 75. Yıl Çocuk ve Gençlik Merkezi olarak kullanılmaktadır (Dalkılıç & Halifeoğlu, 2011).

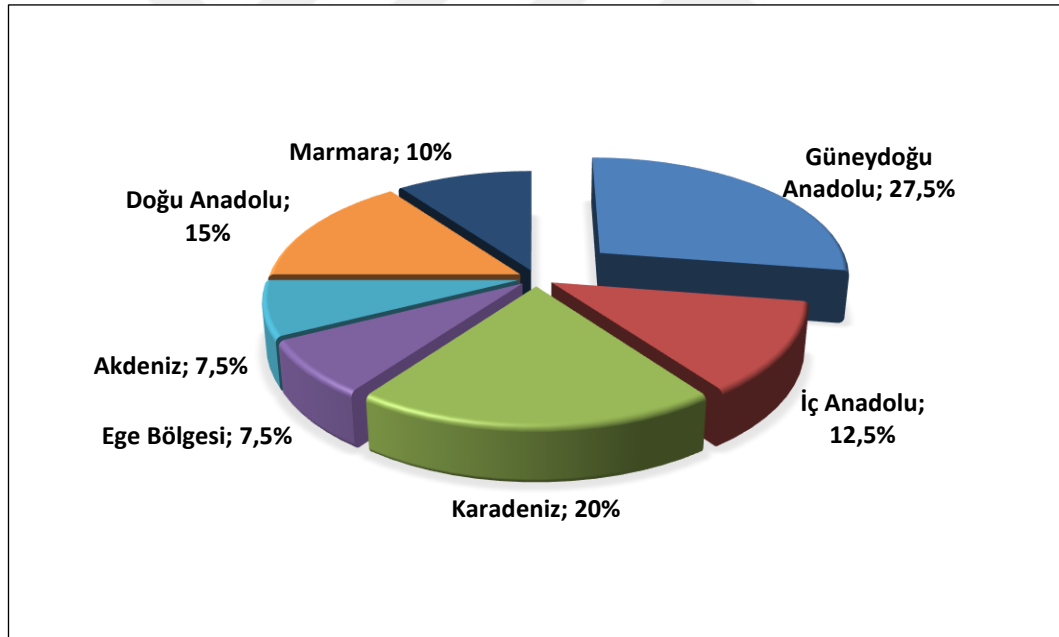
Gaziantep Tekel İçki Fabrikası: 1933 yılında açılan içki fabrikasında 1975 yılında 454 kişi çalışmaktaydı (DPT, 1976, s. 103). Bu fabrika binası 45 milyon TL yatırım yapılarak 2011 yılında Zeugma Mozaik Müzesi'ne dönüştürülmüştür (Sahici, 2011).

Sümerbank Diyarbakır Halıcılık Sanayii Müessesesi 1954 yılında işletmeye açıldı. İşyerinde 1985 yılında 306 işçi ve 32 memur çalışıyordu, 1998 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na devredilen fabrikada (Koç Y. , 2020) 1995 yılında yürütülen çalışmaya göre 1995 yılında yayınlanan uzmanlık tezine göre 321 işçi çalışmaktadır (Ertem, 1995, s. 51). Günümüzde bu alan Yenişehir ilçesinde Sümer Park adı altında rekreasyon alanına dönüşmüştür (Evrensel, 2003).

1993 yılında kapatılmadan önce 389 çalışanı bulunan (MÜSİAD, 1993, s. 47) Mardin Mazıdağı Fosfat Tesisleri 2011 yılında özelleştirilmenin tamamlanmasıyla TMC Enerji Yatırımları şirketine geçmiştir. 2014 yılında Cengiz Holding bünyesinde Eti Bakır A.Ş. adı altında başlamıştır (Eti Bakır, 2023). Günümüzde 1500 çalışanı bulunan firma 1,1 milyar dolarlık yatırımla bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır (Madencilik Türkiye, 2022).

Adıyaman Çimento Fabrikası 1995 yılında özelleştirilerek SANKO Holding'e geçişiyle beraber fabrikada çeşitli modernizasyonlar yapılmıştır. Otomasyona geçilmesiyle üretim kapasitesinin artırılması bölgeyi ekonomik olarak güçlendirmiştir. Ana üretim tesisini destekleyici Nizip Hazır Beton, Narlı Atık Hazırlama, Gaziantep Paketleme tesisleri ile yatırımlar artmıştır (ÇİMKO, 2023). Günümüzde Börgenek köyündeki fabrikasında 183 çalışanı bulunmaktadır (TOBB, 2020).

Türkiye'de özelleştirilen yarım kalmış tesislerin 35'inin 7'si (%22.9'u), düşük kapasitede çalışan toplam 40 KİT işletmesinin 11'i (%27.5'i) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Bu oranlarla Türkiye'de düşük kapasitede çalıştığı için kapatılan işletmeler çalışma bölgesindedir (MÜSİAD, 1993).

Şekil 2.8. Türkiye'de düşük kapasitede çalışan tesislerin bölgelere göre oranları

Kaynak: (MÜSİAD, 1993, s. 175)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde özelleştirme nedeni düşük kapasitede çalışma olan tesisler şunlardır:

Mazıdağı Fosfat İşletmeleri Müessesesi: 1950 yılında MTA tarafından başlatılan çalışmalar sonucunda fosfat rezervine rastlanmasıyla 1974 yılında Etibank'a devredilmiştir. Bu bağlamda 1983 yılında müessese statüsüne dönüştürülmüştür. 1991

yılında 389 çalışanı bulunmaktadır (MÜSİAD, 1993). 2014 yılında Cengiz Holding'e geçen tesiste günümüzde 1500 kişi çalışmaktadır. İşletmede yılda, 250000 ton konsantre fosfat, 650000 ton sülfürik asit, 150000 ton fosforik asit, 108336 ton DAP gübresi üretilmektedir. Ayrıca 2000 ton katot bakır, 2530 ton çinko karbonat ve 6740 ton kobalt karbonat üretilmektedir (Eti Bakır, 2023).

Şanlıurfa Yapağı Yıkama ve Yün İpliği Fabrikası: 1991 yılında 70 çalışanı bulunan işletme *Sümerbank-Bünyan Yünlü Sanayi İşletmesi*'ne fason iplik üretmesi için 1979 yılında kurulan fabrika toplam 1000 ton yün ipliği üretecek şekilde projelendirilmiştir. Daha sonrasında iplik eğirme bölümüne makine alımının yapılmaması sebebiyle 9.245 m²'lik klima tesisatı bulunan ana fabrika binasının 1960 m²'si boş kalmıştır. Sadece Sümerbank için çalıştığı için düşük kapasitede çalışmıştır (MÜSİAD, 1993).

Adıyaman Süt ve Mamulleri İşletmesi: 1978 yılında kurulan işletme kaşar, beyaz peynir, tereyağı, süt ve yoğurt üretmektedir. 7500 ton/yıl kapasitesi olan işletmenin kapasite kullanım oranı %2.74'tür. 1992 yılında 18 çalışanı bulunan işletme özelleştirilmiştir (MÜSİAD, 1993).

Siverek Süt Mamulleri İşletmesi: 1976 yılında kurulmuş olan tesiste kaşar, peynir, tereyağı, yoğurt ve süt işleme atölyeleri bulunmaktaydı. 1992 yılında 25 çalışanı ve 6000 ton/yıl süt üretimi kapasitesi bulunan işletmenin kapasitesinin %1.35'ini kullanılmıştır.

Diyarbakır Et ve Balık Kombinası: 1992 yılında 36 çalışanı bulunan tesiste gövde et/kavurma üretimi yapılmaktadır. Tesiste tüm makineler mevcuttur. Yıllık 11.000 ton gövde et kavurma kapasitesinin %17'si kullanılmıştır.

Gaziantep Et ve Balık Kombinası: 1992 yılında 22 çalışanı bulunan tesiste 11.000 ton/yıllık et kavurma kapasitesi varken kapasite kullanım oranı %8'dir.

Kızıltepe Et Balık Kombinası: 1992 yılında 10 çalışanı vardır. 11.750 ton/yıl üretiminin kapasitesinin %0.1'ni kullanmaktadır (MÜSİAD, 1993).

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tüm bu işletmeler sermayenin dönüşümü bağlamında önemlidir. Bölgede KİT'ler vasıtasıyla sanayinin büyük holdinglere satılması bölge ekonomisine olan yatırımların artmasını sağlamıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yatırıma başlanılmasına karşılık, yarım kalmış veya günümüzde farklı fonksiyonlarla varlığını sürdüren tesisler de vardır.

Siirt-Şırnak Gübre Tesisi: TÜGSAŞ'a bağlı olarak bölgenin gübre ihtiyacını karşılamak üzere Şırnak asfaltitlerinin hammadde olarak kullanılması planlanmış, ancak asfaltitlerin amonyak üretiminde kullanılmasının mümkün olmadığı anlaşılınca 1982 yılında yatırım programından çıkarılmıştır. İşletmeye 1976 yılından itibaren yıllar itibariyle 5.380.875 dolar harcanmıştır.

Mazıdağı Gübre Tesisi: TÜGSAŞ'a bağlı olarak 1976 yılında yurdun 10 yıl içinde gübre ihtiyacının karşılanması amacıyla inşaatına başlanmıştır. Sonraları revize yatırım programına alınmış zenginleştirme tesislerinin maliyetinin yüksek olması nedeniyle 1984 yılında yatırım programından çıkarılmıştır. 1976-1984 yılları arasında yapılan yatırım miktarı 4.721.711 Dolar'dır.

Diyarbakır Sigara Fabrikası: TEKEL'e bağlı olarak 1976 yılında yatırım programına alınmış ancak üretim hattı, duvar çatı kaplamaları, yardımcı tesisler ve sosyal idari binaların tamamlanamaması nedeniyle inşaat durmuştur. 1992 yılında ıslah edilmesi için 15 milyar TL ödenek ayrılmıştır. 2500 ton/yıl kapasiteli olarak planlanan fabrikaya toplamda 4.519.990 dolar yatırım yapılmıştır (MÜSİAD, 1993). 1999 yılında işletmeye açılan fabrikada 1500 kişi istihdam edilmiştir. 2010 yılında kapatılan fabrika bir süre atıl durumda kaldıktan sonra açık cezaevine dönüştürülmüştür (Habertürk, 2012).

Diyarbakır Buhar ve Su Türbini Fabrikası: TEMSAN'a bağlı 1977 yılında fizibilite programına alınarak buhar ve su türbinleri üretimi yapılması ön görülmüştür. 1991 yılından sonra harcamalar durmuştur. Toplamda 372.856 dolar yatırım yapılmıştır.

Diyarbakır Büyük Jeneratör Fabrikası: TEMSAN'a dahil olarak 1977 yılında programa alınan fabrika *Buhar ve Su Türbinleri Fabrikası* ile entegre çalışmak üzere tasarlanmıştır. 296.850 dolar yatırımın yapıldığı fabrikaya 1990 yılından sonra harcama yapılmamıştır. 1982 yılında işletmeye açılan bu iki fabrika bugün üretime devam etmektedir (TEMSAN, 2023).

Şanlıurfa Gübre Tesisi: TÜGSAŞ'a bağlı olarak kurulması planlanan tesis Batman'da %75'i CO²'li bir gaz rezervi bulunmasıyla çalışmalara başlanmıştır. Hammadde olarak kullanılması düşünülen ancak çalışmaların tamamlanamaması sebebiyle 1981 yılında yatırım programından çıkarılmıştır. Toplamda 11.740 dolar yatırım yapılmıştır (MÜSİAD, 1993).

Bölgede 1980 öncesinde açılmış KİT'lerin günümüzde bölgede sermayenin oluşmasında veya sermayenin bölgeye yatırımının artırılmasında etkisi oldukça fazladır. Yukarıda bahsedilen yarım bırakılmış veya düşük kapasitede çalışan fabrikaların özelleştirmeler sonucu dönüşümleri bölgede üretimin sürekliliğinin sağlanması veya sermayenin artmasını sağlamıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yöneticilerle yapılan görüşmelerde, sanayi tesislerinin ilk sermayelerini tarım, ticaret ve küçük sanayi tesislerinden elde edilen gelirle gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Gaziantep'te büyük sermayesi genelde ticari faaliyetlerden elde ettiği gelirlerden olurken bölgenin diğer illerinde tarımından gelen gelirin ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca inşaat ve müteahhitlik işlerinden gelip firma kuran kişilerde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde yaptığımız anket verilerine göre on ve üzerinde işçi çalıştıran firmalar içerisinde %78'i küçük sanayi tesislerinden ve ticaretten elde edilen gelirlerle fabrikalarını kurduklarını ifade etmişlerdir. %15'i çiftçilik, tarım-hayvancılık faaliyetlerinden ve %7'si diğer faaliyetler olarak belirtmiştir. Bölgede tır şoförlüğünden gelip şu an 1600'ün üzerinde çalışana sahip Türkiye'nin ilk 500 şirketi (İSO 500) içerisinde fabrikası bulunan sermaye sahipleri de bulunmaktadır.

2.4.Pazar

Herhangi bir ürünün satışı, her zaman fiziki bir mekâna karşılık gelmeyen *pazarda* gerçekleşmektedir. Kurulan sanayi tesisinin pazar bakımından elverişli olan yerlerde olması girişimcinin daha fazla kazanması, üretim ve ulaşım maliyetlerini en aza indirmesi, aynı zamanda daha fazla ürün üretmesi anlamına gelmektedir. Günümüzde modern iletişim sistemleri sayesinde pazar alanlarının bir sınırı yoktur. Ancak üretimin ilk safhasında firmalar ürünlerini genelde yakın çevreye satmaktadırlar. Bunun yanında pazarlar bulunduğu çevrenin satın alma gücüyle doğru orantılı genişlemektedir. Halkın ekonomik geliri düşük seviyelerde ise üretilen ürünlere talep sınırlı kalmakta, böylece tesisler kapanmakta veya yakın çevresindeki illere satış yapmaktadır. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte ihracata dayalı bir sanayi sisteminin benimsenmesiyle ülke pazarı küresel dünya pazarı olmuş ve Türkiye bu pazarda rekabet gücünü daha çok fiyat rekabeti şeklinde geliştirmiştir. Tekstil-giyim ve gıda sanayi üzerinde küresel pazarda rekabet edebilirliğimiz daha yüksektir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin güçlü olduğu tekstil-giyim ve gıda sektörlerinde üretim yapan firmaların yoğunlukta olduğu bir bölge olarak ülke pazarını desteklemektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan işletmelerin öncelikli pazarı AB, ABD, Ortadoğu ülkeleri ve Türki Cumhuriyetler şeklinde sıralanabilir. Türkiye içerisinde bölgenin pazarı öncelikle bölge içi iller ardından İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerdir. Ancak bölgede OSB'lerde bulunan firmaların çoğu sadece ihracat odaklı üretim yapmaktadırlar. Yurtdışı pazara ulaşımın %70'i denizyoluyla kullanılmaktadır. Ürün ihracatının %70'i Mersin Limanı ve %28'i İskenderun Limanı vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Irak ve Suriye gibi pazarlara ulaşım daha çok karayoluyla yapılmaktadır.

2.5.Devlet Yatırımları ve Teşvikler

Sanayinin kuruluş yerinin belirlenmesinde etkili olan unsurlardan bir diğeri devlet yatırımları, krediler ve teşviklerdir. Ancak sadece sektörel büyümeyi

destekleyici teşvikler ve krediler bölgesel kalkınmada şimdiye kadar çok büyük etki oluşturamamıştır. Bölgede teşvikler genelde altyapı yatırımları (yol, su, elektrik, OSB'ler), krediler, KDV indirimleri ve SGK prim teşvikleri şeklinde olmuştur.

Bölgede sanayileşme için DPT'nin 1968 yılında uygulamaya koyduğu "kalkınmada öncelikli iller" kapsamı ile çeşitli teşvikler imalat sanayine olan destekleri arttırmıştır. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin tamamı uygulamaya konulduğu yıl yararlanmış, Gaziantep ise 1981 yılında bu uygulamadan çıkarılmıştır. Kalkınmada öncelikli yörelere yapılan teşvikler sayesinde 1964 yılında bölgede 52 sanayi tesisi varken bu rakam 1972'de 114'e, 1980 yılında 180 sanayi tesisine ulaşmıştır.

Kalkınma planlarına bakıldığında sanayinin kalkınmada ekonomik güç olduğu ilkesi benimsenmiş, tüm ülkede olduğu gibi bölgede eşitsizliğin dengelenmesi bağlamında teşvikler verilmiştir. Türkiye'de 1962 yılında başlanan *Organize Sanayi Bölgeleri* kurulumları sonucunda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sadece Gaziantep'te OSB kurulmuştur. Daha sonra OSB'ler tüm ülkede olduğu gibi bölgede de artmıştır.

Günümüz itibarıyla Türkiye'de toplam 325 OSB bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; 5'i Adıyaman'da, 1'i Batman'da, 3 Diyarbakır'da, 5'i Gaziantep'te, 2'i Kilis'te, 2'i Mardin, 1'i Siirt, 6'sı Şanlıurfa'da, 2'si Şırnak olmak üzere toplamda 27 OSB bölgede yer almaktadır (Sanayi Gazetesi, 2022). Bölgede tamamlanan toplam organize sanayi alanları 12.377 hektarlık arazi kaplamakta ve 5.077 hektarı Gaziantep'te bulunmaktadır. Yine aynı şekilde yarattığı istihdam bakımından Gaziantep OSB 140 bin kişi ile başta gelmektedir. Toplamda 194.350 kişi bölgedeki OSB'lerde çalışmaktadır (Sanayi Gazetesi, 2022).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde teşvik belgesi alan işyeri sayılarına bakıldığında 2001 yılında toplamda 133 firma teşvik belgesi almışken 2005 yılında 195, 2010'da 492, 2015'te 596 ve 2018 yılında 818 işyeri teşvik belgesi almıştır. Teşvik belgesi alan firma sayısı yıldan yıla artmış ve gerçekleşen yatırım yaklaşık

olarak yıllara göre yaklaşık 3.000 milyon TL ile 11.000 milyon TL arasında olmuş bölge halkına yüksek oranda istihdam sağlanmıştır (GAP BKİ, 2018, s. 3).

Yatırımların yıldan yıla çoğalması sanayi kuruluşlarının artmasını beraberinde getirmiştir. Böylece teşviklerle daha çok insan iş bulabilmiştir. Özellikle yeni yatırım teşvik programının 2012'den sonra uygulamaya konulmasıyla özel sektör yatırımlarının arttığı görülmektedir. Yeni yatırım teşvik programında bölgedeki illerden Gaziantep haricindekiler 5. ve 6. bölge içerisinde yer almaktadır. Bu ise girişimciye birçok alanda vergi, yatırıma katkı oranları, KDV iadesi, yer tahsisi ve faiz desteği sağlamaktadır. Özellikle bölgeye yatırımlarda %50'lere kadar yatırıma katkı ve %90'lara kadar vergilerde indirimler sunmaktadır. 6. Bölge yatırım teşvikleri içerisinde KDV ve SGK işveren prim muafiyeti gibi primlerin 13 yıl devlet tarafından karşılanması büyük firmaların ikinci veya üçüncü üretim tesislerini bölgede açmasını sağlamıştır. Nitekim ülkece tanınan birçok firmanın fabrikaları bölgede yer almaktadır. Özellikle bu teşviklerle 2012'den sonra özel sektörün bölgede biraz daha etkinliği artmıştır.

2.6.Bireysel Faktörler ve Girişimcilik

Bireysel faktörler genel manada girişimcilerin sanayi tesisini mevcut yerde açma sebebini belirtir. Yatırımı başlatmak için bölgesel karakterli veya az gelişmiş yerleşmelerde o ilin memleketlisi olmak başta gelmektedir. Sosyal ağlar bilgi alışverişini arttırarak girişimcilik yaratır ve sürdürülmesinde yarar sağlar (Birley, 1985, s. 116). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hemşerilik önemli bir belirleyici olarak dikkat çekmektedir. Hemşeri olma olgusunun psiko-sosyal avantaj sağlaması, aile ve akrabalara yakın kalma arzusu yatırımlar için temel yönlendiricidir. Bölgede yapılan anket sonuçlarına göre yatırımcıların %90'ı kendi il/ilçelerinde sanayi tesisi kurmuşlardır. Bunun bir istisnası Gaziantep'tir. Gaziantep'te yatırım yapanlar arasında Besni, Şanlıurfa, Pazarcık ve Kilisliler yer alırken bölgenin diğer illerinde girişimcilerin neredeyse tamamı kendi il ve ilçelerine yatırımı yapmıştır.

Bireysel faktörlerden bir diğeri ise deneyimle alakalıdır. Girişimci kuracağı sanayi tesisinin işleyişini temel zorluklarını ve bunların çözümünü bilmelidir. Nitekim bölgede kurulan tesislerin sahipleri daha önceki yıllarda aynı işte çalışmış veya aynı sektörde benzer bir işle meşgul olmuştur. Özellikle bölgenin güçlü olduğu tekstil sektöründe çıraklıktan fabrikatörlüğe uzanan işletme sahipleri yer almaktadır. Ayrıca atölye tipi üretim yaparken büyüyerek Türkiye'nin en büyük halı üretim firmaları haline gelmiş girişimciler de yer almaktadır.

2.7.Yığılma Avantajları

Bir bölgede sanayinin gelişmesi aynı zamanda ana sektörlerin bir yerde kurulması ve o bölgeye sanayiye çekmesi şeklinde gerçekleşir. Örneğin sürükleyici sanayi denilen demir-çelik fabrikalarının bulunduğu alanlarda aynı zamanda yoğun sanayi tesislerinin kurulduğu bilinmektedir (Ersöz, Düğenci, Ünver, & Eyiol, 2015, s. 76). Aramalı üreten bu tesislerin ileri ve geriye doğru bağlantıları yüksektir. Bu farklı sanayi kollarını da etkileyip yönlendirebilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayinin bazı illerde çok düşük seviyelerde olmasının en büyük sebeplerinden biri de henüz yatırım malı ve ara mal üreten sanayilerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bölgede özellikle Gaziantep'te sanayinin yoğun olmasının sebebi ise yığılma avantajıyla bağlantılıdır. Dokuma sektörünün yıllardan beri bölgede yapılması iplik sanayinin, halı sanayinin, hazır giyim ve tekstil sanayinin gelişimini arttırmıştır. Tekstil ve giyim sektörlerine makine temini ve tamiratı için bölgede makine sanayi yığılmasında katkı sağlamaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi aynı zamanda tarıma dayalı sanayide yığılma avantajını oluşturmuş bir alandır. Bölgede nüfusun fazla olması gıda ihtiyacıyla beraber tarımın önemini arttırmış bu ise bölgede gıda sanayi üzerine üretim yapan firmaları arttırmıştır. Nitekim temel besin kaynağı olan un ve makarna fabrikalarının yoğunlaştığı şehirler dikkat çekmektedir. Bunlar aynı zamanda geçmiş yıllardan gelen uzmanlaşmayla bağlantılıdır. Sanayiciler bir işi daha ucuza daha hızlı nerede yapabileceğini düşünürse oraya tesis kurma eğilimindedir. Bu nedenle bölgede tahıl üretiminin fazla olduğu Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde un, ırmik ve makarna

üretimi yapan firmalar yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda oluşmuş bir pazara yakınlık anlamına da gelmektedir.

Sonuç olarak bölgede sanayinin kuruluş yerinin belirlenmesinde geçmiş tecrübeler, avantajlı coğrafi konum, ulaşım sistemleri ve bol işgücünün varlığı gibi birçok faktör ortaya çıkmaktadır. Özellikle niteliksiz işgücünün fazla olması, işçi ücretlerinin düşük olmasında bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ekonomilerdeki işçi ücretleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki ücretler çok yüksek değerlere erişmemektedir. Bununla birlikte geçmişte olduğu gibi (Mahiroğulları, 2017, s. 554), günümüzde de atölye tipi üretim yapan küçük ölçekli firmalarda, işçinin sigortasız olarak çalıştırılması yaygın bir uygulamadır. Bu durum ise kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında yer almaktadır. 2021 yılında gerçekleştirilen bir çalışmada kayıt dışı istihdam imalat sanayinde %11,3 olarak tespit edilmiştir (Öçal & Şenel, 2021, s. 1225). Ayrıca çalışma alanında Suriyelilerin yer alması ucuz işçi temininde çok büyük katkılar sağladığı mülakatlarda işverenler tarafından belirtilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGE SANAYİNİN SEKTÖREL VE ALANSAL DAĞILIMI

3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ BAŞLICA SANAYİ KOLLARI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sanayi kollarına ait veriler TOBB sanayi veri tabanından alınmıştır. Bu veri 2010 ve 2020 yıllarında kapasite raporu almış firmaları kapsamaktadır (Tablo 3. 1). Çalışan sayıları ile ilgili bilgiler ise SGK istatistik yıllıkları verilerinden alınmıştır (Tablo 3. 2). Detaylı inceleme on ve üzerinde işçi çalıştıran firmalar özelinde yapılmıştır. Toplam firma sayısı on yıl içerisinde tüm illerde artmıştır. Bazı sektörlerdeki artış daha fazla olurken bazı sektörlerde azalmalar da görülmektedir. Kayıtlı medyanın basılması imalatı, içecek ürünleri, bilgisayar-optik ürün imalatı, eczacılık ürünleri, kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı sektörlerinde hızla azalma yaşanırken bölgede giyim eşyaları, deri ürünleri, kâğıt ürünleri, metalik olmayan mineral ürünleri imalatı yapan firmalar hızla artmaktadır (TOBB, 2020).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2010 yılında 2.797 firma faaliyet gösterirken 2020 yılında bu sayı 4.541 firmayla iki katına yakın bir değere erişmiştir. Sayısal olarak en fazla artışlar 14 nolu giyim ürünleri, 10 nolu gıda ürünleri, 23 nolu metalik olmayan mineraller, 22 nolu kauçuk-plastik ürünleri ve 15 nolu deri ürünleri imalatı sektörlerindedir. Kok kömürü-petrol ürünleri imalatı, bilgisayarların-elektronik-optik ürün imalatı, tütün ürünleri ve kayıtlı medyanın basılması sektöründe ise azalma fazladır. GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin verileriyle kıyaslandığında GAP Bölgesi'nde imalat sanayi sektöründe 2007 yılı sonunda 1.969 işletmede 87.566 kişi istihdam edilirken, 2013 yılında işletme sayısı %53 artış göstererek 3.023'e ulaşmış, istihdam %95 artarak 170.811'e ulaşmıştır (GAP BKİ, 2019b, s. 22). Bu çalışmada kullanılan verilerle uyumludur.

Tablo 3. 1. Çalışma alanında 2010 ve 2020 yıllarında faaliyet gösteren firma sayıları

Sektör Kodu	Adıyaman		Batman		Siirt		Mardin		Gaziantep		Diyarbakır		Şanlıurfa		Şırnak		Kilis		Toplam	
	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020
10	23	45	28	37	8	10	52	99	322	458	72	89	191	288	8	17	12	20	716	1063
11	1	0	2	2	0	0	0	0	15	12	2	3	2	4	0	0	0	0	22	21
12	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	2	1	0	0	0	0	0	0	2	5
13	41	29	33	28	3	1	19	17	443	525	51	42	198	223	0	2	3	5	791	872
14	14	37	4	81	1	2	2	33	39	114	8	29	1	37	1	4	0	7	70	344
15	5	4	0	0	0	0	0	1	70	216	1	0	0	4	0	0	0	0	76	225
16	3	3	6	5	0	0	2	2	30	39	7	15	0	5	0	3	0	2	48	74
17	5	4	0	1	0	0	0	2	36	94	2	4	1	5	0	0	0	3	44	113
18	5	0	2	1	0	0	1	0	27	29	4	4	6	2	0	0	0	0	45	36
19	1	0	11	5	1	1	8	4	10	5	6	4	4	1	2	0	2	1	45	21
20	0	3	9	6	1	1	10	15	70	199	7	14	22	17	0	5	0	5	119	265
21	0	2	0	0	0	0	0	0	9	4	0	0	1	2	0	0	0	0	10	8
22	4	7	6	14	0	0	5	7	120	220	14	29	10	36	3	5	2	4	164	322
23	10	22	14	40	6	10	12	31	23	59	20	61	12	61	5	22	3	7	105	313
24	0	0	0	3	0	0	1	1	37	52	1	13	8	11	0	0	0	0	47	80
25	7	12	0	7	0	1	3	5	104	151	14	26	8	18	0	4	1	3	137	227
26	2	1	0	0	0	0	1	0	23	10	0	5	2	5	0	0	0	0	28	21
27	1	2	0	2	0	0	4	5	25	32	5	11	9	33	0	0	0	0	44	85
28	2	3	1	5	4	1	2	2	118	169	16	19	24	27	0	2	1	4	168	232
29	3	3	1	0	1	1	4	1	10	15	5	6	2	3	0	2	0	0	26	31
30	0	0	0	0	0	0	0	0	9	9	0	0	2	2	0	0	1	1	12	12
31	5	13	3	5	1	0	1	8	34	53	9	22	0	7	0	3	1	0	54	111
32	3	1	1	4	0	0	3	1	10	28	3	11	4	14	0	0	0	1	24	60
Toplam	135	192	121	246	26	28	130	235	1.584	2.495	249	408	507	805	19	69	26	63	2797	4541

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

Not: Kapasite raporu alan firmaları içermektedir.

Not: Sektör kodları Ek 1’de açıklanmıştır.

Tablo 3. 2. Çalışma alanında sektörlerin 2010 ve 2020 yıllarındaki istihdam durumları

Sektör Kodu	Adıyaman		Batman		Siirt		Mardin		Gaziantep		Diyarbakır		Şanlıurfa		Şırnak		Kilis		Toplam	
	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020
10	832	1.263	508	1.596	388	531	993	2.723	9.052	16.396	2.402	3.395	2.447	3.048	116	483	217	613	16.955	30.048
11	37	26	6	8	20	0	12	15	57	55	87	133	26	71	0	5	57	2	302	315
12	0	8	0	0	0	0	0	3	0	2	295	0	0	0	0	0	0	0	295	13
13	3.201	3.332	415	735	39	112	249	1.303	37.793	70.833	1.183	1.798	2.140	3.187	34	1	150	515	45.204	81.816
14	2.432	8.414	201	19.952	53	328	205	14.741	1.786	3.576	513	6.876	99	7.650	69	1109	0	319	5.358	62.965
15	95	3	0	40	0	0	18	455	2.369	4.245	40	77	21	2.731	0	3	0	3	2.543	7.557
16	259	41	54	44	24	9	21	39	740	1.170	333	366	68	72	4	92	7	28	1.510	1.861
17	11	6	26	75	0	23	0	12	1.070	5.383	15	331	4	138	0	0	0	9	1.126	5.977
18	85	22	198	36	21	16	106	51	499	801	174	150	243	89	22	21	16	6	1.364	1.192
19	39	0	453	504	0	0	101	22	153	22	25	5	30	28	0	50	1	10	802	641
20	42	31	124	162	0	12	99	283	1.066	4.686	177	495	351	289	10	76	26	47	1.895	6.081
21	0	62	0	65	0	0	0	10	2	140	2	208	34	169	0	0	0	0	38	654
22	102	187	160	522	20	157	169	397	5.679	13.845	433	1055	188	1.126	39	165	154	70	6.944	17.524
23	718	1096	1.065	1.595	402	505	1.029	1.092	1.657	1.845	2.101	2.283	1.254	1.867	254	495	87	290	8.567	11.068
24	77	46	33	78	6	4	74	47	602	1.341	161	941	297	300	3	63	2	2	1.255	2.822
25	232	411	231	236	118	140	235	150	2.358	3.429	627	1.362	262	735	23	121	1	52	4.087	6.636
26	17	0	0	0	0	0	1	13	204	167	48	104	0	47	0	54	3	0	273	385
27	27	181	13	161	2	4	121	157	446	501	330	528	310	793	21	4	0	9	1.270	2.338
28	53	44	175	90	66	10	65	52	1.099	1.988	262	389	1.527	291	0	16	6	23	3.253	2.903
29	4	74	7	25	0	0	0	26	471	448	149	235	16	147	0	33	1	24	648	1.012
30	0	0	0	5	3	0	1	0	84	319	13	7	0	9	0	0	1	23	102	363
31	92	327	251	414	31	88	88	505	888	2.649	267	1.345	243	545	31	150	28	11	1.919	6.034
32	4	4	14	142	28	10	102	95	149	1220	42	223	24	329	0	22	6	373	369	2.418
Toplam	8.359	15.578	3.934	26.485	1.221	1.949	3.689	22.191	68.224	135.061	9.679	22.306	9.584	23.661	626	2.963	763	2.429	106.079	252.623

Kaynak: SGK istatistik yıllıkları 2010-2020

Erişim Tarihi: 07.08.2020

Not: Sektör kodları Ek 1’de açıklanmıştır.

Nitekim 2007 yılında GAP idaresi verilerinde 1.969 firma yer alırken çalışmada kullandığımız TOBB verisine göre 2010 yılında 2.797 firma bulunmaktadır. Aynı şekilde GAP idaresi 2013 yılında 3.023 firma bulunduğunu belirtirken çalışma verisi 2020 yılında 4.541 firmanın yer aldığını gösterir. Batman’da giyim sektöründe, Adıyaman’da gıda sektöründe, Diyarbakır’da mobilya sektöründe, Gaziantep’te kauçuk-plastik ürünleri sektöründe bir sıçramanın yaşandığı görülmektedir. Özellikle kauçuk-plastik sektöründe tüm illerde hızlı bir artışın yaşandığı göze çarpmaktadır. Bunda geri dönüşüm firmalarının etkili olduğunu belirtmek gerekir (TOBB, 2020).

Bölgede imalat sanayinde istihdam edilen kişi sayısı 2010 yılında 106.079 kişi iken 2020 yılında bu sayı 252.623 kişiye çıkmıştır. On yılda bölge imalat sanayi istihdamı iki katını aşmıştır. En fazla istihdam artışı sırasıyla giyim eşyaları, tekstil ürünleri, gıda ürünleri, kauçuk-plastik ürünleri, deri ürünleri sektörlerindedir. İstihdamda en fazla azalma ise kok kömürü-petrol ürünleri imalatı, makine-ekipman imalatı, kayıtlı medyanın basılması, bilgisayar-elektronik-optik ürün imalatı ve tütün ürünleri imalatında görülmektedir.

Gıda ürünleri imalatı istihdamında tüm illerde artış söz konusudur. Ancak içecek ürünlerinde Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri haricindeki illerde azalma söz konusudur. Tekstil ürünlerinde ise Gaziantep’te istihdam artışı iki katına çıkmışken bölgede diğer tüm illerde pek bir değişiklik görülmez. Giyim sektöründe Batman, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Adıyaman istihdamında on yılda yaklaşık on katı bir artış görülmektedir. Elektrikli teçhizat ürünlerinde Şanlıurfa ve Diyarbakır’daki istihdamda güçlü bir artış görülürken mobilya ürünlerinde sadece Diyarbakır’da artış yaşanmıştır. Şanlıurfa’da ise deri ürünleri imalatında istihdam artışı çok yüksek olmuştur.

3.1.Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Başlıca Sanayi Kollarının Çalışan Sayısı Büyüklüğüne Göre Sektörel Dağılımı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sanayi kuruluşlarının sektörel yapısına bakıldığında birçok sektöre ait sanayi kuruluşu dikkat çekmektedir. Özellikle tekstil sanayinin bölgede ileri bir düzeyde yapılanmaya sahiptir (Tablo 3. 3). Sanayinin

dağılımında genellikle il merkezlerinde yoğunlaşmanın fazla olduğu bazı ilçelerde ise hiç sanayi kuruluşunun olmadığı veya yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu durum ise ilçeler arasında dahi eşitsizlerin ve gelir dağılımlarının farklılaşmasının çok yüksek olduğunu yansımasıdır. Bu dağılımlar aşağıda detaylı şekilde aktarılmaktadır.

Tablo 3. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 10 ve üzerinde çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı

Sektör Kodu	Adıyaman	Batman	Siirt	Mardin	Gaziantep	Diyarbakır	Sanlıurfa	Sırnak	Kilis
10	16	22	4	66	166	53	106	9	8
11	0	1	0	2	4	3	5	0	0
12	0	0	0	0	1	1	0	0	0
13	21	24	1	9	416	26	90	1	5
14	35	72	2	33	41	22	36	4	6
15	3	0	0	1	85	0	4	0	0
16	2	4	0	1	12	0	2	3	1
17	2	0	0	2	59	3	2	0	0
18	0	0	0	0	17	3	1	0	0
19	0	5	0	2	2	3	1	0	1
20	0	3	0	9	67	4	7	3	4
21	2	0	0	0	3	0	3	0	0
22	4	5	0	7	99	24	22	3	2
23	18	37	6	17	35	48	44	15	7
24	0	3	0	1	29	13	7	0	0
25	7	4	0	4	54	19	11	0	1
26	1	0	0	0	4	2	2	0	0
27	2	1	0	3	8	8	15	0	0
28	1	3	0	1	51	15	15	2	2
29	3	0	0	1	10	6	3	2	0
30	0	0	0	0	6	0	1	0	0
31	8	4	0	5	22	15	3	3	0
32	1	4	0	0	10	6	5	0	1
Toplam	126	192	13	164	1201	274	385	45	38

Kaynak:TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

2020 yılı TOBB sanayi veritabanı verilerine göre Türkiye'de imalat sanayinde toplam 76.690 işyeri faaliyet göstermektedir. Aynı verilere göre imalat sanayinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde on ve üzeri çalışan sayısına sahip firma sayısı toplamda 2.438'dir. Bu firmalardan bazıları birden çok sektörde faaliyet göstermektedir. Bölgede tespit edilen 413 firma birden çok sektörde üretim faaliyeti göstermekte ve entegre bir tesis görünümündedir. Ayrıca bölgede birçok firma aynı ilde birden fazla yerde üretim tesisine sahiptir.

Sektör bazında incelendiğinde en çok firma sektör kodu 13 olan *Tekstil ürünlerinin imalatı* alanında faaliyet göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toplamda bu sektörde aktif 593 firma yer almaktadır. Bu sektörü ise 450 firma ile sektör kodu 10 olan *Gıda ürünlerinin imalatı* alanında faaliyet gösteren firmalar takip etmektedir. Bu sektörleri ise sırasıyla 251 firmayla *Giyim eşyalarının imalatı*, 227 firmayla *Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı* takip etmektedir. Sektör bazında firma sayısı en az sektörler ise 2 firmayla *Tütün ürünleri imalatı*, 7 firmayla *Diğer ulaşım araçlarının imalatı* ve 8 firmayla *Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı* sektörleridir. Bu duruma göre Güneydoğu Anadolu genelinde tekstil, gıda ve giyim sektörlerinde yoğunlaşma oldukça belirgindir (TOBB, 2020).

İl düzeyinde bakıldığında on ve üzerinde işçi çalıştıran firmalar içerisinde en fazla işyeri bulunduran il 1201 firmayla Gaziantep'tir. Gaziantep'i 383 firmayla Şanlıurfa, 274 firmayla Diyarbakır takip etmektedir. Bölgede en az firma bulunduran iller ise 13 firmayla Siirt, 38 firma bulunduran Kilis'tir. Gaziantep bölgede lider konumdadır ve 416 firmayla tekstil sektöründeki yoğunlaşması dikkat çekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 10-100 arasında çalışana sahip firmalar açısından Gaziantep, 918 firma ile bölgedeki diğer illerin çok ilerisinde yer almaktadır. Gaziantep'i 333 firma ile Şanlıurfa, 246 firma ile Diyarbakır takip etmektedir (Tablo 3. 4, Şekil 3. 1).

Bölge genelinde 10-100 arası işçi çalıştıran fabrika sayısı 1.964'tür ve bunların 384'ü tekstil imalatı ve 157'si giyim imalatı üzerine faaliyet göstermektedir. Ancak en çok 10-100 arası işçi çalıştıran firma sayısı 424 tesis ile gıda ürünleri imalatı sektöründedir. Bölgedeki tüm illerde gıda ürünleri imalatı sektörü firma sayısı bakımından ilk iki sıradan birinde yer almaktadır (TOBB, 2020).

Tablo 3. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 10-100 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı

Sektör Kodu	Adıyaman	Batman	Siirt	Mardin	Gaziantep	Diyarbakır	Şanlıurfa	Şırnak	Kilis
10	16	22	4	66	143	51	105	9	8
11	0	1	0	2	4	3	5	0	0
12	0	0	0	0	1	1	0	0	0
13	8	15	1	4	251	23	77	1	4
14	22	38	2	20	38	15	14	3	5
15	0	0	0		84	0	1	0	0
16	2	4	0	1	8	0	2	3	1
17	2	0	0	2	43	2	2	0	0
18	0	0	0	0	12	3	1	0	0
19	0	4	0	2	2	3	1	0	1
20	0	1	0	8	51	3	5	3	3
21	2	0	0	0	2	0	2	0	0
22	3	5	0	7	72	23	19	3	2
23	17	34	3	16	34	45	42	15	6
24	0	3	0		27	11	7	0	0
25	6	4	0	4	47	18	11	0	1
26	1	0	0	0	4	2	2	0	0
27	2	1	0	3	8	7	13	0	0
28	1	3	0	1	47	14	14	2	2
29	3	0	0	1	10	5	3	2	0
30	0	0	0	0	5	0	1	0	0
31	8	4	0	5	17	12	2	3	0
32	1	4	0	0	8	5	4	0	1
Toplam	94	143	10	142	918	246	333	44	34

Kaynak:TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>) **Erişim Tarihi:** 03-04.07.2020

Bölgede 100-250 arasında işçi çalıştıran 347 firma vardır. En çok firma 191 üretim tesisiyle Gaziantep'tedir ve onu 43 firmayla Şanlıurfa, 39 firmayla Batman takip etmektedir (Tablo 3. 5, Şekil 3. 2). Bölgede özellikle tekstil ve giyim sektöründe yoğunlaşmanın oldukça fazla olduğu ve bölgedeki firmaların %60'ının bu iki sektörde olduğu anlaşılmaktadır. Tekstil sektöründe toplam 134 firma faaliyet göstermekte bu firmaların %75'i Gaziantep'te bulunmaktadır. Şırnak, Siirt ve Kilis'te bu ölçekteki firmalar birkaç âdeti geçmemektedir.

Tablo 3. 5. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 100-250 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı

Sektör Kodu	<u>Adıyaman</u>	<u>Batman</u>	<u>Siirt</u>	<u>Mardin</u>	<u>Gaziantep</u>	<u>Diyarbakır</u>	<u>Şanlıurfa</u>	<u>Şırnak</u>	<u>Kilis</u>
10	-				19	2	1		
11									
12									
13	8	7		5	101	2	11		
14	9	28		11	2	7	17	1	1
15	2			1			1		
16					3				
17					12	1			
18					1				
19									
20		1		1	10	1	2		
21					1		1		
22	1				21	1	3		
23	1	3	3	1	1	3	2		1
24				1	2	1			
25	1				7	1			
26									
27						1	2		
28					4	1	1		
29						1			
30					1				
31					4	3	1		
32					2	1	1		
Toplam	22	39	3	20	191	26	43	1	2

Kaynak:TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>) **Erişim Tarihi:** 03-04.07.2020

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 250-500 arasında işçi çalıştıran toplam 87 firma yer almaktadır. Bölgedeki toplam 87 firmanın 49'u tekstil imalatı sektöründe,14 tanesi giyim sektöründe faaliyet göstermektedir (Tablo 3. 6, Şekil 3. 3). Bu ölçekte bulunan diğer sektörlerdeki firma sayıları 10'u geçmez.

İller bazında bakıldığında toplam 87 firmanın 58'i Gaziantep'te yer almakta, Gaziantep'i sırasıyla Adıyaman (9 firma), Şanlıurfa (6 firma) ve Batman (5 firma) takip etmektedir. Şırnak'ta bu ölçekte hiçbir firma bulunamazken, Siirt'te 3 firma, Kilis, Diyarbakır ve Mardin'de ikişer firma bulunmaktadır.

Tablo 3. 6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 250-500 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı

Sektör Kodu	Adıyaman	Batman	Siirt	Mardin	Gaziantep	Diyarbakır	Şanlıurfa	Şırnak	Kilis
10					2				
11									
12									
13	4				41	1	2		1
14	4	3		2	1		4		
15	1				1				
16					1				
17					3				
18					1				
19		1							
20		1			4				1
21									
22					3				
23			3						
24						1			
25									
26									
27									
28									
29									
30									
31					1				
32									
Toplam	9	5	3	2	58	2	6	0	2

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

Çalışma alanında faaliyet gösteren 500-1000 arası işçi çalıştıran firma sayısına bakıldığında toplamda 32 firma yer almaktadır (Tablo 3. 7, Şekil 3. 4). Bu ölçekte Gaziantep toplam firma sayısının %71'ini temsil etmektedir. Siirt, Şırnak, Mardin,

Diyarbakır, Kilis illerinde bu büyüklükte bir firma yer almamaktadır. Bölgede bu ölçekte en çok firma tekstil imalatı sektöründe bulunmaktadır.

Tablo 3. 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 500-1000 arası çalışanı bulunan firmaların sektörlere göre dağılımı

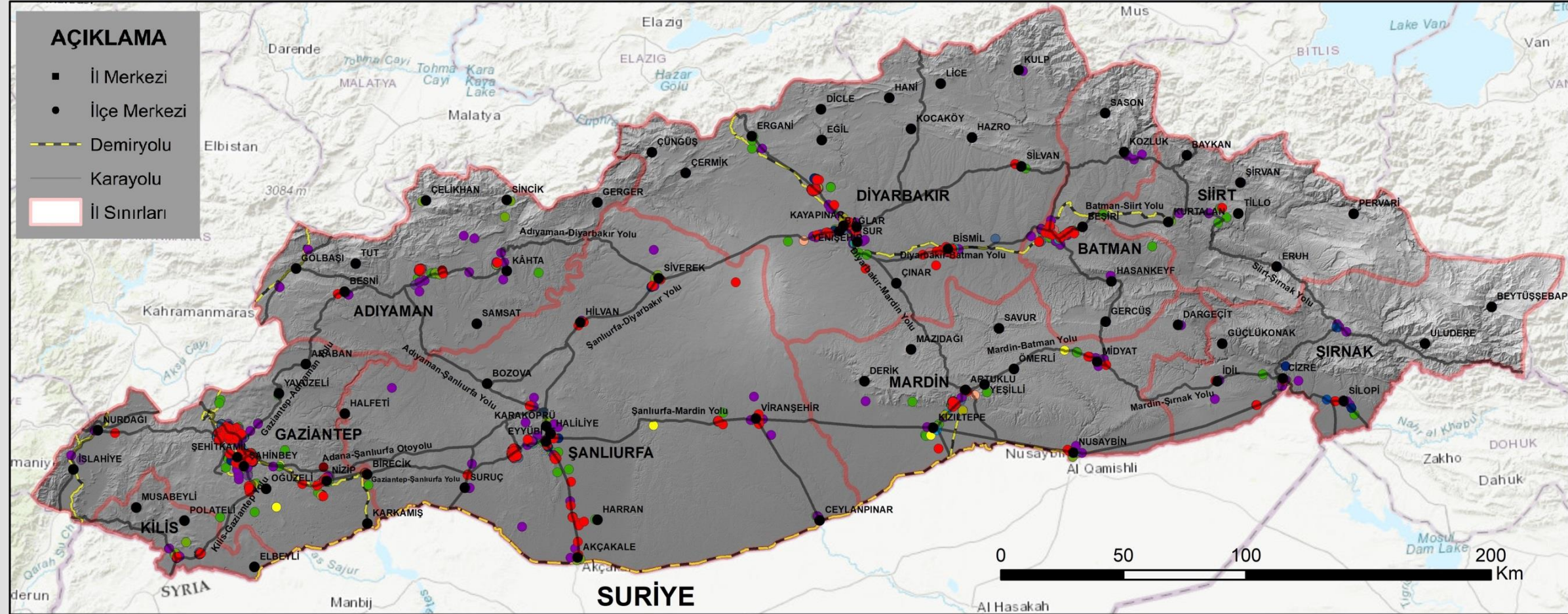
Sektör Kodu	500-1000 Arası İşçi Çalıştıran Firmalar			
	Batman	Adıyaman	Şanlıurfa	Gaziantep
10				1
13	2	1		18
14	3		1	
15			2	
17				
18				1
20				2
22				1
Toplam	5	1	3	23

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>) **Erişim Tarihi:** 03-04.07.2020

Not: Tabloda yer almayan sektör ve illerde çalışan sayıları bu ölçekte olan işyeri yoktur.

1000 ve üzerinde çalışana sahip firma sayısı ise tamamı Gaziantep'te olmak üzere toplam 11 adet fabrika yer almaktadır (Şekil 3. 5). Bu firmaların 5 adeti tekstil, 2'ser adeti kauçuk-plastik ürünleri, basım-yayım ürünleri, 1'er adet gıda ürünleri ve kâğıt ürünleri imalatı firmalarından oluşmaktadır. Bölgede bulunan diğer illerde 1000 üzerinde çalışanı bulunan firma bulunmamaktadır.

10-99 İŞÇİ ÇALIŞTIRAN FABRİKALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

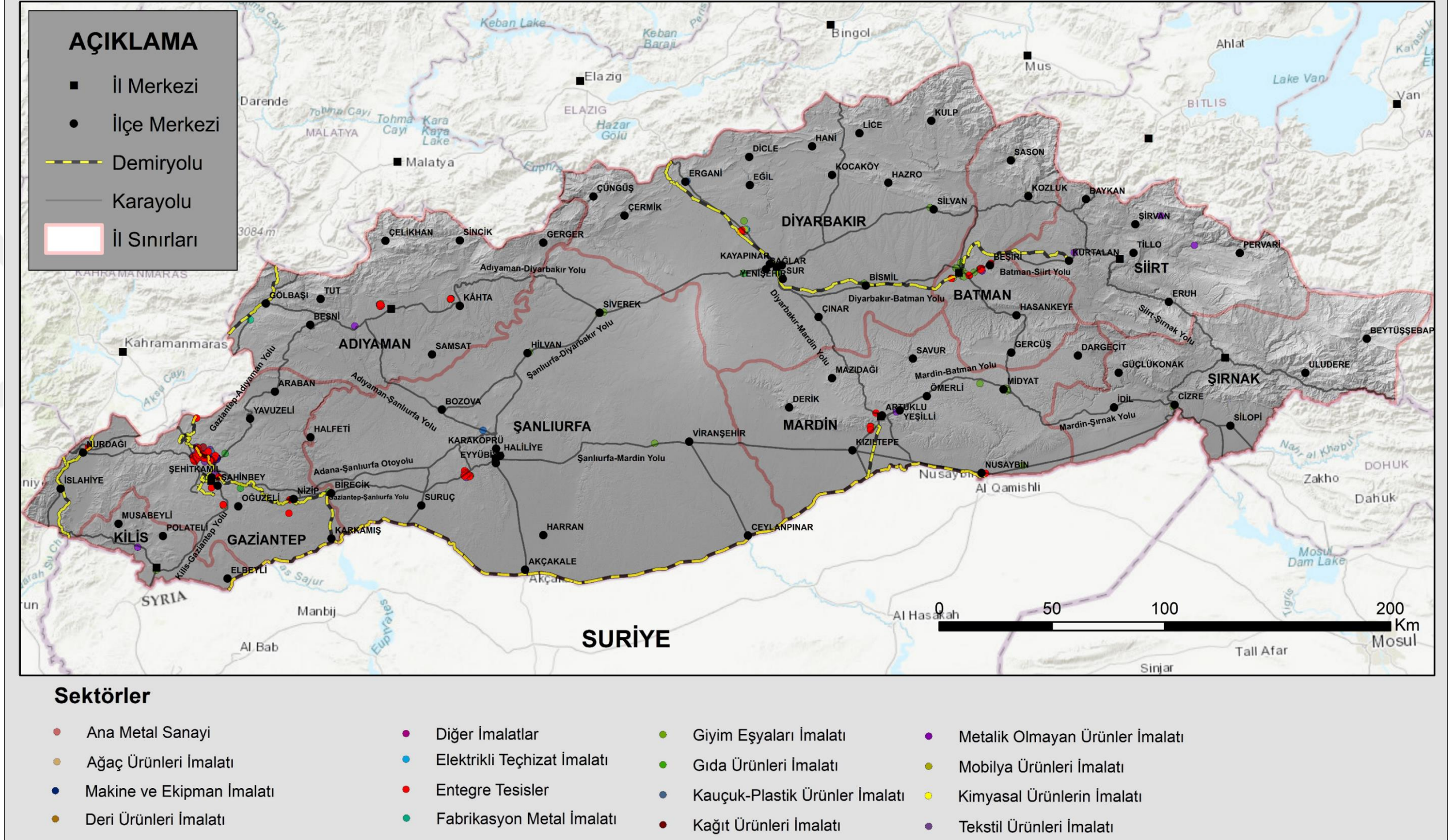

Sektörler

● Ana Metal Sanayi	● Diğer Ulaşım Araçları İmalatı	● Giyim Eşyaları İmalatı	● Metalik Olmayan Ürünler İmalatı
● Ağaç Ürünleri İmalatı	● Diğer İmalatlar	● Gıda Ürünleri İmalatı	● Mobilya Ürünleri İmalatı
● Kayıtlı Medyanın Basım-Yayım İmalatı	● Eczacılık Ürünleri İmalatı	● Kauçuk-Plastik Ürünler İmalatı	● Motorlu Kara Taşıtı İmalatı
● Makine ve Ekipman İmalatı	● Elektrikli Teçhizat İmalatı	● Kağıt Ürünleri İmalatı	● Tekstil Ürünleri İmalatı
● Bilgisayar-Elektronik-Optik Ürünler İmalatı	● Entegre Tesisler	● Kimyasal Ürünlerin İmalatı	● Tütün Ürünleri İmalatı
● Deri Ürünleri İmalatı	● Fabrikasyon Metal İmalatı	● Kömür-Petrol Ürünleri İmalatı	● İçeceklerin İmalatı

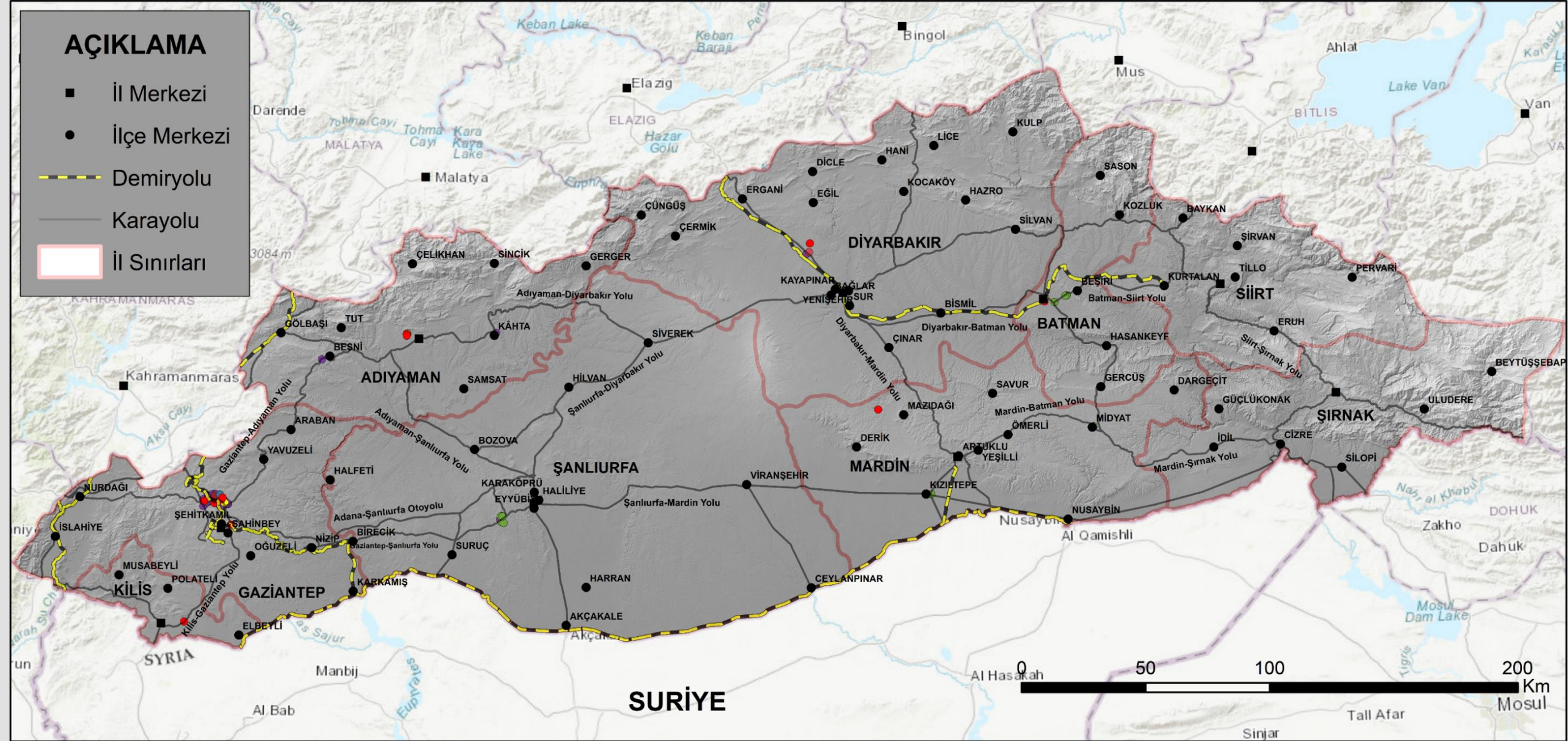
Şekil 3. 1. 10-99 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı

100-249 İŞÇİ ÇALIŞTIRAN FABRİKALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

Şekil 3. 2. 100-249 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı

250-499 İŞÇİ ÇALIŞTIRAN FABRİKALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

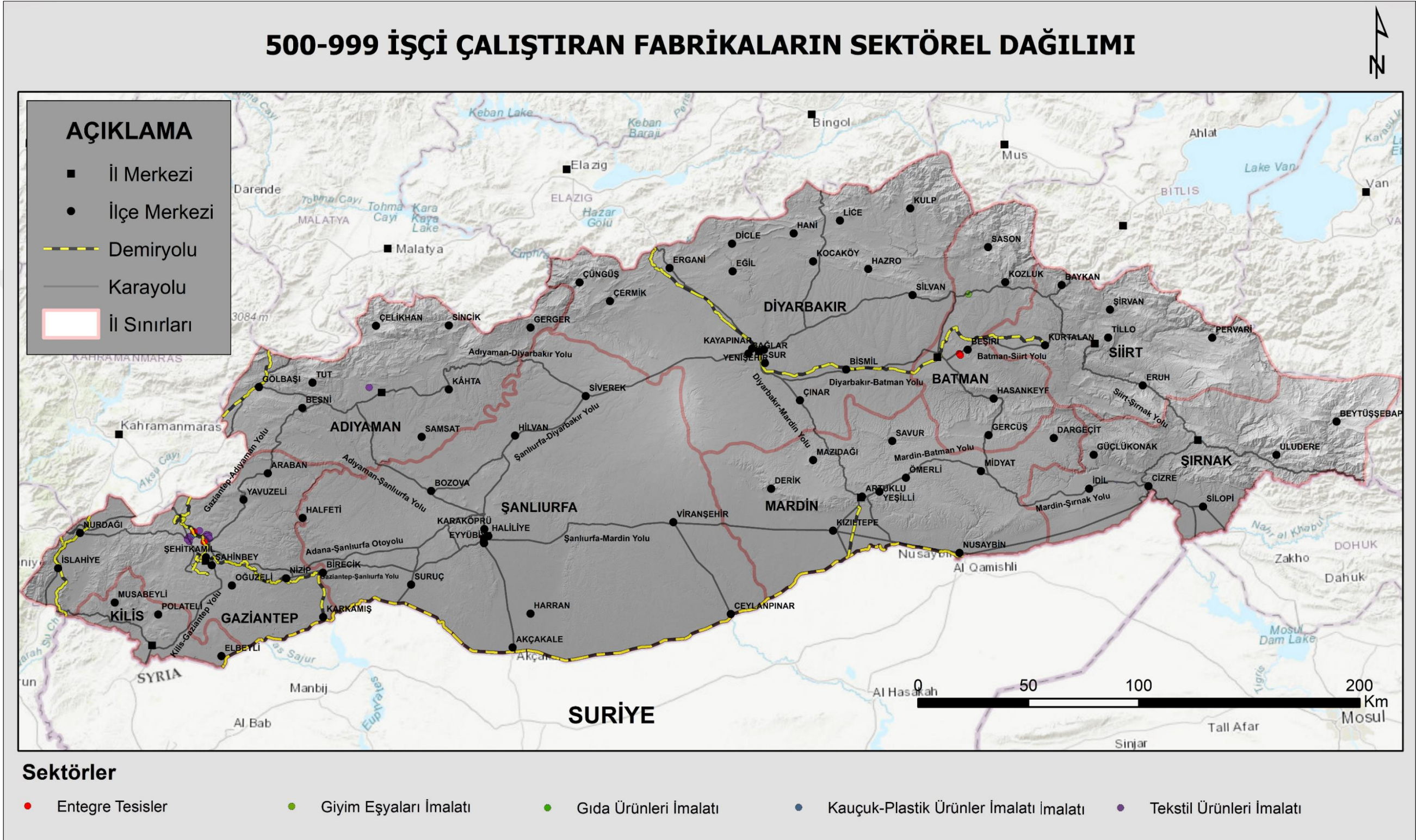

Sektörler

- Ana Metal Sanayi
- Entegre Tesisler
- Kauçuk-Plastik Ürünler İmalatı
- Kağıt Ürünleri İmalatı
- Giyim Eşyaları İmalatı
- Gıda Ürünleri İmalatı
- Kimyasal Ürünlerin İmalatı
- Tekstil Ürünleri İmalatı

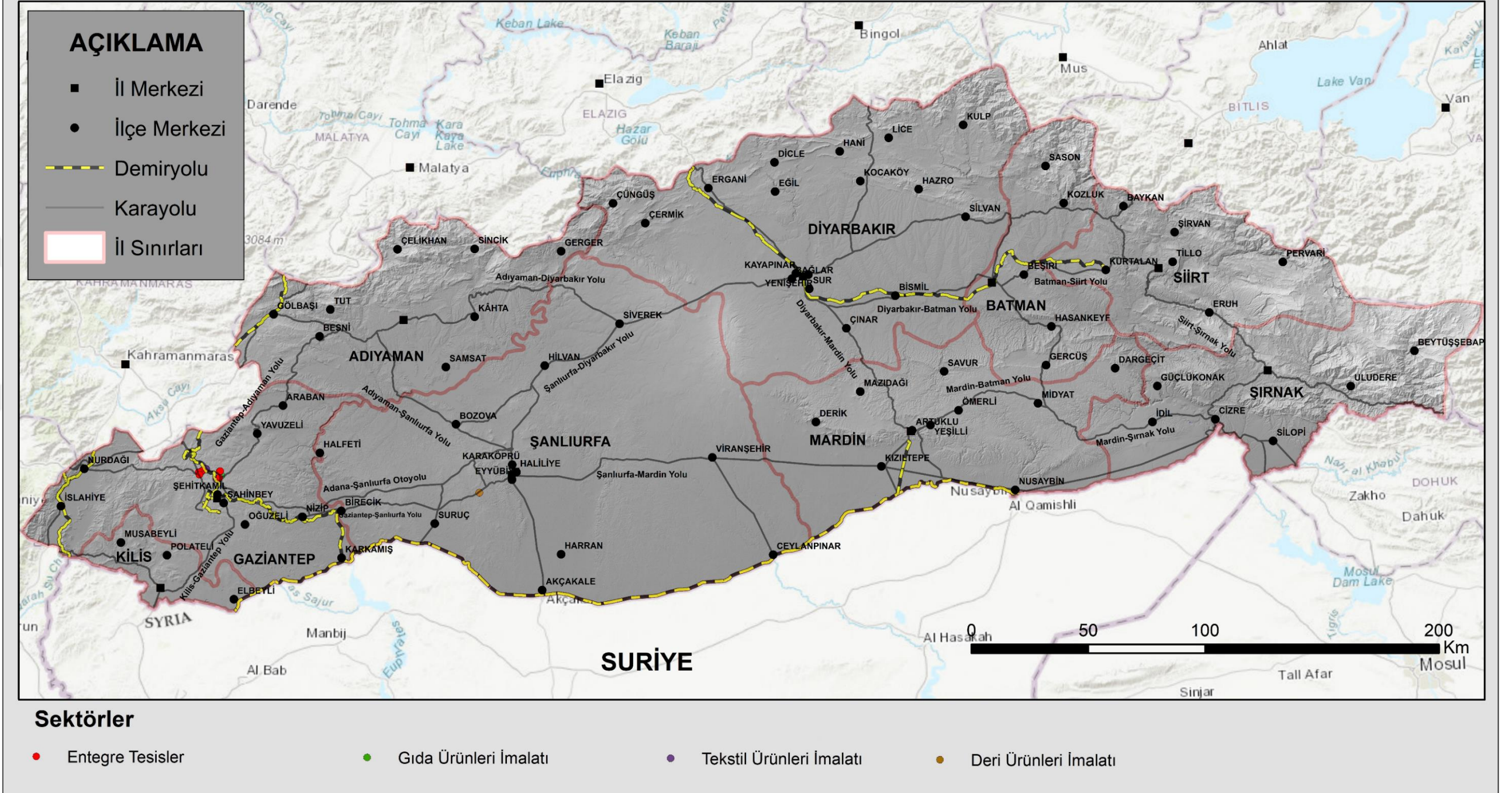
Şekil 3. 3. 250-499 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı

500-999 İŞÇİ ÇALIŞTIRAN FABRİKALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

Şekil 3. 4. 500-999 arasında işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı

1000 VE ÜZERİ İŞÇİ ÇALIŞTIRAN FABRİKALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

Şekil 3. 5. 1000 ve üzerinde işçi çalıştıran firmaların sektörel dağılışı

Tablo 3. 8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanların sektörlere göre dağılımı*

Sektör Kodu	Adıyaman	Batman	Siirt	Mardin	Gaziantep	Diyarbakır	Şanlıurfa	Şırnak	Kilis
10	360	502	90	1533	10811	1372	2110	192	284
11	0	21	0	73	186	82	159	0	0
12	0	0	0	0	15	10	0	0	0
13	3748	2679	82	946	60146	1190	4365	18	582
14	3718	8370	134	3453	1716	1890	5805	290	287
15	600	0	0	101	3042	0	1424	0	0
16	50	89	0	17	1100	0	44	78	13
17	23	0	0	34	6454	280	114	0	0
18	0	0	0	0	4977	51	100	0	0
19	0	542	0	42	34	95	24	0	11
20	0	599	0	427	6273	205	338	108	533
21	118	0	0	0	189	0	264	0	0
22	154	120	0	225	10997	713	973	117	36
23	683	1283	667	665	1069	1711	1455	492	348
24	0	93	0	165	1061	728	144	0	0
25	218	84	0	94	2175	687	257	0	17
26	67	0	0	0	156	38	25	0	0
27	60	30	0	45	180	315	620	0	0
28	13	64	0	18	1609	459	453	42	34
29	50	0	0	10	483	232	126	42	0
30	0	0	0	0	419	0	12	0	0
31	170	102	0	141	1664	567	264	57	0
32	21	88	0	0	598	244	236	0	17
Toplam	10.053	14.666	973	7.989	115.354	10.869	19.312	1.436	2.162

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

* 10 ve üzerinde işçi çalıştıran imalat firmalarının çalışan sayılarına göre.

2020 yılı TOBB verilerine göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayinde çalışan sayısı toplamda 182.814 kişidir (Tablo 3. 8). Aynı yıl Türkiye genelinde imalat sanayinde çalışan sayısı 4.044.731 kişi olmuştur. Bu rakamlarla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayinde çalışan sayısı Türkiye'de imalat sanayinde çalışan sayısının yaklaşık %5'ini oluşturmaktadır. Bölgede çalışanların sektörlere göre dağılımında %40'ı 13 nolu tekstil ürünleri imalatı sektöründe çalışmaktadır. Tekstil sektörünü sırasıyla 14 nolu giyim eşyaları imalatı sektörü ve 10 nolu gıda ürünleri imalatı sektörü takip etmektedir. Giyim eşyaları imalatı sektörü ve

gıda ürünleri imalatı sektörleri sırasıyla bölge toplam çalışan sayısının %14'ünü ve %9'unu oluşturmaktadır.

Bölgede iller bazında bakıldığında en fazla çalışan 115.354 kişiyle Gaziantep'tedir ve bu rakam imalat sanayinde bölge istihdamının %63'üne karşılık gelir. Gaziantep'ten sonra imalat sanayinde bölge çalışanlarının %10'unu oluşturan Şanlıurfa ve %8'ini oluşturan Batman önde gelmektedir. Bölge illerinde imalat sanayinde en az çalışana sahip il ise %1 ile Siirt'tir. Tüm illerde gıda ürünleri, tekstil ürünleri, giyim eşyaları ve metalik olmayan mineral ürünleri imalatı (10, 13, 14 ve 23 kodlu) sektörlerinde çalışan sayıları fazladır. Bu sektörlerin emek yoğun sektörler olması dikkat çekmektedir.

3.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Sanayi Kollarına Göre Mevcut Kuruluşlarının Dağılışı

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayi kuruluşlarının alansal dağılımına bakıldığında genel itibariyle fabrikalar karayollarına uygun bir şekilde yayılış göstermektedir. Bölgede bulunan illerin merkez ilçelerinde fabrikalar yoğunluk gösterirken diğer ilçelerde fabrika sayısı oldukça sınırlı düzeydedir. Organize sanayi bölgeleri (OSB) fabrikaların toplanma alanıdır. Organize sanayi bölgeleri dışında kalan fabrikalar bulunmakla beraber bu fabrikalar oldukça az sayıdadır. OSB'ler dışında kalan fabrikalar anayollar üzerinde veya anayollara yakın vaziyette yer alırlar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özellikle Gaziantep-Nizip-Birecik aksı, Şanlıurfa-Akçakale aksı, Mardin-Kızıltepe aksı yoğunlaşmanın fazla olduğu yerlerdir. Ayrıca Diyarbakır-Bismil ve Batman-Beşiri arasında bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Sektör bazında bakıldığında ise Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman ve Batman'da; giyim, tekstil, gıda ve metalik olmayan mineral imalatları, Mardin; gıda ve giyim imalatı, Gaziantep; tekstil, gıda ve kauçuk-plastik imalatı ve deriyle ilgili sektörler öne çıkmaktadır. Şırnak, Kilis ve Siirt'te herhangi bir sektörün hâkimiyetinden söz edilemez. Diyarbakır'da, ayrıca metal ürünleri-makine imalatıyla ve mobilya sanayinde de bir yoğunlaşma görülmektedir.

TOBB verilerine göre Siirt'te daha çok taşa toprağa dayalı sanayi ürünleri imalatı yapılmaktadır. Mıdır, alçıtaşı, mermer, hazır beton imalatı dışında süthane işleveciliği ve peynir imalatı da ilde yoğundur. Gaziantep'te, tekstil ürünleri, ayakkabı-bot imalatı, halı-kilim üretimi, atık maddelerin geri dönüşüm firmaları, öğütölmüş hububat ve sebze ürünleri ve bunların saklanması en çok firma bulunduran sektörlerdir. Adıyaman'da iç-dış giyim eşyalarının imalatı, tekstil elyafın işlenmesi, sıvı-katı yağ imalatı sektörlerinde yoğunlaşmadan söz edilebilir. Diyarbakır'da sıvı-katı yağ imalatı, iç-dış giyim, hazır beton, taş ve mermer kesilmesi, tekstil ürünleri üzerine üretim yapan firma sayıları yoğundur. Mardin'de öğütölmüş hububat bakliyat paketlenmesi, iç-dış giyim ürünleri imalatı, çiftlik hayvanları yemi imalatı yapan firmalar oldukça fazladır. Şanlıurfa'da sıvı-katı yağ imalatı, tekstil elyafın bükülmesi, iç giyim eşyası, meyve-sebze işlenmesi-saklanması-paketlenmesi, elektrik motoru ve jeneratör-transformatörlerin imalatı üzerinde üretim yapan firmalar yer almaktadır. Batman'da iç-dış giyim, iş giysisi, triko çorap, hazır beton imalatı üzerinde firmalar; Şırnak ilinde kil-kaolin çıkarımı, hazır beton, alçıtaşı-kireçtaşı çıkarımı, marangozluk ve bina doğramacılığı alanlarında firmalar; Kilis'te sıvı katı yağ, çikolata-şekerleme imalatı, meyve sebzelerin işlenmesi saklanması paketlenmesi ve iç giyim alanlarında faaliyet gösteren firmalar fazladır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep ve Şırnak illeri hariç bölgedeki diğer tüm illerde iç giyim ürünleri üretiminde faaliyet gösteren firmalarda oldukça fazladır.

3.2.1. Gıda Ürünleri İmalatı

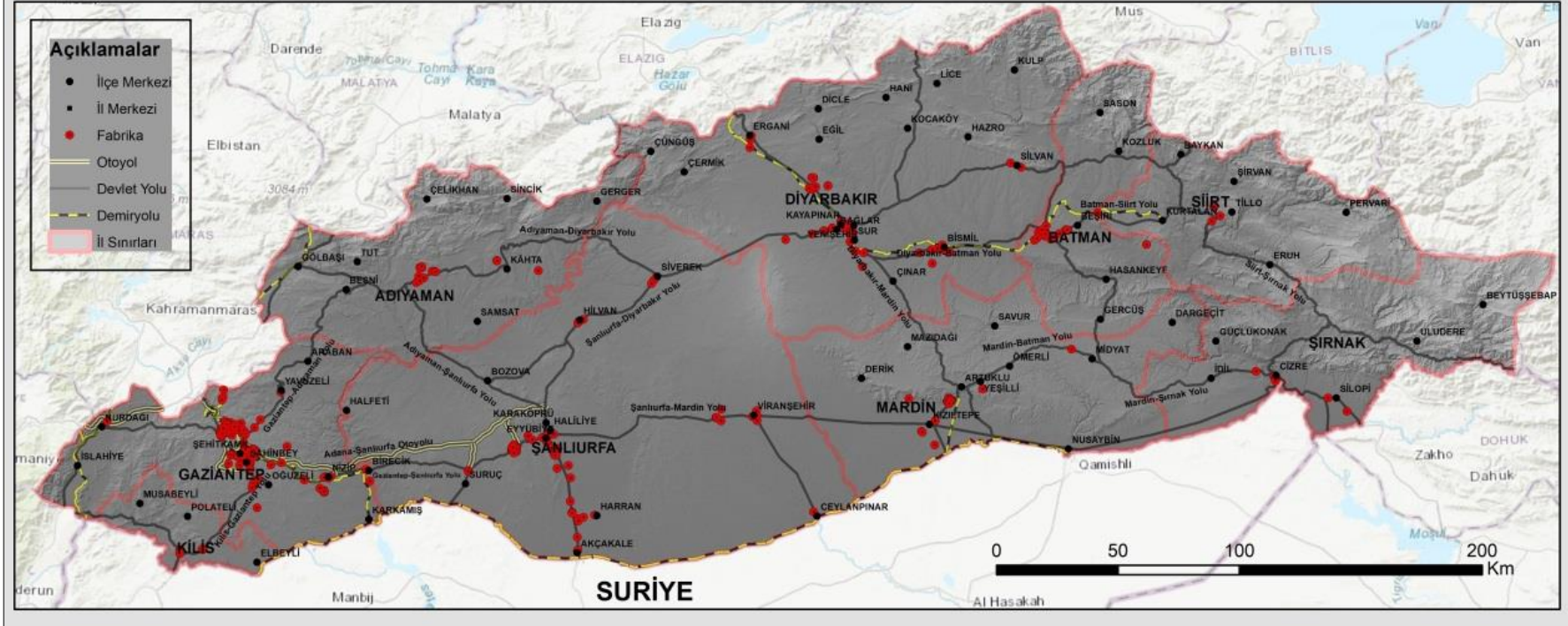
2020 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gıda ürünleri imalatında toplamda 450 firma yer alırken, bu firmalarda toplam istihdam sayısı 17.254 kişidir. Bu sayılarla bölge genelinde en fazla firma bulunduran sektörler arasında ikinci, en fazla çalışan bulunduran sektörler arasında üçüncü sıradadır. Ayrıca bu rakamlarla Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamının %9'unu, bölge firmalarının %18'ini gıda ürünleri imalatı üzerine üretim yapan firmalar oluşturur. Gıda ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışına bakıldığında Gaziantep kuzeyinde, Batman'da, Diyarbakır'da ve

Mardin’de öbekler halinde bir yoğunlaşma görülmektedir (Şekil 3. 6). Şanlıurfa’da ise güneye doğru Akçakale sınırına doğru yol boyunca fabrikaların yayılmaktadır.

Mardin’de bulunan firmaların %40 gıda ürünleri imalatı yapmaktadır. Bu oran oldukça yüksek bir orandır. Siirt’te bu oran %31, Şanlıurfa’da %28, Kilis’te %21’dir. İstihdam açısından gıda ürünleri imalatının illerin toplam istihdamındaki payı Mardin’de %19, Diyarbakır, Kilis ve Şırnak’ta %13, Şanlıurfa’da %11’dir.

Gıda ürünleri imalatının aynı dönemde Türkiye’deki durumuna bakıldığında 8.578 firma bulunmakta ve 352.768 kişi istihdam edilmektedir. Bu sektörde istihdam edilenlerin oranının en fazla olduğu iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya ve Manisa’dır (Öngel, 2018, s. 10). Siirt’te gıda sektöründe fıstık işleciliği yapan firmalar ile süt ve süt ürünleri yapan firmalar yoğunluktadır. Mardin’de un, bulgur, makarna, yem, ırmik üzerine imalatlar yoğunlaşmış durumdadır. Özellikle un imalatında bölgede bir kümelenmeden bahsedilebilir. Şanlıurfa’da pamuk yağı ve küspesi, yem, sucuk, salam, sosis, süt ürünleri, tavukçuluk, tereyağı üretimi yapan firmalar yer alır. Pamuk yağı üretimi ve Linter pamuğundan elde edilen hayvan küspesi ilde yem ve yağ firmalarının yoğunlaşmasını sağlamıştır. Diyarbakır’da yağ sektörü ve yem sektöründe bir yoğunluktan söz edilebilir. Gaziantep’te makarna, çikolata, kuruyemiş, yağ, un ve yem üretimlerinde oldukça büyük firmalar yer alır. Bu firmaların ürünleri arasında Biskolata, Luppo, Mahmood Tea, Oba Makarna, Mutlu Makarna, Beşler Makarna, Bilken Yumurta, Özmen Un, Öncü Salça, Meray Kuruyemiş, Tadım Kuruyemiş, Beş-Yem, Bizce Yağ ve Turna Yağ gibi markalar yer almaktadır. Ayrıca yapılan görüşmeler neticesinde bu fabrikalardan bazılarının yurtdışına farklı markalar adı altında ürünlerini gönderdiklerini belirtmişlerdir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ GIDA ÜRÜNLERİ İMALATI FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 6. Gıda ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Genel itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gıda sektöründe un fabrikaları, yem fabrikaları, yağ fabrikaları ve kuruyemiş paketleme fabrikaları yoğunluktadır.

3.2.2. İçecek Ürünleri İmalatı

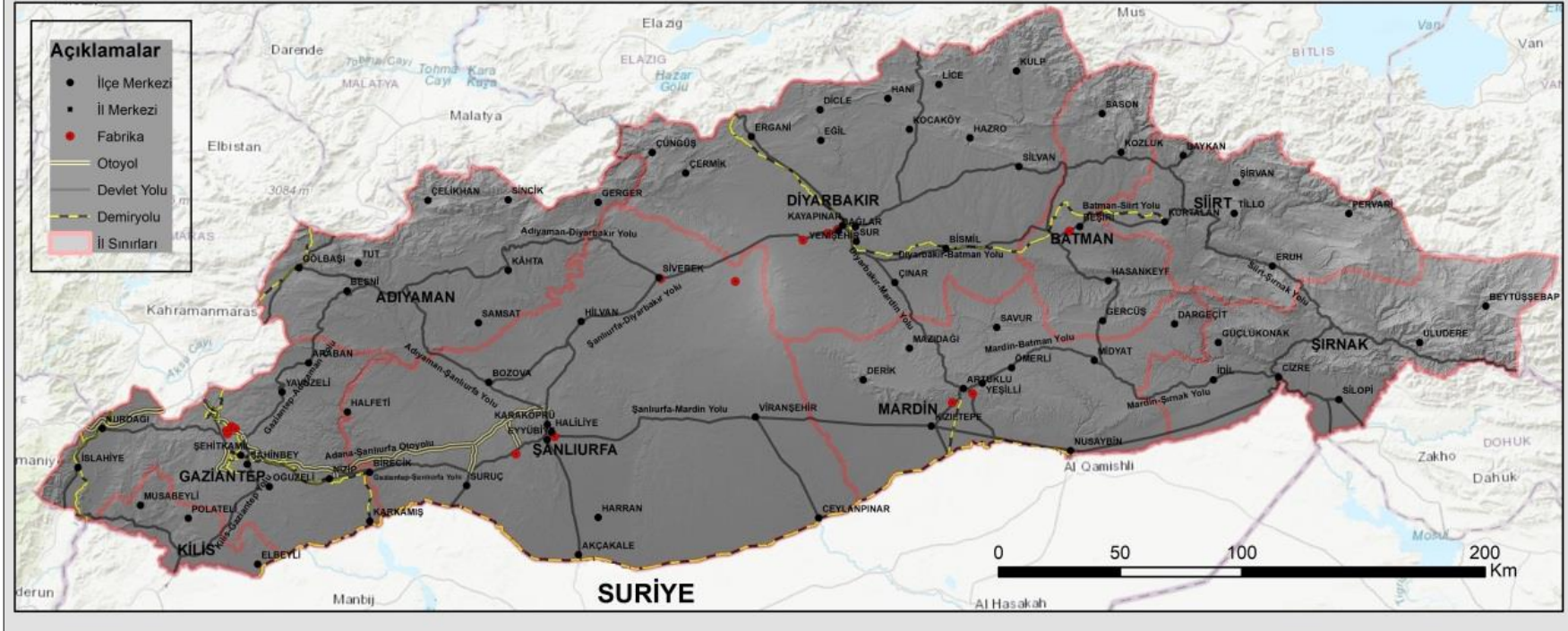
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde içecek ürünleri imalatı bölgede faaliyet gösteren firmalar arasındaki payı incelendiğinde %0,6 ile son derece azdır. Çalışma alanında bu sektörde 5'i Şanlıurfa'da, 4'ü Gaziantep'te, 3'ü Diyarbakır'da olmak üzere toplamda 15 firma yer almaktadır (Tablo 3. 3). Bu sektörde çalışanlar 521 kişiyle bölge istihdamının %0,2'sini oluşturmaktadır.

Türkiye genelinde içecek ürünleri imalatında 468 işyeri ve 21.397 çalışan bulunmaktadır. Bu değerlerle içecek imalatı sektörü Türkiye'deki toplam istihdamın %0,5'ini işyeri sayısı bakımından %0,6'sını oluşturur. Bu bölgedeki istihdam ve işyeri oranlarının Türkiye'deki toplam sanayi içindeki oranlara yakın olduğunu göstermektedir. Türkiye'de bu sektörde Bursa, Sakarya, İstanbul ve İzmir gibi illerde yoğunlaşma fazladır (Öngel, 2018, s. 11).

Batman'da meyve suyu firmaları, Diyarbakır'da su firmaları, Mardin çeşitli aromalı şuruplar ve su şişeleme, Şanlıurfa süt ve su şişeleme, Gaziantep; meyve suyu, nar ekşisi, sıvı pekmez, enerji içeceği, soğuk kahve, limonata, gazoz ve kola üretimleri yapılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde meyve suyu ve su şişeleme ve paketleme üzerine üretim yapan firmalar yoğunluktadır. Bölgede su firmalarının Diyarbakır ve Şanlıurfa'da fazla olmasının sebebi iki ilin sınırları içindeki Karacadağ'dır. Karacadağ volkanik bir kütle olması nedeniyle suları diğer kaynaklara nazaran daha çok tercih edilmektedir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇECEK ÜRÜNLERİ İMALATI FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 7. İçecek ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

3.2.3. Tütün Ürünleri İmalatı

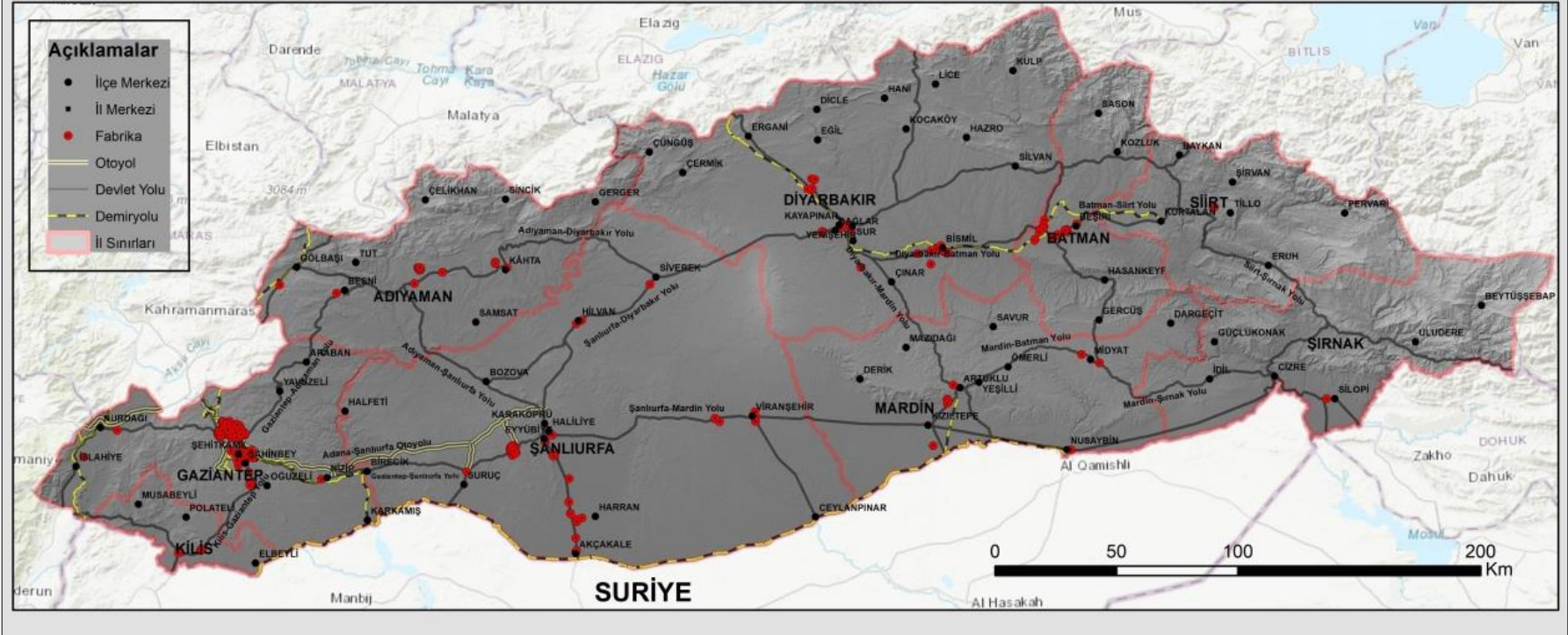
Tütün ürünleri imalatı bölgede en düşük istihdam ve firma sayısına sahip sektördür. Bölgede 2 firma ve 25 çalışan yer almaktadır. Firmalardan biri Gaziantep, diğeri Diyarbakır'dadır. Diyarbakır'daki firma nargile tütünü ve kıyılmış yaprak tütünü paketleyerek satmaktadır. Gaziantep'teki firma ise çeşitli aromalarla nargile tütünü paketlemesini yapmaktadır. Aynı dönemde Türkiye'de toplam 70 firma ve bu firmalarda çalışan 5.723 kişi vardır. Bu değerlerle Türkiye'de çalışan ve işyeri sayısı en az olan sektördür. Türkiye'de tütün sektörünün yoğun olduğu iller İzmir ve Samsun'dur.

3.2.4. Tekstil Ürünleri İmalatı

2020 yılında TOBB'dan aldığımız verilere göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük istihdam yaratan sektörü ve en fazla firma sayısı tekstil ürünleri imalatı sektöründedir. Sektörün Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki istihdamı 73.756 kişidir ve bölgedeki toplam istihdamın %40'ını oluşturmaktadır. Aynı zamanda iş yerleri bakımından 593 firma ile bölge toplam fabrikalarının %25'ini oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan tekstil fabrikaları arasında 416 firma ile %70'ini, bölge sektör istihdamını da 60.142 kişiyle %82'sini tek başına Gaziantep oluşturmaktadır. Gaziantep'ten sonra sektörde işyeri sayısı bakımından 90 firmayla %15 Şanlıurfa, 26 firmayla %4 Diyarbakır, 24 %4 firmayla Batman, 21 firmayla %3 Adıyaman illeri sırasıyla takip etmektedir. İstihdama göre ise Gaziantep'i 4.365 kişiyle %6 Şanlıurfa, 3.748 kişiyle %5 Adıyaman illeri takip eder. Bölge de firmaların dağılışına bakıldığında özellikle Gaziantep'in kuzey kesiminde yer alan OSB'lerde ve Şanlıurfa Akçakale yolu üzerinde yayılış oldukça belirgindir (Şekil 3. 8). Ayrıca Batman ve Diyarbakır'da bir yoğunlaşma söz konusudur.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ TEKSTİL ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 8. Tekstil ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Tekstil sektörü 2020 yılında Türkiye’de 490.124 çalışanla tüm sektörler arasında en fazla çalışana sahip sektördür. Sektörün Türkiye’nin istihdamındaki payı %12’dir. Firmalar arasındaki payı ise 6.680 işyeriyle %9’dur. Bu değerler bölgedeki durumla Türkiye geneli arasında farkın, tekstil sektöründe fazla olduğunu göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tekstil ürünleri imalatı sektöründe firma ve çalışanların toplam sanayi içindeki payı, Türkiye geneline ait oranların çok daha üzerindedir. Her ne kadar sektörler arasında birinin çok öne çıkması olumsuz bir durum olarak değerlendirilebilirse de bu aynı zamanda tekstil sektöründeki uzmanlaşmanın da göstergesidir. Türkiye’de tekstil sektöründe istihdam sayıları yüksek olan iller arasında sırasıyla Bursa, İstanbul, Gaziantep, Tekirdağ, Denizli ve Kahramanmaraş gelmektedir (Öngel, 2018, s. 13; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 16).

Fotoğraf 3.1. Gaziantep'te faaliyet gösteren bir halı firması

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Kilis, Mardin ve Şırnak'ta örme ve dokuma kumaş, dokusuz kumaş (nonwoven), polipropilen kumaş, polyester kumaş, pamuk-polipropilen iplik üretimleri, denim, kroşe, boya-baskı yıkama faaliyetleri yapmaktadır. Şanlıurfa'da ise iplik, çuval, pp kumaş ve iplik, dokusuz ve dokuma kumaşlar, elyaf gibi ürünler üretilmektedir. Özellikle iplik üretiminde bir yoğunlaşmadan söz edilebilir.

Gaziantep'te halı, pamuk-polipropilen iplik, polipropilen kumaş, akrilik, viskon, yün iplik ve kumaşlar, polyester ve dokusuz kumaşlar, örgü yün ve kumaşlar, elyaf, triko, dokuma kumaş ve iplikler üreten firmalar yer almaktadır. Ayrıca bu tekstil ürünlerinin boya, baskı ve yıkanma işlemlerini yapan firmalarla beraber bu alanda geri dönüşüm yapan firmalar da yer almaktadır. Gaziantep'te özellikle halı ve iplik fabrikalarının yoğunlukta olduğu söylenebilir (Şen & Sandal, 2017, s. 60). Türkiye'de halı sektörü ihracatının %70.3'nün Gaziantep'ten yapılmaktadır (Uzun, Çayırbaş, & Çopuroğlu, 2022, s. 2207).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmaların çoğunun İstanbul başta olmak üzere Bursa ve Gaziantep'te ofis ve/veya ek üretim tesisleri yer almaktadır. Bunda uluslararası fuarların bu illerde gerçekleşmesi, pazara olan yakınlık nedeniyle firma showroomlarının bu illerde yer alması temel nedendir.

3.2.5. Giyim Ürünleri İmalatı

TOBB 2020 verilerine göre bölgede giyim sektöründe 251 firma yer almakta ve 25.663 kişi çalışmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan firma sayıları içerisinde tekstil ve gıda sektöründen sonra en fazla fabrikaya sahip üçüncü sektör giyim sektörüdür. Giyim sektörü çalışma bölgesinde toplam firma sayılarının %11'ini oluşturmaktadır. İstihdam durumu incelendiğinde ise bölgede tekstil sektöründen sonra en çok istihdam üreten ikinci sektör giyim eşyaları imalatıdır. Bu sektörün bölge toplam istihdamındaki payı %15'dir.

Giyim sektöründe bölge illerindeki liderlik firma ve çalışan sayısı bakımından Batman'dadır. Bunda Batman'da kurulan Tekstil Kent Sanayi Alanının etkisi büyüktür.

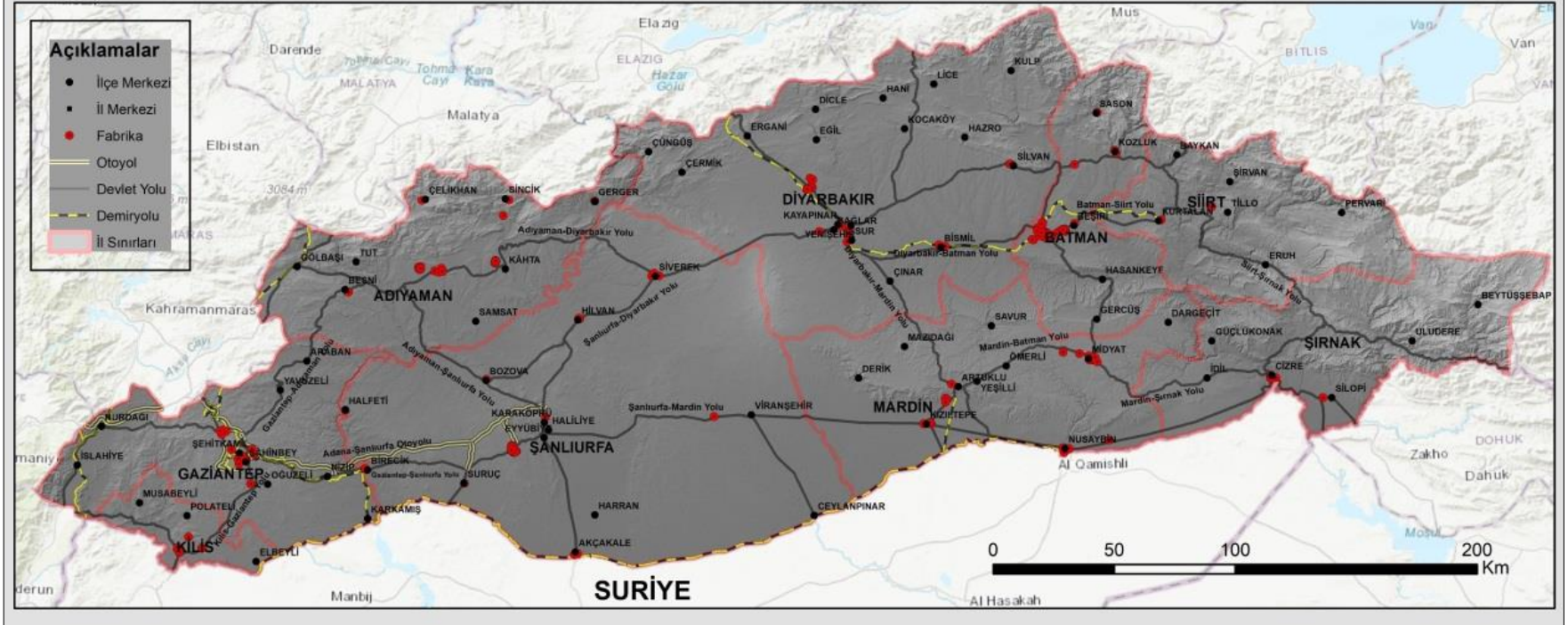
Eski Batman Tekel Yaprak Tütün İşletme Bölge Müdürlüğü fabrikasının 2009 yılında kapatılarak Tekstil Kent sanayi alanına dönüştürülmüştür. Kapatıldığında 460 çalışanı bulunan (Habersol, 2010) işletme arazisine yapılan Tekstil Kent'te çalışan sayısı günümüzde 2.500 kişiyi geçmiş durumdadır (Batman Gazetesi, 2021).

Farklı yerlerde yerleşmiş sermayeden yeni yatırım alanı arayanların bir kısmı yatırımlarını kendi memleketlerinde gerçekleştirebilmektedir. Özellikle yatırım teşvik sisteminden daha fazla faydalanılabilen yerler tercih konusu olmaktadır. İstanbul'da giyim sektöründe yatırımı bulunan Batmanlıların, yeni yatırım için Batman'ı tercih etmelerinin nedeni de bu kapsamda değerlendirilebilir. 6. Bölge Yatırım teşvikleri ile diğer teşviklere sahip yatırım yapılacak yerler arasında yer alan Batman, Batmanlı sermaye sahiplerinin tercih ettiği yatırım yerlerinden biri olmasını sağlamıştır. Batmanlı olmak ve 6. Bölge teşvikleri Batman'a yatırımı arttırmıştır (Tür, 2019). Batman'ın 72 firma ve 8.370 çalışan ile giyim sektöründeki toplam firma sayıları içindeki payı %29'dur. Batman'da sektörün bölge toplam istihdamındaki oranı ise %33'dür. Batman'dan sonra firma sayısı bakımından giyim sektöründe sırasıyla 41 firma ile Gaziantep, 36 firma ile Şanlıurfa, 35 firma ile Adıyaman ve 33 firma ile Mardin illeri önde gelmektedir (Şekil 3. 9). Siirt, Şırnak ve Kilis'te giyim sektöründeki firma sayısı birkaçı geçmez.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde giyim eşyaları imalatı sektöründe istihdam açısından 5.805 çalışan ile Şanlıurfa ikinci, 3.718 kişi ile Adıyaman üçüncü, 3.453 kişi ile Mardin dördüncü sıradadır. Bu şehirlerin bahse konu sektörün istihdamdaki payları ise sırasıyla %23, %14 ve %13'tür.

Giyim eşyaları imalatının 2020 yılında Türkiye'deki durumu incelendiğinde 5.244 firma ve 390.985 çalışana sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumla sektör firma sayısı bakımından Türkiye'deki firmaların %10'unu ve istihdamın %6'sını oluşturmaktadır. İstanbul, İzmir, Tekirdağ ve Bursa giyim sektöründe Türkiye'de önde gelmektedir (SGK, 2021).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ GİYİM EŞYALARI İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 9. Giyim ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Güneydoğu Bölgesi'nde faaliyet gösteren giyim imalatı sektöründeki firmalar t-shirt, triko kazak, pantolon, gömlek, çorap, mayo, iç çamaşırı gibi ürünler üretmektedir. Giyim eşyalarının üretimiyle beraber boyanması, marka nakışlarının yapılması, baskı, zımparalanması, yıkama ve ütüleme gibi tüm ihtiyaçların bölgedeki firmalarda yapılmaktadır. Bu firmalar daha çok Avrupa'nın önde gelen şirketlerine fason üretim yapmaktadır ve bu firmaların merkezleri genelde İstanbul'dadır. Firmalar; LCW, Boyner, Nike, Coton, Colins, Zara, H&M, U.S Polo ve De Facto gibi markaların tedarikçi firmalarıdır. Yurtdışındaki bazı firmalara farklı marka etiketli ürünler de üretilmektedir.

Bölgede gerçekleştirilen mülakatlarda bazı fabrikaların Emniyet Genel Müdürlüğü, Genel Kurmay Başkanlığı gibi resmi kurum ve kuruluşların üniforma ihtiyacını karşıladıkları beyan edilmiştir. Bazı fabrikalar iş kıyafetleri, önlükler ve tulumlar gibi ürünler de üretmektedir. İşçi sayısının fazla olduğu firmalar genelde fason üretim yapmakta iken diğer firmalar daha çok iş kıyafetleri ve Covid-19 sonrası maske ihtiyacının artması sebebiyle maske ve hijyen bezi üretimi yapmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde genel itibariyle fabrikalar kendi markalarını oluşturamamışlardır ve Gaziantep hariç çoğunluğunun ilk kuruluş yeri İstanbul, İzmir, Bursa ve/veya Gaziantep'tir. Bölgedeki fabrikalar genelde büyük firmaların ikinci veya üçüncü üretim tesisleridir.

3.2.6. Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde deri ürünleri imalatı üretimi yapan firma sayısı 2020 yılında TOBB sanayi veritabanından elde edilen verilere göre toplamda 93'dür. Bu firmalarda çalışan 5.137 kişi bulunmaktadır. Deri firmaları içerisinde en fazla paya sahip il Gaziantep'tir. Gaziantep'te bu sektörde faaliyet gösteren firmaların bölgedeki oranı %91'dir. Gaziantep'i %4 ile Şanlıurfa, %3 ile Adıyaman takip etmektedir.

Deri ürünleri imalatı sektörünün bölge istihdamındaki durumuna bakıldığında %59 ile Gaziantep birinci, %28 Şanlıurfa ikinci ve %12 Adıyaman üçüncü olarak

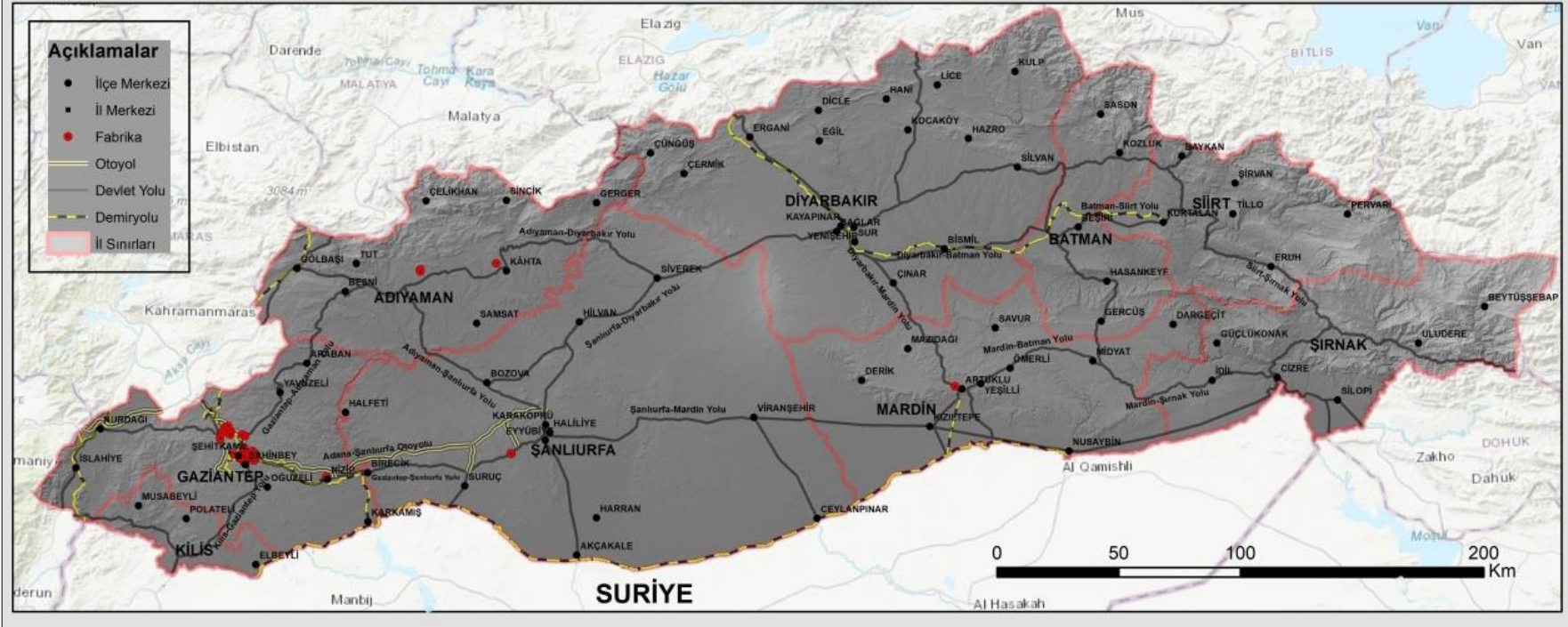
karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde bu sektörde dağılışı Gaziantep'te yoğun olarak gözlenmektedir (Şekil 3. 10).

Fotoğraf 3.2. Şanlıurfa'da ayakkabı sektöründe büyük yatırımlardan biri kökenleri Gaziantep'e dayanan Ziyilan Grup tarafından gerçekleştirilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplam 182.114 çalışanın %3'ü, toplam 2.438 firmanın %4'ü deri ürünleri imalatı sektöründe faaliyet göstermektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren firma ve istihdam sayısının %2'si deri ürünleri imalatı sektöründe faaliyet gösterir. Türkiye'de bu sektörde 2020 yılı verilerine göre 61.869 kişi çalışmakta ve 1.528 firma bulunmaktadır (TOBB, 2020). Sektörün Türkiye'deki durumuna bakıldığında İstanbul lider konumdadır. İstanbul'u ise İzmir takip etmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 17). Gaziantep bu sektörde Türkiye genelinde istihdamda ve firma sayısı bakımından ilk beşte olan bir ildir. Bu durumun oluşmasında Gaziantep Nizip Caddesi'nden doğan ayakkabı firmalarının birlikte hareket ederek büyüyüp gelişmesinin etkisi büyüktür. Adıyaman ve Mardin'deki firmalar tarafından tekstil ve giyim üretimi yapılırken Gaziantep ve Şanlıurfa'dakiler ayakkabı üretmektedirler. Üretim daha çok ayakkabı, taban, kundura, terlik, bot, cüzdan, mes, çizme, postal, çanta, mont üzerinedir. Ayrıca Gaziantep'te suni deri üretim tesisleri de bulunmaktadır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ DERİ ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 10. Deri ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Genel itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde deri ürünleri üretiminde lider konumda olan il Gaziantep'tir ve ayakkabı imalatı yapan firma sayısı oldukça fazladır. Ayakkabı firmaları çoğunlukla pek bilinmeyen ve iç pazara hitap eden markalar iken bazıları Akınalbella, Polaris gibi ünlü markaları içerir. Gaziantep'ten sonra FLO, Instreet, Kinetix, Docker's ve Lumberjack gibi markaların üretildiği Şanlıurfa, bölgede deri ürünleri imalatı sektöründe ikinci sıradadır. 1955 yılında Gaziantep'te Ahmet Ziydan tarafından ayakkabı imalatıyla başlayan üretim, 1985 yılında bir ortaklıkla farklı boyutlara ulaşmıştır. 2001 yılında merkezi İstanbul olan Ziydan Grup oluşturulmuştur. 2011 yılında pazarlama kuruluşu FLO faaliyete geçerken, şirket için Şanlıurfa FLO fabrikası stratejik bir yatırım olarak değerlendirilmektedir. Bu iki il dışında bölgedeki diğer illerde bu sektör yoktur veya yok denecek kadar azdır.

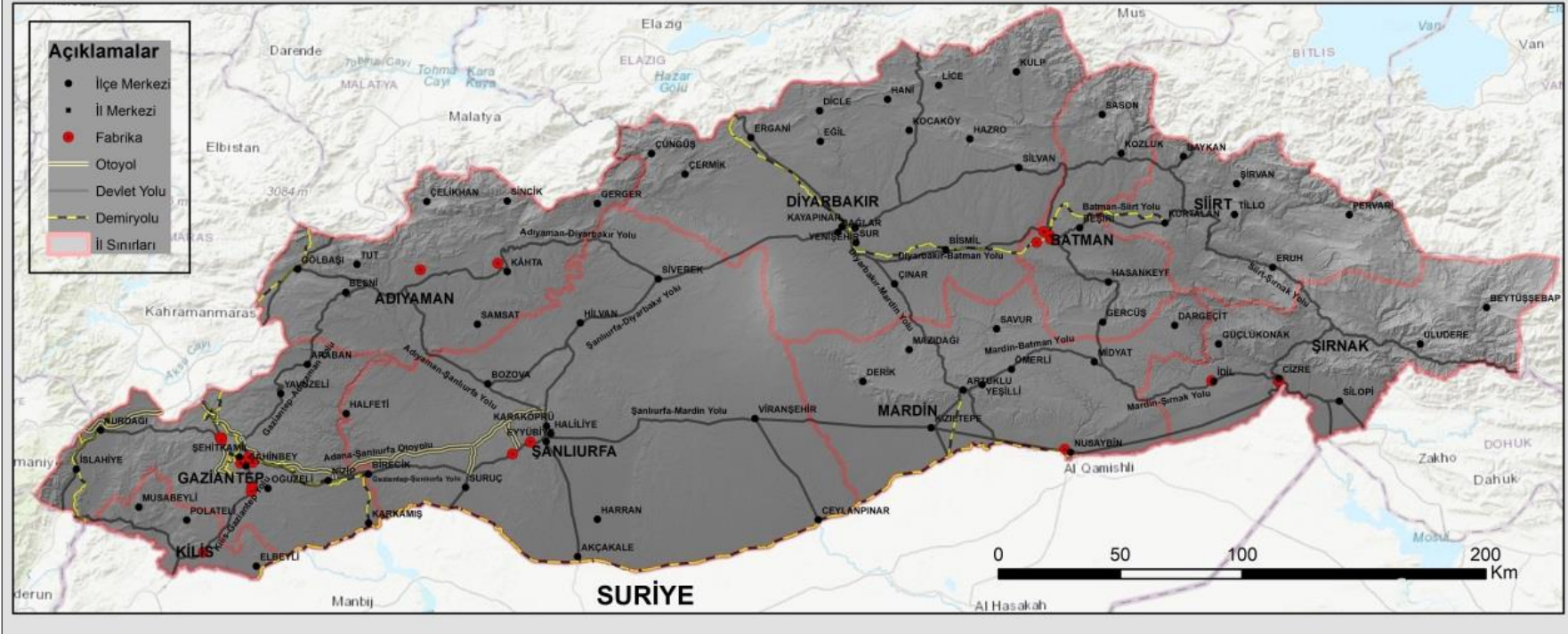
3.2.7. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı

2020 yılı yılında TOBB sanayi veritabanından elde ettiğimiz verilere göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan dokuz ilde ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı sektöründe faaliyet gösteren toplamda 25 firma ve 1.391 çalışan vardır. Sektör bölgede istihdam ve firma sayısı bakımından öne çıkmamaktadır. Sektör firma sayısı ve istihdam sayısı bakımından bölgede %1'lik bir pay kaplamaktadır. Şekil 3. 11 bölgedeki firmaların dağılımını göstermektedir.

İller bazında bakıldığında 12 firma Gaziantep'te, 4 firma Batman'da, 3 firma Şırnak'ta, 2'şer firma da Şanlıurfa ve Adıyaman'da yer almaktadır. Sektörün istihdamdaki durumu incelendiğinde 1.100 çalışanla Gaziantep birinci, 89 çalışanla Batman ikinci, 78 çalışanla Şırnak üçüncü sıradadır.

Türkiye'de bu sektörde faaliyet gösteren 71.353 çalışan ve 2.175 firma yer almaktadır. Ağaç ürünleri ve mantar ürünleri sektöründe bölgenin Türkiye'deki payı toplam firma sayısının %3'ü ve toplam istihdamın %2'sini oluşturmaktadır. Bu sektörde İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Kastamonu, Sakarya ve Antalya önde gelmektedir (Öngel, 2018, s. 16).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ AĞAÇ ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 11. Ağaç ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu sektörde üretilen ürünler arasında parke, kapak, kontrplak, kapı, kulp çeşitleri, yazı tahtaları ve mantar panoları gibi ürünler yer alır.

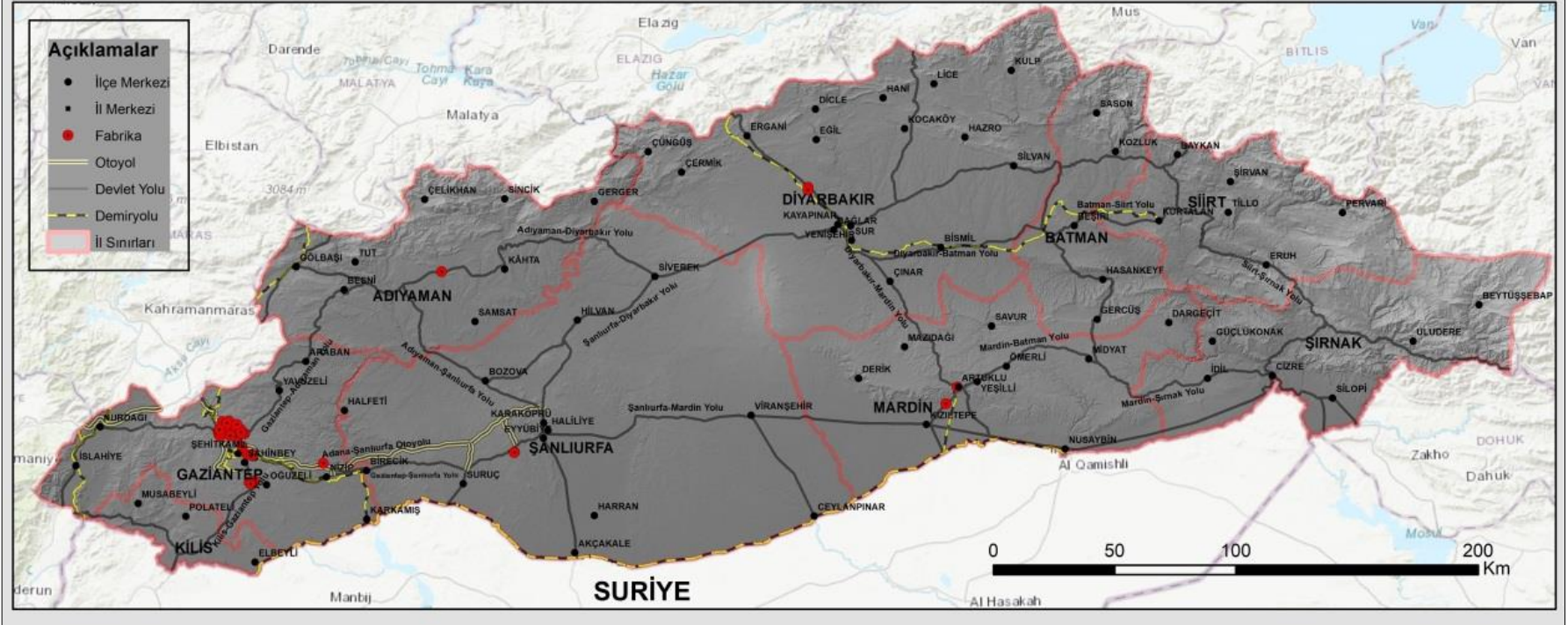
3.2.8. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı yapan 68 firma bulunmaktadır. Bu firmaların 59'u Gaziantep'te, 3'ü Diyarbakır'da, 2'ser tanesi Şanlıurfa, Adıyaman ve Mardin'de yer almaktadır. Buna göre sektörde faaliyet gösteren firmaların %87'si Gaziantep'tedir (Şekil 3. 12).

Bölgede kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı sektörünün istihdam durumuna bakıldığında ise toplamda 6.905 kişiye istihdam sağlamakta ve bölgedeki tüm sektörler arasındaki payı ise %4'tür. Bölge toplam istihdamın %93'ünü 6.454 kişiyle Gaziantep, %4'ünü 280 kişiyle Diyarbakır, %2'sini ise 114 kişiyle Şanlıurfa oluşturmaktadır.

Sektörün Türkiye'deki durumu incelendiğinde 2020 yılında Türkiye'de 1.712 firma ve 90.068 çalışan yer almaktadır (TOBB, 2020). Bu oranlarla Türkiye'deki sektörler arasındaki istihdam ve firma sayısı %2'dir. Türkiye'de bu sektör en fazla İstanbul, İzmir, Kocaeli illerinde toplanmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 18). Kâğıt ürünleri üretimi yapan firmaların genelde Türkiye'de sanayinin yoğun olduğu yerlerde gelişme göstermesinin asıl sebebi ise üretim yapan fabrikaların kutu ve ambalajlarının tedarik edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sektörde üretilen ürünler olarak Adıyaman'da geri dönüşüm firmaları, tek kullanımlık cerrahi tulumlar, önlük ve örtü üreten firmalar bulunmaktadır. Diyarbakır'da oluklu mukavva ve kutu, kartonpiyer, alçıpan, ıslak havlu, bebek bezi üreten firmalar yer alır. Mardin ve Şanlıurfa'da ıslak havlu, bebek bezi, Gaziantep'te bebek bezi, ıslak mendil, yetişkin bezi, oluklu mukavva, kutu, kâğıt ambalaj, cep mendil, makyaj temizleme mendili, peçete, halı etiketi ve barkod etiketi, boyun bantları, sedye örtüleri, duvar kâğıtları üreten firmalar yer alır. Özellikle Gaziantep'te bebek bezi ve ıslak mendil fabrikaları yoğunluk göstermekte farklı markaların üretimini gerçekleştirmektedir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ KAĞIT ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 12. Kâğıt ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Fotoğraf 3.3. Bölgede ıslak mendil sektöründe Sleepy adıyla markalaşmış Eruslu Sağlık Ürünleri firmasının üretim tesisi

3.2.9. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması İmalatı

Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması imalatı sektöründe çalışma alanında firma sayısı 21, istihdam sayısı ise 5.128'dir. Sektörde bulunan 21 firmanın 17'si Gaziantep'te, 3'ü Diyarbakır'da, 1'i Şanlıurfa'dadır. Bu sektörün istihdam oranı içerisindeki payında %97 ile Gaziantep birincidir.

Türkiye içerisindeki durum incelendiğinde bu sektörde faaliyet gösteren 1.312 firma ve 58.225 çalışan bulunmaktadır. Sektör Türkiye'nin firma sayısı ve istihdamında oldukça az bir yer kaplar. Böylece Türkiye'deki durumla bölgedeki durum benzer paylara sahiptir. Türkiye'de kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması imalatı sektöründe en çok firma ve çalışan İstanbul, İzmir ve Ankara'da bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sektörde üretim yapan firmalar dijital baskı, ambalajlar, baskılı poşetler, film-streç ve şeritler, klişeler, torba, çuval, kaplama, çeşitli yapıştırma yazılar üretimi yapmaktadır. Sanayinin gelişmiş olduğu alanlarda paketleme ve ambalajlama ihtiyacından kaynaklı olarak gelişmiş bir sanayi sektörüdür. Bölgedeki iller bu ihtiyacını Gaziantep'te veya Gaziantep ile bağlantı kurarak temin etmektedir.

3.2.10. Kok Kömürü ve Petrol Ürünlerinin İmalatı

2020 yılı TOBB verilerine göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kok kömürü ve petrol ürünleri imalatında faaliyet gösteren 14 firma bulunmaktadır. Bu sektörde en fazla firma 5 firma ile Batman'da bulunmaktadır. Batman'ı 3 firma ile Diyarbakır takip etmektedir.

Çalışan sayısı bakımından bakıldığında ise bölgede kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı sektöründe 748 çalışan bulunmaktadır. Bu rakam, bölgede bulunan toplam 182.814 çalışanın yalnızca %0,4'lük kesimini oluşturmaktadır. Bu sektörde bölge illeri arasında çalışan sayısı bakımından en yüksek payı %72 ile Batman almaktadır.

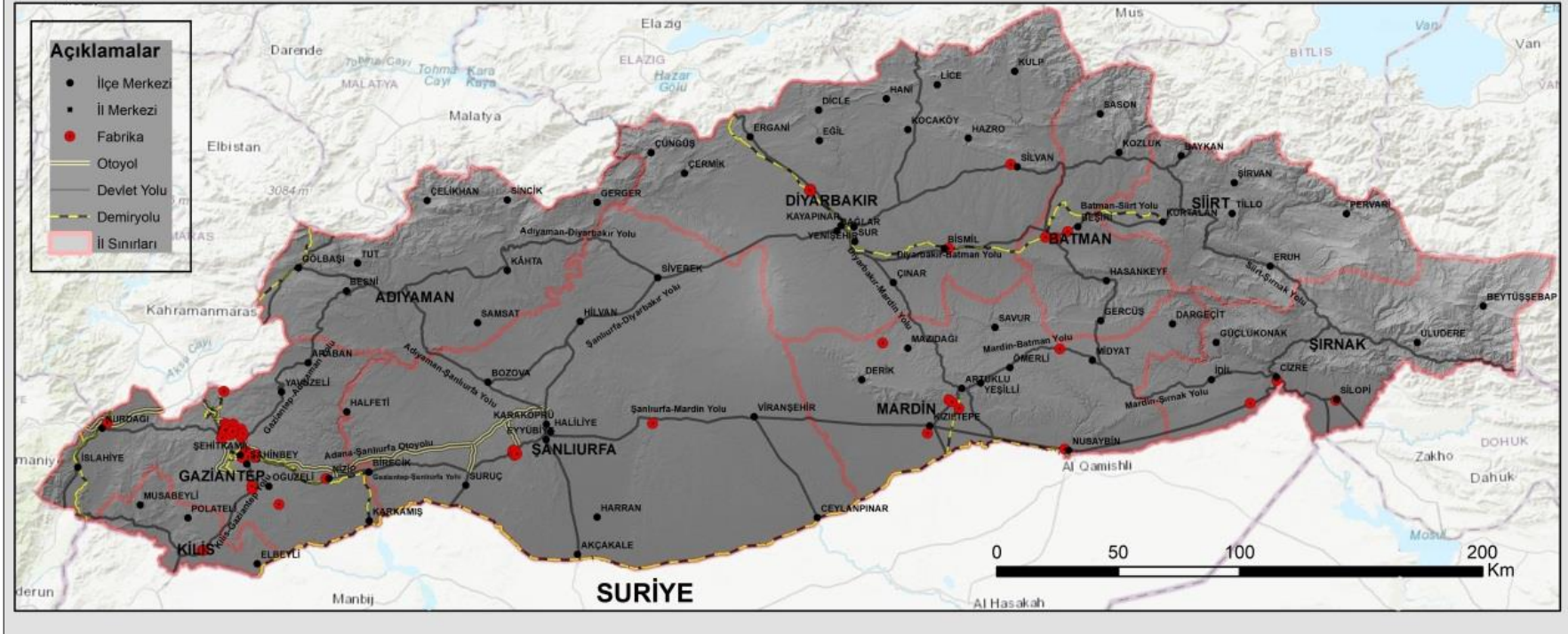
Türkiye'de TOBB verilerine göre bu sektörde 2020 yılında toplam 307 firma bulunmakta ve 30.565 kişi çalışmaktadır. Türkiye'deki iller arasında Kocaeli, İzmir, Kırıkkale ve İstanbul önemli bir paya sahiptir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren firmalar madeni yağ, akaryakıt, bitüm, LPG gibi ürünlerin üretimi ve atık yağ ve akaryakıt ürünlerinin geri dönüşümü üzerine faaliyet gösterilmektedir.

3.2.11. Kimyasal Ürünlerin İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kimyasal ürünlerin imalatı sektöründe 97 firma faaliyet göstermektedir. Sektörün bölge istihdamındaki oranı ise 8.483 çalışan ile %5'dir. Türkiye'de ise aynı dönemde bu sektörde 3.729 firma bulunmakta ve ülke içindeki toplam firmaların %5'ini oluşturmaktadır. Kimyasal ürünlerin imalatı sektöründe Türkiye'de 188.411 çalışan bulunmaktadır (TOBB, 2020). İstihdamdaki payı ise %5 olmaktadır. Bu haliyle Sektörün Türkiye'deki istihdam oranlarıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki istihdam oranı oldukça uyumludur. İstanbul, Kocaeli, İzmir ve Sakarya sektörde öne çıkan illerimizdir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 20). Sektörün bölge illeri düzeyindeki durumuna bakıldığında en fazla firma 67 firmayla (%69) Gaziantep'te, 9 firmayla Mardin'de, 7 firmayla Şanlıurfa'da yer almaktadır (Şekil 3. 13).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ KİMYASAL ÜRÜNLER İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 13. Kimyasal ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

İstihdam açısından 6.273 çalışan ile Gaziantep (%74) birinci, 599 çalışan ile Batman (%7) ikinci, 533 çalışan ile (%6) Kilis üçüncü ve 427 çalışan ile Mardin (%5) dördüncü sıradadır. Kilis ve Batman'da firma sayısı az olmasına rağmen firma çalışan sayıları fazla olduğundan istihdamda Şanlıurfa ve Mardin'in önünde yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kimya sektöründe saç boyası, kozmetik ürünler, sterilizasyon malzemeleri, tekstil boya ları, duvar boyası, deterjan, sıvı sabun, gübre, patlayıcılar, yapıştırıcılar, gıda kimyasalları, temizleyici malzemeler, şampuan gibi ürünler üretilmektedir. Gaziantep'te özellikle boyar madde kimyasalları üzerinde bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Tekstil ürünlerinin boyanması işleminde bu firmalardan yararlanılmaktadır. Bazı köklü halı ve tekstil firmaları ise kendi boyar maddelerini kendi bünyesindeki laboratuvarlarda yapmaktadır.

3.2.12. Eczacılık ve Eczacılığa İlişkin İmalatlar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde eczacılık ve eczacılığa ilişkin imalat yapan firmalar oldukça azdır. Bölgede faaliyet gösteren 8 firma ve 571 çalışan bulunmaktadır. Türkiye'de aynı verilere göre 2020 yılında 242 firma ve 25.689 çalışan yer almaktadır (TOBB, 2020). Bu verilere göre çalışma alanı Türkiye ile benzer bir durum göstermektedir. Eczacılık ve eczacılığa ilişkin imalatlar istihdam sayısı ve firma sayısı bakımından Türkiye genelinde ve bölgede en az sayılara sahip sektörlerden biridir. Türkiye'de İstanbul ve çevresinde yoğunlaşan sektör firmaları en çok İstanbul, Tekirdağ, Kocaeli, Ankara'dadır.

İller içerisinde Gaziantep'te 3, Şanlıurfa'da 3, Adıyaman'da 2 firma bulunur. Bölgedeki diğer illerde bu sektörde faaliyet gösteren firma bulunmaz. Çalışan sayıları bakımından ise 264 kişi Şanlıurfa, 189 kişi Gaziantep, 118 kişi Adıyaman ilinde çalışmaktadır. Sektörde Adıyaman'da hayvanlar için bakteri, mantar, parazit aşılıarı, hayvan ısırıklarına karşı serumlar üretilmektedir. Gaziantep'te cerrahi önlük, mendil ve bezler, çeşitli tahlil stripleri, flaster, kateterler üretilmektedir. Şanlıurfa'da çeşitli

hayvan aşıları, serum, anti-serum, test kitleri, hidrofilik pamuk, gazlı bezler, sterilasyon ruloları ve sütürler üretilmektedir.

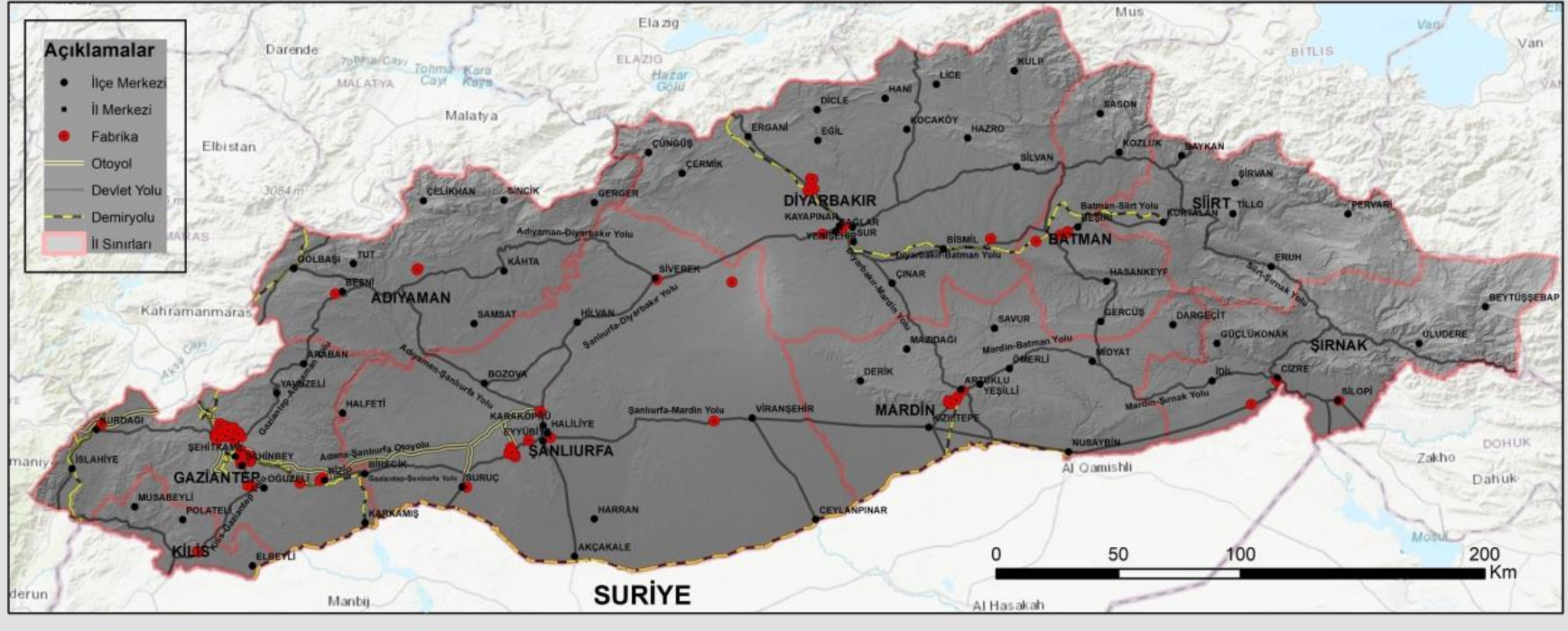
3.2.13. Kauçuk Plastik Ürünlerin İmalatı

2020 yılında Türkiye’de kauçuk ve plastik ürünlerin imalatını yapan 6.212 firma yer almaktadır. Aynı verilere göre 2020 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise 166 firma bulunmaktadır. Yani Türkiye’de bu sektörde faaliyet gösteren firmaların yalnızca %3’ü Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer almaktadır. Sektörün bölge içerisindeki dağılımına bakıldığında Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa’da yoğunluk göze çarpar (Şekil 3. 14).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerden kauçuk ve plastik ürünlerinin imalatı yapılan il, 99 firmayla Gaziantep’tir. Gaziantep’i 24 firmayla Diyarbakır, 22 firmayla Şanlıurfa takip etmektedir. Sektörde Siirt hariç diğer illerde yer alan toplam firma sayısı 10’dan azdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi firmaları içerisinde kauçuk-plastik ürünleri imalatı sektörü firmalarının %60’ını tek başına Gaziantep oluşturmaktadır.

Kauçuk plastik ürünlerin imalatı sektörü Türkiye’de toplam 297.358 kişiye istihdam sağlamaktadır. Sektör Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise toplam 13.335 kişiye istihdam sağlar. Türkiye’de bu sektörde çalışanların yalnızca %4’ünün istihdamı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden karşılanmaktadır. Sektör bölgede en fazla çalışana sahip dördüncü faaliyet grubudur ve sektör bölge toplam istihdamının %7’sini oluşturur. Gaziantep 10.997 çalışan ile tek başına bu sektördeki istihdamın %82’sini oluşturur. Gaziantep ilini 973 (%7) çalışanla Şanlıurfa ve 713 (%5) çalışanla Diyarbakır takip eder. Türkiye genelinde bu sektörde en fazla istihdam sırasıyla İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Gaziantep’tedir (Öngel, 2018).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ KAUÇUK VE PLASTİK ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARININ DAĞILIŞI

Şekil 3. 14. Kauçuk ve plastik ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kauçuk plastik ürünleri imalatı sektöründe çuval, raflar ve duşakabin plastikleri, plastik kapı-pencere, plastik çim halı-paspasları, plastik altyapı-üstyapı boru ve hortumları, sulama sistemleri, plastik mutfak-banyo-tuvalet ve ev gereçleri, ısı yalıtım ürünleri, cephe kaplama, su depoları, tek kullanımlık plastik tabak-kaşık-çatal-mönüler üretimi yapan firmalar bulunmaktadır. Şanlıurfa'da arazi sulamada kullanılan yağmurlama sistemleri üreten firmalarla plastik sebze taşıma kasaları ve sera örtüleri üretimi dikkat çekmektedir.

Bölgede kauçuk ve plastik ürünleri imalatında lider olan Gaziantep'te; poşetler, torbalar, streçler, filmler, ambalaj filmler, sera örtüsü, sulama hortumları, pvc pencere-kapı, alt-üst yapı boruları ve su tankları, yalıtım malzemeleri, pet kapak-şişe-kavanoz, plastik ev gereçleri ve mobilyaları, ayakkabı tabanı, tek kullanımlık bardak, kaşık, çatak bıçak, kovalar ve saklama kapları, stadyum koltukları, dış cephe kaplama firmalarına oldukça fazla rastlanır. Gaziantep'te ambalaj firmaları, PVC kapı pencere firmaları ve tek kullanımlık plastik ürünler imalatı yapan firmalar yoğunluktadır.

Fotoğraf 3.4. Enderpen üretim tesisi

3.2.14. Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektöründe faaliyet gösteren toplam 227 firma vardır. Bu firmalarda toplam çalışan sayısı 8.373'tür. Bölgede var olan firmalar içinde %9'luk bir payla en fazla firma bulunduran sektörler arasında dördüncü sıradadır. Sektörün bölge istihdamındaki payı ise %5'tir. Bölgedeki kaynak bolluğu ve Türkiye'deki inşaat sektöründeki gelişmelerle bağlantılı olarak üretim yapan firma sayısının yüksek olduğu söylenebilir. Limak, Cengiz, KÇS, ÇİMKO gibi büyük çimento ve beton firmaları bölge illerinde farklı alanlarda faaliyet göstermektedir.

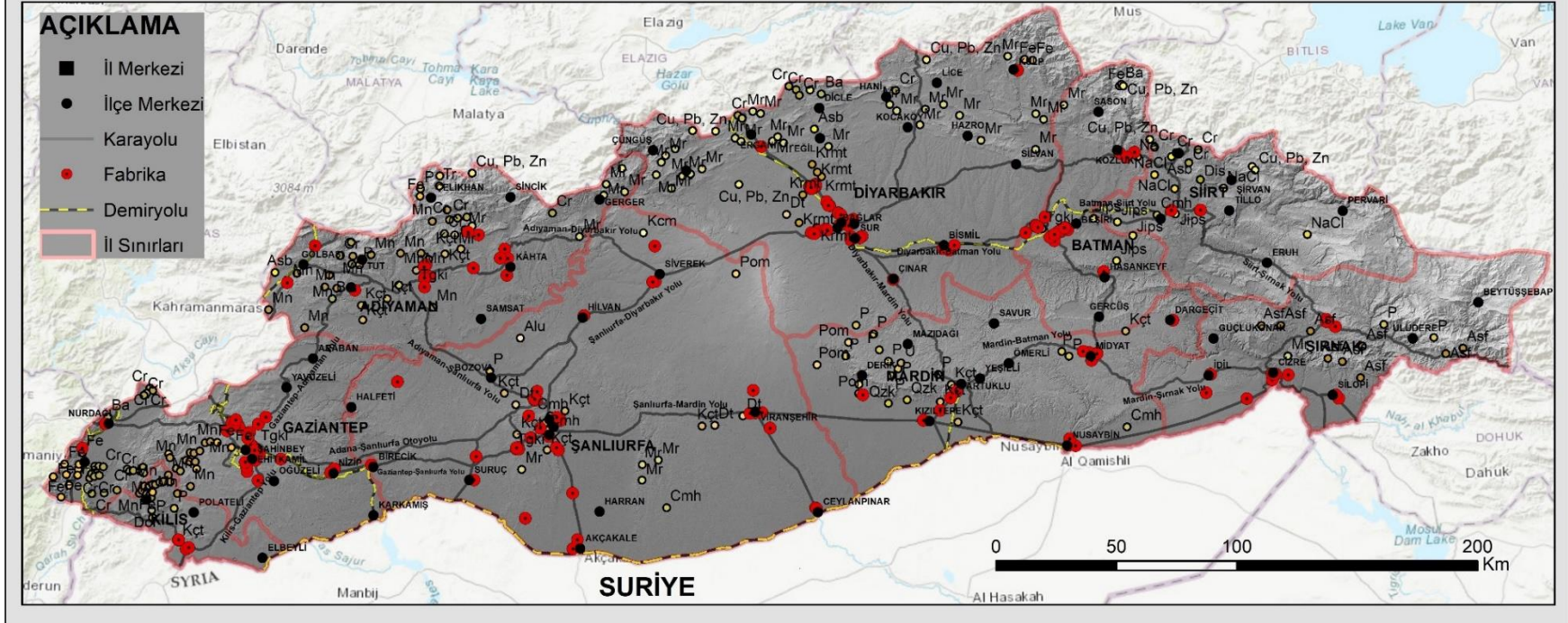

Fotoğraf 3.5. ÇİMKO Çimento Adıyaman fabrikası

Türkiye’de bu sektörün durumuna bakıldığında ise 218.038 çalışan sayısı ve 4.317 firma faaliyet gösterir (TOBB, 2020). Metalik olmayan mineral ürünleri imalatında Güneydoğu Anadolu Bölgesi firmaları Türkiye’nin %5’ini sektörün istihdamdaki payının da %4’ünü karşılar. Türkiye’de İstanbul, Bilecik, Kütahya ve Ankara’da bu sektör yoğunlaşma gösterir.

Bölge illeri bazında incelendiğinde metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektöründeki firmalar bölgede oldukça dengeli dağılışı gösteren sektördür (Şekil 3. 15). Sektörde 48 firma Diyarbakır’da, 44 firma Şanlıurfa’da, 37 firma Batman’da ve 35 firma Gaziantep’te yer almaktadır. Bu dört il sektörde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin %71’ini karşılamakta ve sırasıyla sektördeki payları %21, %19, %16, %15 olmaktadır. En az firma %3’lük paylar ile Kilis ve Siirt’te yer almaktadır.

METALİK OLMAYAN MİNERAL ÜRÜNLERİ İMALATI YAPAN FİRMALARIN DAĞILIŞI VE MADENLER

Şekil 3. 15. Metalik olmayan mineral ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı ve maden ocakları

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektöründe çimento, beton, tuğla fabrikaları yoğunluktadır ve tüm illerde bu ürünlerin üretimi görülür. Mermer-bazalt, klozet, hela taşları ve lavabolar, sıcak asfalt, parke taşları, mıcır, dekoratif camlar, bims, yton, hazır sıva ve harçlar üretimi yapan firmalarda belirgin bir oranda görülmektedir.

Gaziantep'te gaz beton, beton boru, cephe kaplama camları, bordürler, kanalizasyon betonları, kanallar, elektrik direkleri, menfez üretimi yapan firmalar çoğunluktadır. Diyarbakır'da özellikle mermer fabrikalarının bölge geneline göre çok olduğu göze çarpar. Bu durum bölgenin jeolojik yapısı ve kaynaklarıyla alakalıdır. Ayrıca merkezi Diyarbakır'da olan birçok firma aynı zamanda Adıyaman'daki bazı mermer ocaklarının da kurucusudur. Şanlıurfa'da ise hazır beton fabrikalarında yoğunlaşma söz konusudur. Batman'ın Kozluk ilçesinde ise tuğla fabrikaları yoğunlaşma gösterir. Sektör doğal kaynağa dayalı olarak gelişim gösterdiğinden firmalar hammaddeye yakın alanlarda kurulmuştur.

Adıyaman'da *Asos Seramik* ve *Avita Seramik*, Diyarbakır'da *Stil-Vit Seramik* firması bölgenin markalaşmış firmalarıdır. Bölgede *ÇİMKO Çimento*, *Limak Çimento*, *KÇS Çimento* ve *Cengiz İnşaat* gibi firmaların metalik olmayan mineral ürünleri imalatında yatırımları oldukça fazladır. *ÇİMKO Çimento*'nun biri Oğuzeli biri Nizip'te olmak üzere altı beton santrali Gaziantep'te, ikisi Adıyaman'da olmak üzere Kilis, Şanlıurfa'da birer beton fabrikası yer alır.

Limak Çimento'nun Kurtalan'da, Ergani'de, Derik'te, Şanlıurfa'da, Gaziantep'te ve Kilis'te çimento fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca Kilis'te bims üretim tesisi de bulunmaktadır. *KÇS Çimento*'nun Şanlıurfa ve Adıyaman'da bir tesisi Gaziantep'te iki tesisi hazır beton üzerindedir. *Cengiz İnşaat*, Siirt'te bulunan bazı maden çıkarım ve üretim tesislerinin sahibidir.

3.2.15. Ana Metal Sanayi

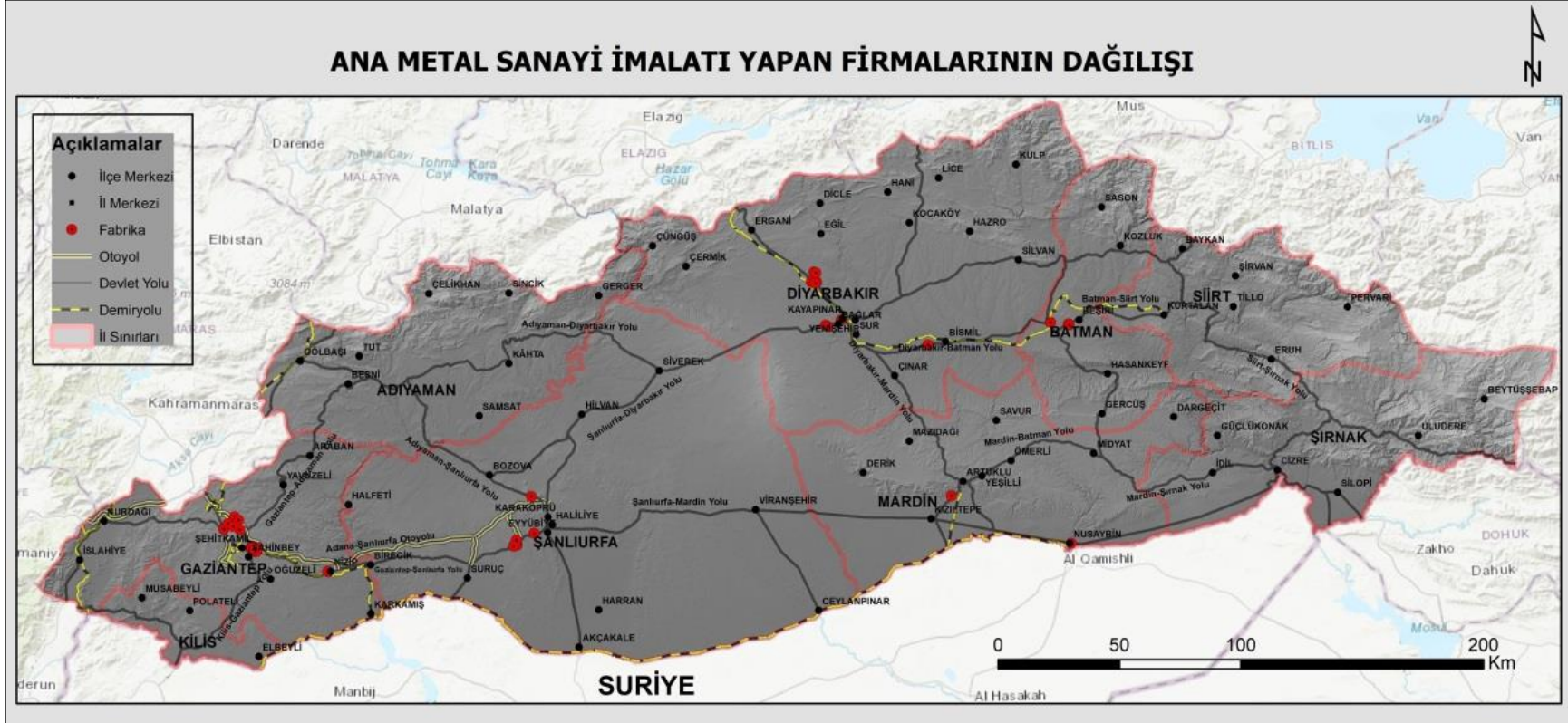
2020 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ana metal sanayinde 53 firma faaliyet göstermektedir (Tablo 3. 3). Türkiye'de aynı dönemde bu sayı 2.586'dır. Buna

göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ana metal sanayinde faaliyet gösteren firmalar Türkiye'deki sektörün %2'sini oluşturur. Türkiye'deki tüm sektörler arasında faaliyet gösteren firmalar arasında metal ana sanayi firmaları ise %3'lük bir kısma sahiptir. Bu durum bölgede ve Türkiye'de sektörün payının yaklaşık aynı paya sahip olduğunu gösterir.

Bölge illerine bakıldığında 29 firma Gaziantep'te, 13 firma Diyarbakır'da, 7 firma da Şanlıurfa'dadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu üç il sektörün %92'sini karşılarken, sadece Gaziantep %55'lik bir kesimi oluşturmaktadır. Adıyaman, Siirt, Şırnak ve Kilis'te bu sektörde faaliyet gösteren hiçbir firma bulunmazken Mardin'de 1 firma, Batman'da 3 firma yer alır.

Ana metal sanayinin bölgedeki istihdam oranına bakıldığında 2.191 kişi sektörde çalışmaktadır. Sektör bölgedeki toplam istihdamın %1'ini karşılar. Sektörün Türkiye'deki durumunda ise 198.488 kişi ana metal sanayinde çalışmakta ve bu rakam Türkiye'nin toplam istihdamının %5'ini oluşturur. Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ana metal sanayi istihdamının Türkiye'nin gerisinde kaldığını göstermektedir. Sektör istihdamının iller içerisindeki durumuna bakıldığında sadece Gaziantep bölge istihdamının %48'ini karşılar. Türkiye'de sektörde önde gelen iller ise İstanbul, Kocaeli, Hatay, İzmir, Bursa, Zonguldak ve Karabük gibi demir-çelik santrallerinin ve otomotiv fabrikalarının bulunduğu yerlerde yoğunlaşmıştır.

Ana metal sanayinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde demir profil, levha ve döküm, metal boru çeşitleri ve panelleri üreten firmalar yoğunluktadır. Diyarbakır'da alüminyum profil levha fabrikaları oldukça fazla göze çarpar. Mardin'de bulunan firma ise *Eti Bakır İşletmesi*'dir.

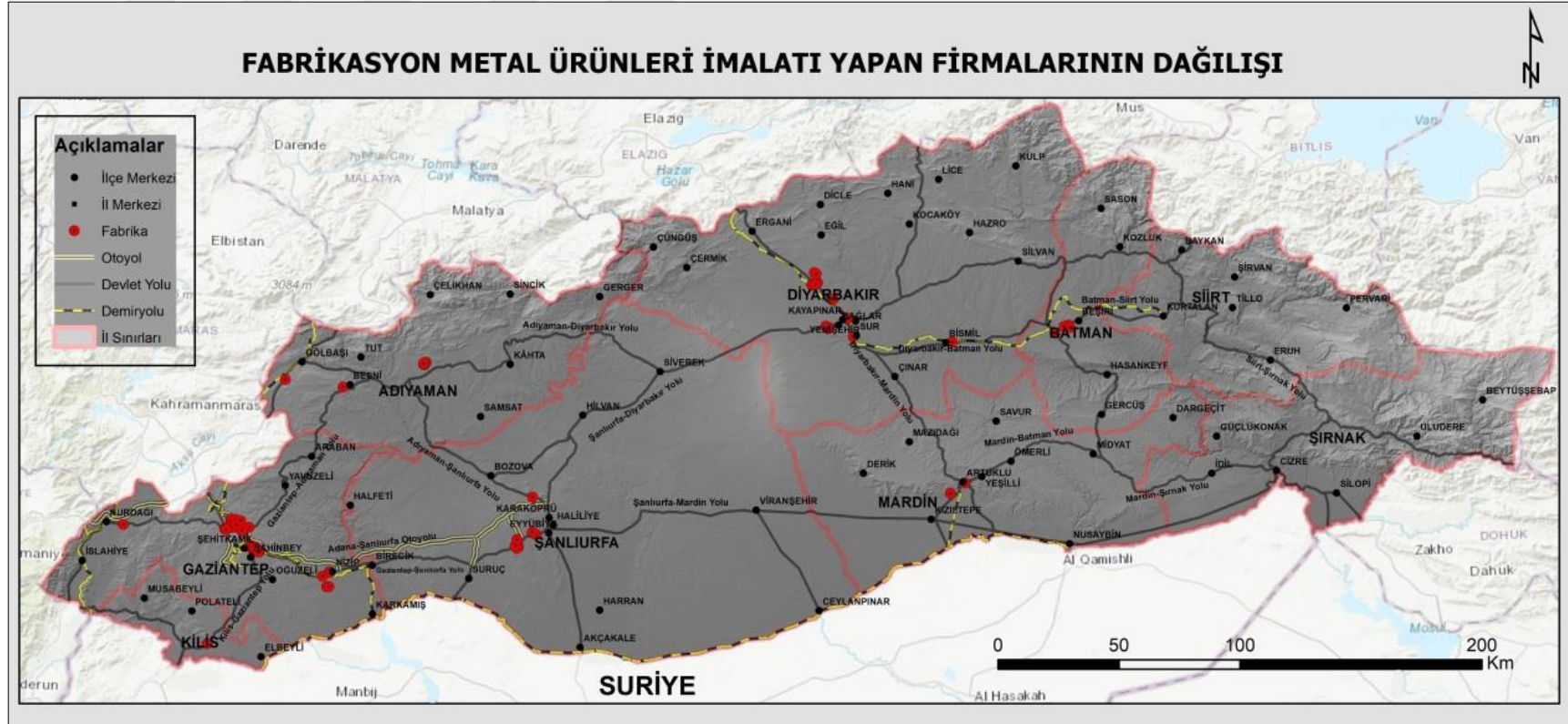
Şekil 3. 16. Ana metal sanayi imalatı yapan firmaların dağılışı

3.2.16. Fabrikasyon Metal Ürünleri Sanayi

2020 yılı TOBB verilerine göre fabrikasyon metal ürünleri imalatında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 100 firma bulunmaktadır. Bu firmalarda toplamda 3.532 kişi çalışmaktadır. Bölgedeki firmalar içerisinde sektör %4'lük bir oranı karşılamakta iken Türkiye'de aynı sektör Türkiye'deki toplam firmaların %13'lük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörü Türkiye içinde oldukça geri durumdadır. Türkiye genelinde faaliyet gösteren fabrikasyon metal ürünleri üreten firma sayısı 9.920'dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 25 nolu fabrikasyon metal ürünleri sektörü bölgede bulunan 100 fabrika ile Türkiye'nin %1'ini oluşturur. Bölgede bu sektör ülke geneline göre oldukça az gelişmiş durumdadır. İl ölçeğinde incelendiğinde Gaziantep 54 firma ile bölge firmalarının yarısından çoğuna ev sahipliği yapmaktadır. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektöründe Gaziantep'i 19 firma ile Diyarbakır, 11 firma ile Şanlıurfa takip etmektedir (Şekil 3. 17).

Çalışan sayılarına açısından sektörde 3.532 kişi çalışmakta ve bu sayı bölge genelinde çalışan toplam istihdamın %2'sini karşılamaktadır. Sektörde Türkiye'de 415.771 kişi çalışmakta ve bu sayı ülke toplam istihdamının %10'unu karşılamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu sektörde istihdamın yalnızca %1'ini karşılar. İstihdama iller düzeyinde baktığımızda tek başına Gaziantep %62'lik payı temsil eder. Diyarbakır istihdamın %19'unu, Şanlıurfa %7'sini ve Adıyaman %6'sını karşılamaktadır. Türkiye'de fabrikasyon metal ürünleri imalatında sırasıyla İstanbul, Ankara, Bursa, Kocaeli, İzmir önde gelmektedir. (Öngel, 2018, s. 25).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu sektörde araç yedek parça, çelik kapı, konteyner, baraka, tarım makineleri, sandalye, tankerler, tıraş bıçağı, GSM direkleri, su türbinleri, kulp ve ray, jant, trafik levhaları, silolar, ferforje, varil, yağ kazanları, mutfak banyo aksesuarları gibi farklı ürünler üretilmektedir. Şanlıurfa'da tarım makinesi, sondaj boru ve vanaları üreten firmalar Gaziantep'te akaryakıt tankları, soğuk hava depoları ve reyonlar, halı bantları-masaları ve zırlı ürün üretimi yapan firmalar dikkati çekmektedir.

Şekil 3. 17. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Adıyaman'da bu sektörde en fazla istihdama sahip firma 1976'da İstanbul'da kurulan *OMS* marka çelik mutfak eşyaları üreten firmadır. 2016'da kendi memleketleri olan Gölbaşı'nda 90 dönüm alana yayılan bir üretim tesisi kurmuşlardır. Fabrikada yaklaşık 220 kişi istihdam edilmektedir (NTV, 2020).

3.2.17. Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürün İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren 9 adet bilgisayar, elektronik ve optik ürün imalatı yapan firma yer alır. Bölgede en az fabrika bulunan sektörlerden biridir. Bölgede bütün sanayiden sonra en az çalışana sahip ikinci sektördür ve toplam 286 çalışmanı vardır. Bilgisayar, elektronik ve optik ürün imalatı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde istihdamda ve firma sayısında oldukça azdır. 2020 yılında Türkiye'de 94.814 çalışan ve 1.582 firma bu sektörde faaliyet gösterir. Bilgisayar, elektronik ve optik ürün imalatı sektörünün Türkiye istihdamındaki yeri %2'dir ve İstanbul, Ankara, İzmir'de sektör yoğunlaşma göstermektedir.

Bölge illeri düzeyinde daha detaylı incelendiğinde 286 çalışanın %55'i Gaziantep'te bulunmaktadır. Firma sayısı ise 4'ü Gaziantep, 2'ser tanesi Diyarbakır ve Şanlıurfa, 1 âdeti Adıyaman'da olmak üzere toplam 9 firma yer alır. Genel itibarıyla bölge teknolojik düzeyi yüksek olan bu sektörde firma ve istihdam sayısı bakımından oldukça düşük kalmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sektörde güneş enerji panelleri, barkod yazıcılar-okuyucular, bilişim sistemleri, aydınlatma ürünleri üretimi alanında faaliyet gösteren firmalar yer almaktadır.

3.2.18. Elektrikli Teçhizat İmalatı

TOBB sanayi veri tabanına göre 2020 yılında elektrikli teçhizat imalatı sektöründe Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplam 37 firma vardır. Bu sayı ile bölgedeki toplam firmaların oldukça az bir kısmını %1,5 temsil eder. Türkiye'de aynı dönemde sektörde 3.410 firma yer alır ve toplam firmaların %4,4'ünü oluşturmaktadır.

Bu durum bölgede elektrikli teçhizat imalatı sektörünün Türkiye'nin gerisinde kaldığını göstermektedir.

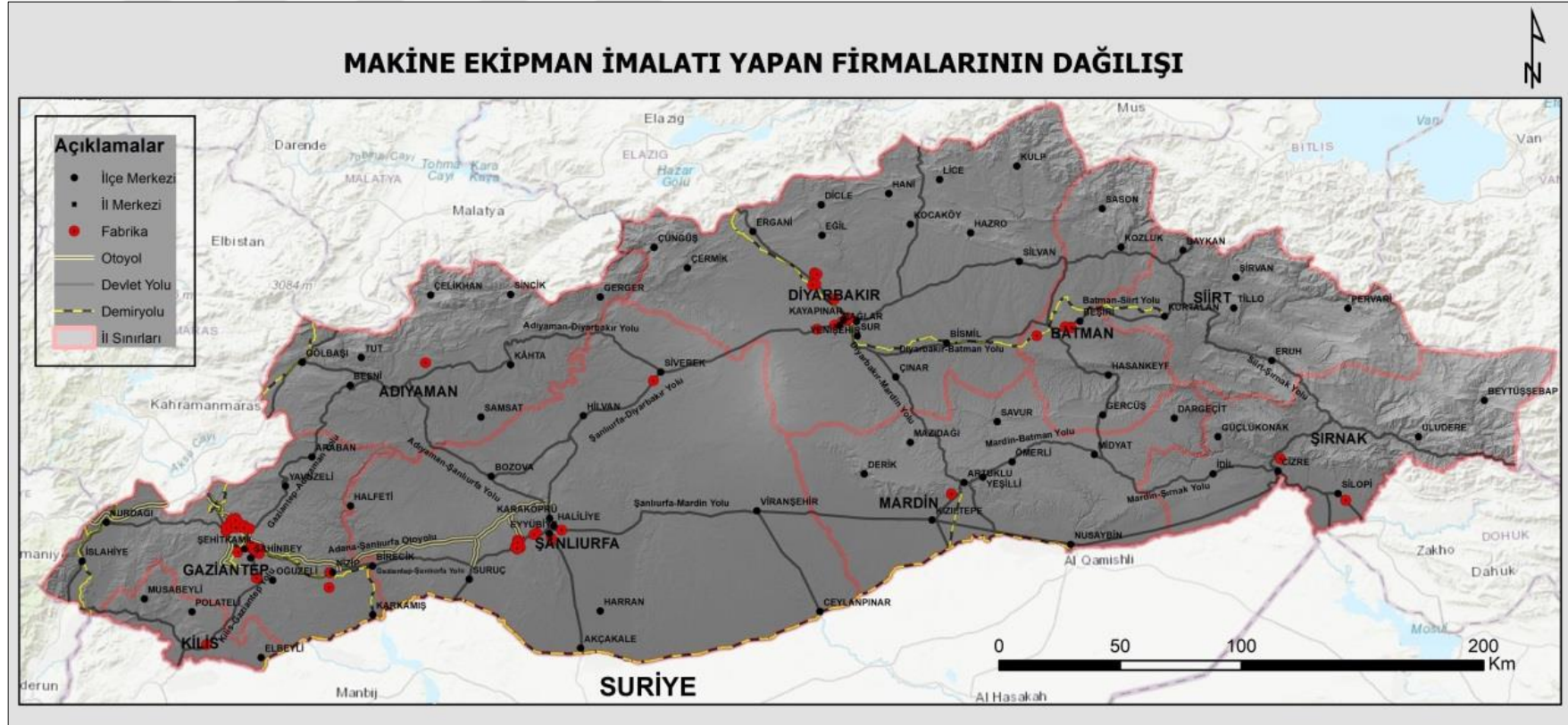
Elektrikli teçhizat imalatı sektöründe bölgede en fazla firmaya sahip il 15 firma ile Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa'yı ise 8'er firma ile Diyarbakır ve Gaziantep illeri takip eder. Sektörde Şanlıurfa bölgenin %41'ini oluştururken bu üç il bölge içerisinde sektörün %84'ünü meydana getirir.

Bölgede elektrikli teçhizat üretiminde toplamda 1250 çalışan vardır. Bunlardan 620'si Şanlıurfa'da, 315'i Diyarbakır'da ve 180'i Gaziantep'tedir. Sektör çalışanlarının illerdeki paylarının %50'si Şanlıurfa, %25 Diyarbakır'da, %14'ü Gaziantep'te istihdam edilmektedir. Türkiye'de ise aynı dönemde sektörde 216.064 kişi istihdam edilmektedir. Pay Türkiye'deki toplam istihdamının %5'ini elektrikli teçhizat imalatı sektörünün oluşturduğunu göstermektedir. Bu sektörde en fazla istihdam İstanbul, Ankara, Kocaeli gibi illerde (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 18).

Bölgede başta elektrik pano-trafoları ve çeşitli transformatörler olmak üzere şalterler, kablolar, aydınlatma ürünleri, prizler, şofben, nüveler, bobinler, dalgıç pompa ve motorları, regülatörler, saha ısıtıcıları, aspiratörler, kaynak makinaları, akümülatör imalatı yapan firmalar bulunur.

3.2.19. Makine ve Ekipman İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde makine ve ekipman imalatı sektöründe toplam 90 firma faaliyet göstermektedir ve sektör firmalarının bölge içindeki payı %4'dür. Bölgenin %1'ine istihdam sağlayan bu sektörde 2.692 kişi çalışmaktadır. Bölge firmalarının %57'si Gaziantep'te faaliyet gösterirken %17'si Şanlıurfa'da ve yine %17'si Diyarbakır'da faaliyet gösterir (Şekil 3. 18). Sektör çalışanlarının ise %60'ı Gaziantep'te, %17'si Şanlıurfa ve %17'si Diyarbakır'dadır. Makine ve ekipman imalatı sektöründe çalışan sayıları ve firma sayıları açısından benzer paylara sahiptir.

Şekil 3. 18. Makine ve Ekipman imalatı yapan firmaların dağılışı

Türkiye’de aynı sayım döneminde 317.648 kişi çalışmakta ve 8.342 firma yer almaktadır. Bu sayılarla makine ve ekipman imalatı sektörü, Türkiye’nin istihdamında %8’lik bir paya sahipken ülke firmalarının %11’lik bir kısmı oluşturur. Türkiye’de İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Konya, Kocaeli sektörün yoğun olduğu illerdir (SGK, 2021).

Adıyaman’da tütün doğrama-kurutma- kavurma makineleri, torna makinesi, damper, yol süpürme araçları, treyler, jeneratör, asansör karkasları, tarım makineleri, iş makinesi kova ve pistonları, römorklar üreten firmalar yer alır. Kilis’te hamur kesme yoğurma makineleri, damlama hortumu toplama serme makineleri, plastik kırma eleme makineleri, plastik geri dönüşüm makineleri, etiket giydirme makineleri üretilir.

Şanlıurfa’da tarım makineleri, gübre serpme makineleri ve pülverizatör, çapa makineleri ve basküller üretilmekte, Gaziantep’te kazıyıcı yükleyici, medikal yataklar, değirmen makineleri, bakliyat-hububat makineleri, fıstık çıtlatma ve tekstil toz ve telef toplama makineleri, yürüyen merdiven, market soğutucuları, tekstil iplik dokuma, puntalama, büküm vb. makineler, buhar kazan makineleri, iplik ve halı dokuma makineleri, tahıl işleme makineleri, pişirme fırınları, elyaf hatları, tekstil makineleri, dişli pompalar, tekstil ürünleri press ve boya makineleri, rolik ve masura makineleri, ayakkabı taban kesme makineleri, halı yıkama sıkma makineleri, basınç regülatörleri, helezonlar, asansör motorları, halı kesim-traş-sarma makineleri, kapak sıkma makineleri, tekstil desen makineleri, gıda mikserleri-serpme-kavurma makineleri, gıda ürünü paketleme makineleri, streç makineleri, demir kesme, bileme makineleri, kompresörler, torna makineleri, vinçler, engelli-araç asansörleri üretimi yapılmaktadır (TOBB, 2020).

Genel itibariyle makine ekipman imalatı sektöründe Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde tarım ve tekstil makineleri, tahıl işleme makineleri üretimleri yapılmaktadır. Şanlıurfa tarım makineleri ve sulama sistemleri makineleri üzerine yoğunlaşma gösterirken Gaziantep’te tekstil ve halı üretimi ile ilgili makine üretimleri yoğunluktadır.

3.2.20. Motorlu Kara Taşıtı ve Römork İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde motorlu kara taşıtı ve römork imalatı yapan toplam 25 firma ve bu fabrikalarda çalışan 943 kişi bulunmaktadır. Bu rakamlarla bölgenin hem çalışan hem de firma sayıları bakımından %1'inden daha az bir kısmını karşılamaktadır. İller bakımından Gaziantep'te 10 firma, Diyarbakır'da 6 firma ve Şanlıurfa ve Adıyaman'da 3'er firma bulunur.

Türkiye'deki duruma bakıldığında 217.901 kişiye istihdam sağlayan sektörde 1.912 firma yer alır (TOBB, 2020). Motorlu kara taşıtı ve römork imalatı sektörünün toplam istihdamdaki payı %5'tir ve Türkiye'de firmalar arasındaki payı %2'dir. Bursa, Kocaeli, Sakarya, İstanbul ve İzmir sektörde önde gelen illerdir.

Fotoğraf 3.6. Gaziantep'te Türkiye'nin önde gelen motosiklet firmalarından biri olan Kuba Motor

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu sektörde otomotiv yedek parçaları, karavanlar, konteynerler, motosiklet-ATV üretimleri, oto şaseleri, traktör ve araç kabinleri, zirai römorklar, akaryakıt tankları, beton mikserleri, damper, dorse, treyler ve tankerler üretilmektedir.

3.2.21. Diğer Ulaşım Araçları İmalatı

2020 yılı TOBB verilerine göre diğer ulaşım araçları imalatı sektörü Güneydoğu Anadolu Bölgesinde en az firma bulunduran tütün ürünleri imalatı sektöründen sonra ikinci sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede toplamda 7 firma sektörde faaliyet göstermekte ve 431 çalışan yer almaktadır. Bölgede bulunan 7 firmanın 6'sı Gaziantep'te, 1 firma ise Şanlıurfa'da yer alır. Diğer ulaşım araçları imalatı sektöründe yer alan 431 çalışanın ise 419'u Gaziantep'te istihdam edilmektedir.

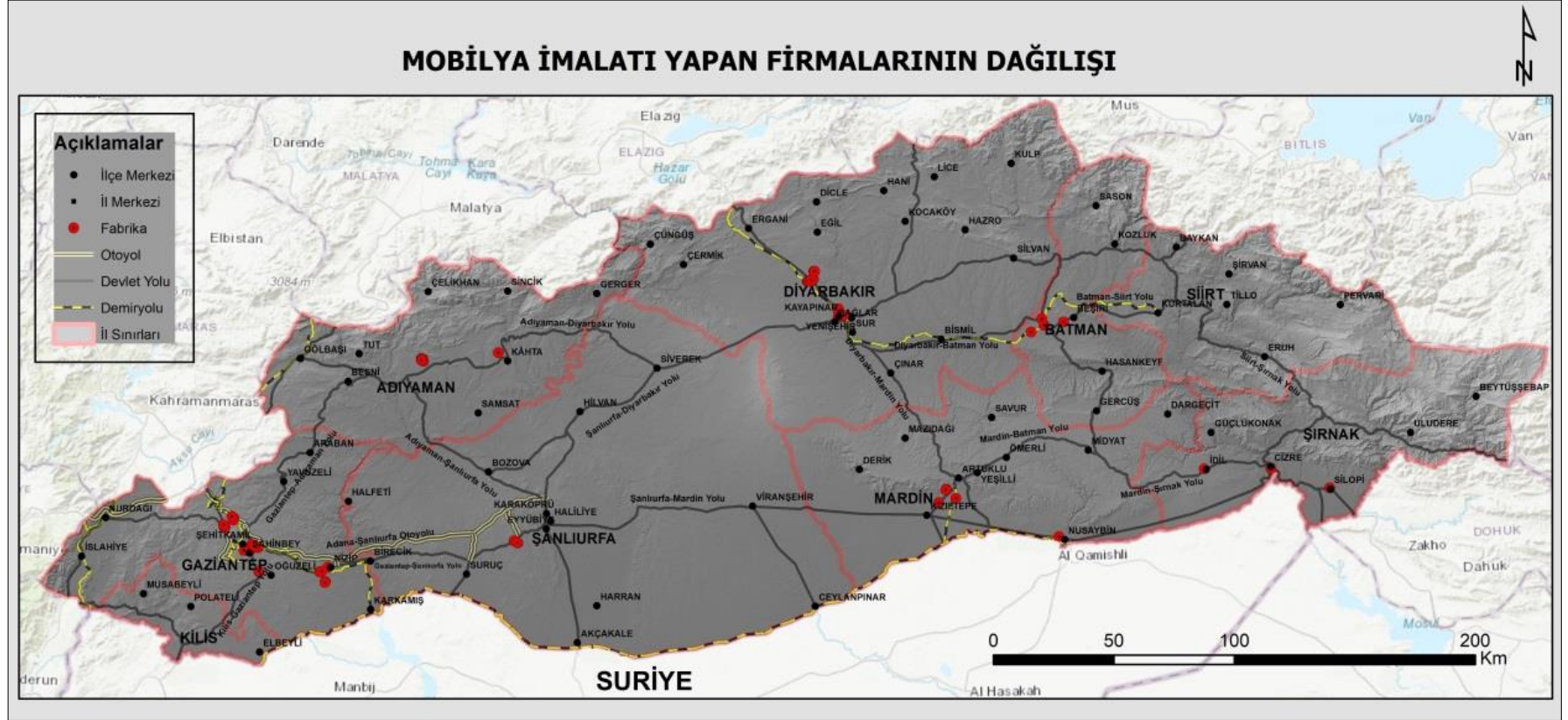
Türkiye'de 2020 yılında diğer ulaşım araçları sektöründe faaliyet gösteren 817 firma ve 79.152 çalışan vardır. Türkiye'de Yalova, İstanbul ve Ankara bu sektörde önde gelen illerdir (SGK, 2021).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sektör firmaları bebek arabası, sedyeler, medikal arabalar, bisikletler, araç zırhlandırma gibi üretimler yapılmaktadır.

3.2.22. Mobilya İmalatı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2020 yılında mobilya imalatı sektöründe toplam 60 firma yer almaktadır (Şekil 3. 19). Bu sayı bölge firmalarının %2'sini temsil eder. Türkiye'de bu sektörde toplam 3.529 firma yer alırken Türkiye'deki toplam firma sayısı içerisinde %5'lik bir paya sahiptir. Bölge ülke geneline göre mobilya sektöründe oldukça az bir paya sahiptir. Bu durumun oluşmasında bölgenin ormanlık arazilerinin oldukça sınırlı olmasının etkisi büyüktür. İller ölçeğinde mobilya imalatı sektörünü 22 firma ile Gaziantep %37'sini, 15 firma ile Diyarbakır %25'ini, 8 firma ile Adıyaman %13'ünü oluşturmaktadır.

Mobilya sektörü bölge istihdamında toplamda 2.965 kişiye istihdam sağlar. Sektör firma sayısında olduğu gibi bölge istihdamının da %2'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de bu sektörde toplam 130.936 kişi çalışmaktadır ve yaratılan istihdamın %3'ünü mobilya imalatı sektöründe yer almaktadır.

Şekil 3. 19. Mobilya ürünleri imalatı yapan firmaların dağılışı

Gaziantep bölgedeki mobilya imalatı sektörü çalışanlarının %56'sını oluştururken Diyarbakır %19'unu, Şanlıurfa %9'unu ve Adıyaman %6'sını yer alır. Siirt ve Kilis'te mobilya imalatı sektöründe faaliyet gösteren firma bulunmazken Türkiye'de İstanbul, Bursa, Kayseri, İzmir ve Ankara sektörde öncüdür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 12).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mobilya sektöründeki firmalar daha çok yerel ihtiyaca yönelik üretim yapılmaktadır. Üretim inşaat sektörüyle bağlantılı olarak gerçekleştirilmektedir. Bölgede özellikle kapı ve kapak üretimi yoğundur. Ayrıca mobilya grupları ve aksesuarları da üretilmektedir. Sektördeki bazı firmalar büyük hastane, kafeterya, otel gibi işletmelerin tüm mobilya ve dekor işlerini alarak ona uygun üretim yapmaktadır.

3.2.23. Diğer İmalatlar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 27 firma diğer imalat konularında faaliyet göstermektedir. Bu firmalar arasında 10 tanesi Gaziantep'te, 6 tanesi Diyarbakır'da, 5 tanesi Şanlıurfa'da ve 4 tanesi Batman'da yer almaktadır. Adıyaman ve Kilis'te 1'er fabrika bulunmaktadır. Diğer imalat konularında 1.204 çalışan bulunmaktadır ve bunların yaklaşık yarısı Gaziantep'tedir. Bunu %20'lik pay ile Diyarbakır ve %19 pay Şanlıurfa takip etmektedir.

Türkiye'de diğer imalatlar sektöründe toplamda 2.018 firma ve 71.387 çalışan vardır. Bu sayılarla Türkiye'nin istihdamının ve firmalarının %2'sini karşılamaktadır. İstanbul, Ankara ve İzmir sektörde en yoğun illerdir (TOBB, 2020).

Bölgede bu sektördeki tesislerde eğitim araçları (yazı tahtası, oyuncaklar, kalemler, çocuk spor aletleri vb.), sağlık araç ve gereçleri (solunum cihazı, şırıngalar, gözlük, cerrahi bıçaklar, solunum maskesi, ortopedik aletler vb.) altın-mücevherat işleme ile çeşitli ürünler (fermuarlar, termos, çakmak, kravat iğnesi, şemsiye, plastik el süpürgesi vb.) üretilmektedir.

3.3.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayiindeki Firma Büyüklükleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi firma büyüklükleri açısından 10-100 arası çalışana sahip olanlar çoğunluktadır (Tablo 3. 9). Özellikle tekstil ve giyim sektörleri hariç tüm illerde ve sektörlerde firma büyüklükleri 100 çalışan ve altındadır. Gaziantep'te bu durum farklı olarak neredeyse tüm sektörlerde 100 ve üzerinde çalışana sahip firmalar mevcuttur. Diğer illerde ise 100 üzerinde çalışana sahip firmalar giyim ve tekstil sektörlerinde bulunmaktadır. Tekstil ve giyim sektörlerinin emek yoğun bir sektör olması, ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tekstil ve giyim sektörlerinde markalaşmış firmaların bulunması etkilidir.

Şanlıurfa'da 1000 ve üzerinde işçi çalıştıran tek firma vardır. Buna karşılık Gaziantep'te halı firmaları, plastik firmaları ve gıda firmalarının büyüklüğünün İstanbul'daki firmalarla yarışır düzeydedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde pazarlarında önemli paya sahip üretim bakımından büyük firmalar bulunmaktadır. Bunların ürettiği ürünler arasında Biskolata, Luppo, Ozmo Çikolata, Merinos, Papatya Pamuk, Saray Halı, Empera Halı, Royal Halı, Peirre Cardin Halı, Kaşmir Halı, Naksan Plastik, Sanko Tekstil, Oba Makarna, Lescon Ayakkabı sayılabilir.

Tablo 3.9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmaların çalışan aralıklarına göre sektörel dağılımı

Sektör Kodu	Adıyaman						Batman						Siirt						Mardin						Gaziantep						Diyarbakır						Şanlıurfa						Şırnak						Kilis						Sektör Genel Toplam
	Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı						Çalışan Sayısı												
	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam	10-100	101-250	251-500	501-1000	1000 üstü	Toplam							
10	16	-	-	-	-	16	22	-	-	-	-	22	4	-	-	-	-	4	66	-	-	-	-	66	143	19	2	1	1	166	51	2	-	-	-	53	105	1	-	-	-	106	9	-	-	-	-	9	8	-	-	-	-	8	450
11	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	2	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	4	3	-	-	-	-	3	5	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	15
12	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	2
13	8	8	4	1	-	21	15	7	-	2	-	24	1	-	-	-	-	1	4	5	-	-	-	9	251	101	41	18	5	416	23	2	1	-	-	26	77	11	2	-	-	90	1	-	-	-	-	1	4	-	1	-	-	5	593
14	22	9	4	-	-	35	38	28	3	3	-	72	2	-	-	-	-	2	20	11	2	-	-	33	38	2	1	-	-	41	15	7	-	-	-	22	14	17	4	1	-	36	3	1	-	-	-	4	5	1	-	-	-	6	251
15	-	2	1	-	-	3	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	1	-	-	-	1	84	-	1	-	-	85	-	-	-	-	-	0	1	1	-	-	1	4	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	93
16	2	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	8	3	1	-	-	12	-	-	-	-	-	0	2	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	1	25
17	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	2	-	-	-	-	2	43	12	3	-	1	59	2	1	-	-	-	3	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	68
18	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	12	1	1	1	2	17	3	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	21
19	-	-	-	-	-	0	4	-	1	-	-	5	-	-	-	-	-	0	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	14
20	-	-	-	-	-	0	1	1	1	-	-	3	-	-	-	-	-	0	8	1	-	-	-	9	51	10	4	2	-	67	3	1	-	-	-	4	5	2	-	-	-	7	3	-	-	-	-	3	3	-	1	-	-	4	97
21	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	2	1	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	2	1	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	8
22	3	1	-	-	-	4	5	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	0	7	-	-	-	-	7	72	21	3	1	2	99	23	1	-	-	-	24	19	3	-	-	-	22	3	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	2	166
23	17	1	-	-	-	18	34	3	-	-	-	37	3	3	3	-	-	9	16	1	-	-	-	17	34	1	-	-	-	35	45	3	-	-	-	48	42	2	-	-	-	44	15	-	-	-	-	15	6	1	-	-	-	7	230
24	-	-	-	-	-	0	3	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	-	1	-	-	-	1	27	2	-	-	-	29	11	1	1	-	-	13	7	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	53
25	6	-	-	-	-	6	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	0	4	-	-	-	-	4	47	7	-	-	-	54	18	1	-	-	-	19	11	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	99
26	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	4	-	-	-	-	4	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	9
27	2	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	3	-	-	-	-	3	8	-	-	-	-	8	7	1	-	-	-	8	13	2	-	-	-	15	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	37
28	1	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	47	4	-	-	-	51	14	1	-	-	-	15	14	1	-	-	-	15	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2	90
29	3	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	10	-	-	-	-	10	5	1	-	-	-	6	3	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	0	25
30	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	5	1	-	-	-	6	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	7
31	8	-	-	-	-	8	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	0	5	-	-	-	-	5	17	4	1	-	-	22	12	3	-	-	-	15	2	1	-	-	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	0	60
32	1	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	8	2	-	-	-	10	5	1	-	-	-	6	4	1	-	-	-	5	-	-	-	-	-	0	1	-	-	-	-	1	27
Toplam	94	22	9	1	-	126	143	39	5	5	-	192	10	3	3	-	-	16	142	20	2	-	-	164	918	191	58	23	11	1201	246	26	2	-	-	274	333	43	6	3	-	385	44	1	-	-	-	45	34	2	2	-	-	38	2441

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

* 10 ve üzerinde işçi çalıştıran firmalar seçilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİN SANAYİNİN YOĞUNLAŞMA ANALİZLERİ

Dünyada bir bölgenin sanayi yoğunluğunun ve dağılımının belirlenmesinde Location Quotient, Herfindahl-Hirschman indeksi ve Lokasyon Gini katsayısı yöntemi en çok kullanılan yöntemlerdir.

Herfindahl-Hirschman indisi (HHI), pazar yoğunluğunun belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir (Hirschman, 1964; Hirschman, 1980). Genellikle şirketlerin piyasadaki rekabet güçlerinin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Belli bir pazarda yer alan her firmanın, pazardaki payının karelerinin toplamı olarak tanımlanır. İndis değeri 0-10.000 arasında değişmektedir. Teorik olarak pazarda tek bir firmanın yer alması halinde pazar payı %100 olacaktır. Buna göre 100'ün karesi olan 10.000 indisin en yüksek değerini gösterecektir (Rhoades, 1993, s. 189). Amerika Birleşik Devletleri'nde firmaların rekabeti kaldırarak pazarda tek hâkim olmalarını önlemek üzere pazar yoğunluğunun ölçülmesinde HHI kullanılmaktadır. HHI'si 1500'den az olan bir pazar rekabetçi bir pazar olarak kabul edilmektedir. 1500 ila 2500 arasında bir HHI orta derecede yoğunlaşmanın olduğunu, 2500'den daha yüksek bir HHI ise tekelleşmeye doğru gidişi temsil etmektedir (U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission, 2010, s. 18). Yöntemin çok basit olması kullanımı kolaylaştırırken, karmaşık ilişkileri göz ardı etmesi en büyük eksikliğidir.

Krugman'nın Gini katsayısı, bir ekonomideki bireyler veya haneler arasındaki gelir dağılımının tam olarak eşit bir dağılımdan ne ölçüde saptığını belirler. Bir Lorenz eğrisi yardımıyla türetilen ve en yoksul birey veya haneden başlayarak, toplam alıcı sayısına karşı alınan toplam gelirin kümülatif yüzdelere gösterir. Gini endeksi, Lorenz eğrisi ile varsayımsal mutlak eşitlik çizgisi arasındaki alanı ölçer ve çizginin altındaki maksimum alanın yüzdesi olarak ifade edilir. Böylece Gini indeksi 0 tam eşitliği temsil ederken, 100 indeksi mutlak eşitsizliği ifade eder. Sanayi sektörünün yoğunlaşmasında da kullanılabilen bu yöntemde firmalar yayılmışsa Gini sıfır değerine yaklaşır (Ferguson & Ferguson, 1994). Kullanılan parametreler sanayideki üretim miktarı, katma değer ve toplam milli gelir miktarıdır.

LQ yöntemi sanayinin bir bölgedeki yoğunluğunun ülkedeki yoğunluğuna oransal değerini veren yöntemdir. Bir bölgede herhangi bir sektörün ne derecede yoğunlaştığını ve uzmanlaştığını gösterir. Bu yöntem 1939'da Sargent Florence tarafından geliştirilmiştir (Guimaraes & Figueiredo, 2009). Bölgedeki ekonomik zayıflıkları ve rekabetçi sektörlerin belirlenmesi açısından önemlidir. Yöntem bir ildeki ekonomik faaliyetlerin ülke veya bölge ölçeğinde kıyaslanmasını sağlar. Alt sektörlerinde kullanılabilmesine olanak sağladığından uzmanlaşan sanayilerin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. LQ 1'den büyükse ilde bulunan sektörel yoğunlaşma ülke veya bölge ölçeğinden fazladır. 1'den küçükse ülke veya bölgenin gerisinde kalınan bir uzmanlaşma veya yoğunlaşma olduğunu gösterir. Bölgesel kalkınma dinamiklerinin ortaya konmasında yöntem ayrıntılı bilgileri kullanarak yoğunlaşmayı verdiği için (Billings & Johnson, 2012) dolayı çalışmada LQ yöntemi kullanılmıştır. Yöntem

$$LQ = \frac{\frac{\text{il(bölge)düzeyinde sektörün istihdamı}}{\text{il(bölge)toplam istihdamı}}}{\frac{\text{Sektörün ülkedeki istihdamı}}{\text{Ülkedeki toplam istihdam}}} \quad ya \ da \quad LQ = \frac{\frac{e_i}{e_t}}{\frac{E_i}{E_t}}$$

e_i: i sektörünün bölgedeki istihdamı
e_t: bölgedeki toplam istihdam
E_i: i sektörünün ülkedeki istihdamı
E_t: ülkedeki toplam istihdam

Yoğunlaşma katsayısının 1'den büyük olması il veya bölge düzeyindeki sektörün ülke düzeyinden daha yoğun faaliyet gösterdiğini, katsayının 1'den küçük olması ise ülkeye göre daha az bir yoğunlaşma gösterdiğini ifade eder.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi imalat sanayinin Türkiye içerisindeki yerinin belirlenmesi amacıyla çalışmada kullanılması tercih edilen yöntem yoğunlaşma katsayısıdır (Location Quotient). Yoğunlaşma katsayısında bir bölgedeki veya sektördeki yoğunlaşma tüm ülkenin veya tüm bölgenin toplam değerleri referans alınarak ölçülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerinin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenmesi mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerdeki uzmanlaşmanın ortaya konmasında kolaylaştırıcı bir yöntem olarak tercih edilmiştir. Bu yöntemle geri kalmış bölgelerin kalkınmasında yapılan stratejilerin ve planların gerçekleştirilmesi mümkündür ve projeksiyonlar oluşturarak gelecek tahmin edilebilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin bölgesel yoğunlaşmasının ortaya konmasında yarar sağlayan ve yorum yapmaya yarayan bu yöntem, bölgesel politikaların belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sanayi faaliyetlerinin coğrafi ve sektörel dağılımının ölçülmesinde kullanılan bu yöntem bölgenin sektörel uzmanlaşma derecelerini tespit edip yorumlar yapılabilmesine imkân tanımaktadır. Bölgede tekstil, gıda, metalik olmayan mineral gibi sektörlerde yoğunlaşma düzeyi tüm iller düzeyinde yüksek çıkmaktadır. Yoğunlaşma katsayısının belirlenmesinde illerin işyeri sayıları, yarattıkları istihdam ve ihracat verileri dikkate alınmıştır. Sektörel dağılımın yoğunluğu bölge ve Türkiye geneli için ayrı ayrı hesaplanmıştır. İşyeri ve istihdam sayıları sanayi odaları ile TOBB'dan alınan verilerle, ihracat verileri ise Ticaret Bakanlığı ve TÜİK/Dış ticaret istatistikleri verileri kullanılmıştır.

İmalat sanayindeki sektörlerin belirlenmesinde *TOBB-Sanayi Veritabanı* içerisinde kullanılmış olan üretim kodlama sistemi NACE Rev 2 alınmıştır (Tablo 1.2).

4.1.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayi İhracatının Türkiye Geneli ve Bölgeye Göre Sektörel Yoğunlaşma Katsayıları (LQ)

2019 yılı ihracat verileri incelendiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki her ilin bir veya birden fazla sektörde Türkiye genelinden daha fazla yoğunlaşma gösterdiği (LQ>1) görülmektedir (Tablo 4. 1).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri LQ oranı iki farklı düzeyde analiz yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki bölge içerisinde illerin durumunu açıklamaya çalışılmış, ikinci olarak ise bölgede yer alan illerinin ülke içerisindeki durumunu ortaya konulmuştur.

Yapılan LQ analizine göre Adıyaman'da 12 nolu *tütün ürünleri imalatı* sektörü ihracatının bölgede içerisinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tütün ürünleri sektörünün ihracattaki yoğunlaşması ülke içinde değerlendirildiğinde ise düşük bir oran karşımıza çıkar. Bunun sebebi İstanbul ve Ege Bölgesi'nden yapılan tütün ürünleri ihracatının çok daha fazla olmasıdır. Adıyaman'da 13 nolu *tekstil ürünleri imalatı*'nda bölge içerisindeki illere göre ihracatta yoğunlaşma daha azdır. Bölgedeki diğer illerin Adıyaman'a kıyasla çok daha yoğun olarak tekstil ürünü ihraç etmektedirler. Diğer illerin tekstil ihracatının düşük değerlerde olması Adıyaman'ın ülke LQ oranını yükseltmiştir.

Tablo 4. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayi ihracatının ülke ve bölgeye göre sektörel yoğunlaşma katsayıları

Sektör Kodu	ADİYAMAN		BATMAN		DİYARBAKIR		GAZİANTEP		KİLİS		MARDİN		ŞİİRT		ŞANLIURFA		ŞIRNAK	
	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke
10	0,08	0,29	0,20	0,72	0,36	1,32	0,93	3,45	0,26	0,95	1,61	5,93	0,05	0,18	0,14	0,52	0,53	1,97
11	0,00	0,00	3,73	9,90	0,04	0,12	1,12	2,96	0,24	0,63	0,14	0,38	0,00	0,00	0,08	0,22	0,02	0,05
12	12,80	0,08	0,00	0,00	19,53	0,13	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
13	0,16	0,87	0,09	0,48	0,00	0,02	1,13	6,06	0,04	0,23	0,08	0,44	0,01	0,04	0,12	0,65	0,10	0,51
14	8,62	3,27	2,85	1,08	0,13	0,05	0,22	0,08	0,84	0,32	5,54	2,10	0,62	0,23	0,97	0,37	3,69	1,40
15	0,02	0,05	0,03	0,06	0,01	0,01	1,04	2,57	2,62	6,47	0,48	1,20	0,09	0,23	0,13	0,33	0,53	1,31
16	0,37	0,32	3,55	3,07	2,94	2,55	0,72	0,63	0,34	0,29	2,31	2,00	0,19	0,17	2,59	2,25	0,48	0,41
17	0,00	0,01	0,28	0,99	1,23	4,32	1,03	3,61	0,05	0,19	0,73	2,57	0,19	0,65	0,08	0,27	0,13	0,47
18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,11	0,17	1,14	0,17	0,21	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,02
19	0,01	0,00	3,44	0,18	4,87	0,25	0,28	0,01	0,40	0,02	5,62	0,29	0,00	0,00	5,70	0,29	0,14	0,01
20	0,14	0,14	0,67	0,69	0,41	0,41	0,99	1,01	0,90	0,92	0,75	0,77	0,06	0,06	0,84	0,86	0,79	0,81
21	69,29	24,59	0,00	0,00	0,70	0,25	0,43	0,15	0,11	0,04	0,13	0,05	0,01	0,00	4,17	1,48	0,14	0,05
22	0,08	0,13	1,64	2,56	0,81	1,27	1,05	1,64	0,33	0,52	0,27	0,41	0,10	0,16	1,29	2,01	0,26	0,41
23	0,63	0,59	5,83	5,45	3,73	3,49	0,51	0,47	6,46	6,05	0,54	0,51	31,08	29,07	3,78	3,54	2,74	2,56
24	0,14	0,05	4,71	1,72	1,11	0,41	0,76	0,28	0,37	0,13	0,95	0,35	0,22	0,08	0,67	0,24	3,63	1,33
25	1,96	0,49	1,27	0,32	1,48	0,37	0,91	0,23	0,34	0,09	0,92	0,23	0,09	0,02	0,95	0,24	0,96	0,24
26	0,15	0,02	1,81	0,25	2,55	0,36	0,55	0,08	6,57	0,93	3,18	0,45	0,05	0,01	0,16	0,02	2,05	0,29
27	0,62	0,10	0,08	0,01	3,12	0,48	0,42	0,06	0,60	0,09	1,90	0,29	2,22	0,34	19,18	2,92	0,78	0,12
28	1,13	0,47	1,89	0,78	1,43	0,59	0,81	0,33	0,53	0,22	0,94	0,39	3,91	1,61	5,75	2,37	0,79	0,32
29	0,11	0,01	0,07	0,01	4,81	0,51	0,36	0,04	21,69	2,29	2,58	0,27	0,06	0,01	2,78	0,29	2,22	0,24
30	0,03	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	1,01	0,03	12,56	0,35	0,14	0,00	0,01	0,00	0,27	0,01	0,05	0,00
31	3,60	3,70	10,99	11,31	0,77	0,79	0,56	0,57	0,65	0,67	1,10	1,13	0,37	0,39	4,69	4,83	4,63	4,76
32	0,18	0,02	14,38	1,28	0,49	0,04	0,70	0,06	27,78	2,48	0,77	0,07	0,59	0,05	0,49	0,04	0,46	0,04

Kaynak: Ticaret Bakanlığı/ Dış Ticaret İstatistikleri (Genel Ticaret Sistemi).**Erişim Tarihi:** 01.02.2020

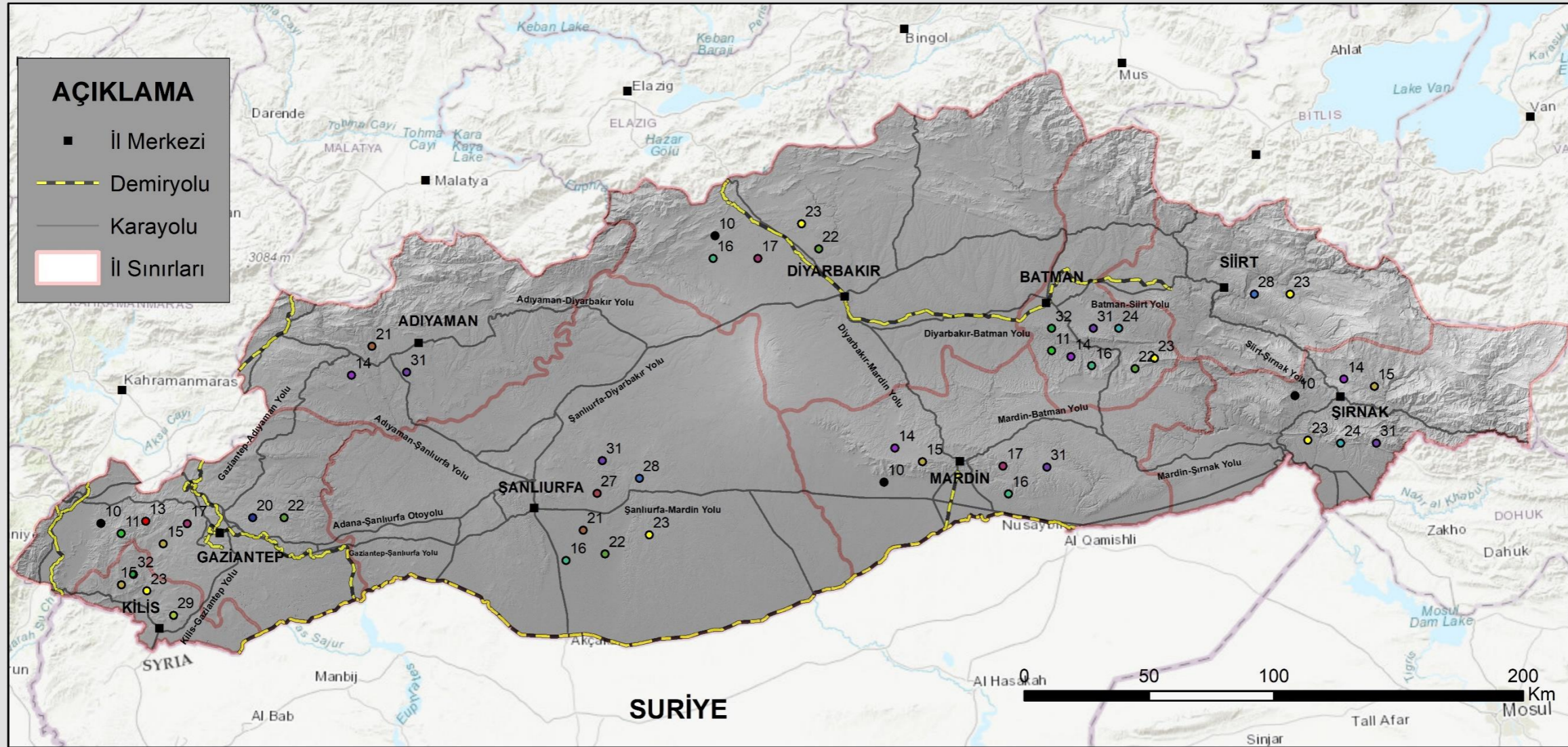
Adıyaman'ın bölge içerisindeki diğer illere göre ihracatta en yüksek yoğunlaşmasının gerçekleştiği sektör ise 14 nolu *giyim eşyası imalatı* sektörüdür (Şekil 4. 1). Giyim eşyası sektöründeki ihracatta aynı zamanda ülke içerisindeki diğer illere göre de yüksek bir yoğunlaşma düzeyine sahiptir. Ülke içerisindeki ihracatta yoğunlaşma düzeyinde Adıyaman'ın en yüksek yoğunlaşması *giyim eşyası imalatı* sektöründedir.

Adıyaman bölge içerisindeki sekiz ile oranla 12, 13, 14, 21, 25, 28, 31 kodlu sektörlerde ihracatta yoğunlaşma gösterirken ülke içerisindeki diğer illere oranla 14, 21, 24, 31 kodlu sektörlerde ihracatta yoğunlaşma göstermektedir.

Batman'da bölge içerisinde ve ülke içindeki ihracattaki en fazla yoğunlaşma 31 nolu *mobilya ürünleri imalatında* gerçekleşmiştir. Batman'da ayrıca 19 nolu *kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri*, 24 nolu *ana metal sanayi imalatı* ve 23 nolu *metalik olmayan mineral ürünleri imalatında* bölge ihracatında yoğunlaşma bulunmaktadır. Ülke ihracatındaki yoğunlaşma katsayısının yüksek olduğu sektörlerle bakıldığında ise Batman'da 31 ve 11 nolu sektörler birinci sıradadır. Ülke içinde LQ oranının yüksek olduğu diğer sektörlerle baktığımızda 16, 22, 23 numaralı sektörlerde yoğunlaşma bulunmaktadır. Ayrıca Batman'da 14, 24, 32 numaralı sektörlerde de LQ katsayısı 1'in üzerindedir.

Diyarbakır ihracatının bölge içerisindeki yoğunlaşma katsayısında 12 nolu *tütün ürünleri imalatı*, 19 nolu *kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı* ve 29 nolu *motorlu kara taşıtı imalatı* sektörlerinde oldukça yüksek bir yoğunlaşma görülmektedir. Diyarbakır ihracatının ülke içerisindeki durumuna bakıldığında 16 nolu *ağaç ve ağaç ürünleri imalatı*, 17 nolu *kâğıt ürünleri imalatı*, 23 nolu *metalik olmayan mineraller imalatı* sektörlerinde LQ oranının oldukça yüksek olduğunu görülmektedir.

BÖLGE İLLERİNİN YOĞUNLAŞMA KATSAYISI ANALİZİNE GÖRE İHRACATTA ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLERİ

Sektörler

● 10- Gıda Ürünleri	● 15-Deri Ürünleri	● 21-Temel Eczacılık Ürünleri	● 27-Elektrikli Teçhizat Ürünleri
● 11-İçecek Ürünleri	● 16-Ağaç Ürünleri	● 22-Kauçuk-Plastik Ürünler	● 28-Makine Ekipman İmalatı
● 13-Tekstil Ürünleri	● 17-Kağıt Ürünleri	● 23-Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	● 29-Motorlu Kara Taşıtları İmalatı
● 14-Giyim Eşyaları	● 20-Kimyasal Ürünler	● 24-Ana Metal Sanayi Ürünleri	● 31-Mobilya İmalatı
			● 32-Diğer İmalatlar

Şekil 4. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının yoğunlaşma katsayısı sonucunda illerde öne çıkan sektörler

Gaziantep ili ihracatının yoğunlaşma katsayısı bölge içerisindeki diğer illerle benzer şekilde birkaç sektörde çok yüksek seviyelerde değildir. Bunun sebebi imalat sanayinin il içerisinde çeşitli sektörlerde ihracat yapmasındandır. Ancak bölge içerisinde ihracatta LQ oranının 1'in üzerinde olduğu sektörler 13 nolu *tekstil ürünleri imalatı*, 30 nolu *diğer ulaşım araçları imalatı*, 15 nolu *deri ürünleri imalatı*, 17 nolu *kâğıt ve kâğıt ürünleri*, 22 nolu *plastik-kauçuk ürünleri imalatı* olarak tespit edilmiştir. Ülke içerisindeki ihracatta yoğunlaşma katsayısının yüksek olduğu sektörlerle bakıldığında Gaziantep'te 10 nolu *gıda ürünleri*, 13 nolu *tekstil ürünleri*, 15 nolu *deri ürünleri*, 17 nolu *kâğıt ürünleri* ve 22 nolu *plastik-kauçuk ürünleri* sektörlerinde LQ katsayısı ülkedeki diğer illere göre yüksek düzeyde uzmanlaşma göstermektedir.

Kilis'te ihracattaki yoğunlaşma düzeyinde özellikle bölgede 13 nolu *metalik olmayan mineraller*, 29 nolu *motorlu kara taşıtı imalatı*, 30 nolu *diğer ulaşım araçları imalatı* gibi sektörler LQ katsayısının oldukça yüksek olduğu sektörlerdir. Ülke içerisinde var olan yoğunlaşma düzeyine bakıldığında Kilis'te ihracatta LQ'nun yüksek olduğu sektörler 15 nolu *deri ürünleri*, 23 nolu *metalik olmayan mineraller*, 29 nolu *motorlu kara taşıtı imalatı* yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerdir.

Mardin'de yoğunlaşma düzeyi bölge içerisinde özellikle 14 nolu *giyim eşyası imalatı*, 19 nolu *kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri* ve 29 nolu *motorlu kara taşıtı imalatında* yüksek düzeydedir. Ülke içerisindeki ihracatta ise Mardin'de 10 nolu *gıda ürünleri imalatı*, 17 nolu *kâğıt ürünleri*, 14 nolu *giyim eşyası imalatı* ve 16 nolu *ağaç-mantar ürünleri* sektörlerinde ülke içindeki diğer illere göre uzmanlaşma göstermektedir.

Siirt'te ihracatta yoğunlaşma gösteren sektörlerle bakıldığında bölge ve ülke içerisinde yüksek bir düzeyde yoğunlaşma gösteren sektör 23 nolu *metalik olmayan mineral ürünleri imalatı* sektörüdür. Ayrıca bölge içerisinde 27 nolu *elektrikli teçhizat* ve 28 nolu *makine ekipman imalatı* sektörlerinde ihracatta yoğunlaşma vardır.

Şanlıurfa'da ihracattaki yoğunlaşma oranında hem ülke içi hem bölge içerisinde önde olan sektörler 27 nolu *elektrikli teçhizat ürünleri*, 28 nolu *makine ekipman imalatı*, 31 nolu *mobilya ve ürünleri imalatı* ve 19 nolu *kok kömürü ve petrol*

ürünleri imalatı uzmanlaşmanın yüksek olduğu sektörlerdir. Ayrıca ülke içerisinde 23 nolu *metalik olmayan mineral imalatı* ve 22 nolu *plastik-kauçuk imalatı* sektörlerinde LQ oranı yüksektir.

Şırnak, Gaziantep ve Mardin'den sonra ihracatta üçüncü sıradadır ve bölge içerisindeki birçok sektörde uzmanlaşma görülmektedir. Özellikle 14 nolu *giyim eşyaları imalatı*, 31 nolu *mobilya imalatı*, 24 nolu *ana metal sanayi* sektörlerinde yoğunlaşma gösteren bir yapıya sahiptir. Ayrıca ülke içerisinde 10 nolu *gıda sektörü*, 23 nolu *metalik olmayan mineraller imalatı* yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörler arasındayken bölge içerisinde 29 nolu *motorlu kara taşıtı imalatı*, 31 nolu *mobilya imalatı* sektörleri ihracatta yüksek yoğunlaşmaya sahiptir.

Ülke içerisinde özellikle 19 nolu *kok kömürü-rafine edilmiş petrol ürünleri*, 25 nolu *fabrikasyon metal eşya sanayi*, 12 nolu *tütün ürünleri*, 20 nolu *kimyasal ürünler imalatı*, 18 nolu *kayıtlı medyanın basılması çoğaltılması* sektörlerinde yoğunlaşma ülke ortalamasına göre son derece düşüktür. Bu sektörler teknolojik düzeyi yüksek olması gereken sermaye yoğun sektörlerdir. Bu nedenle ülke içerisinde İstanbul, İzmir, Kocaeli gibi sanayinin daha yoğun ve teknolojik olduğu yörelerde daha fazla yoğunlaşmıştır.

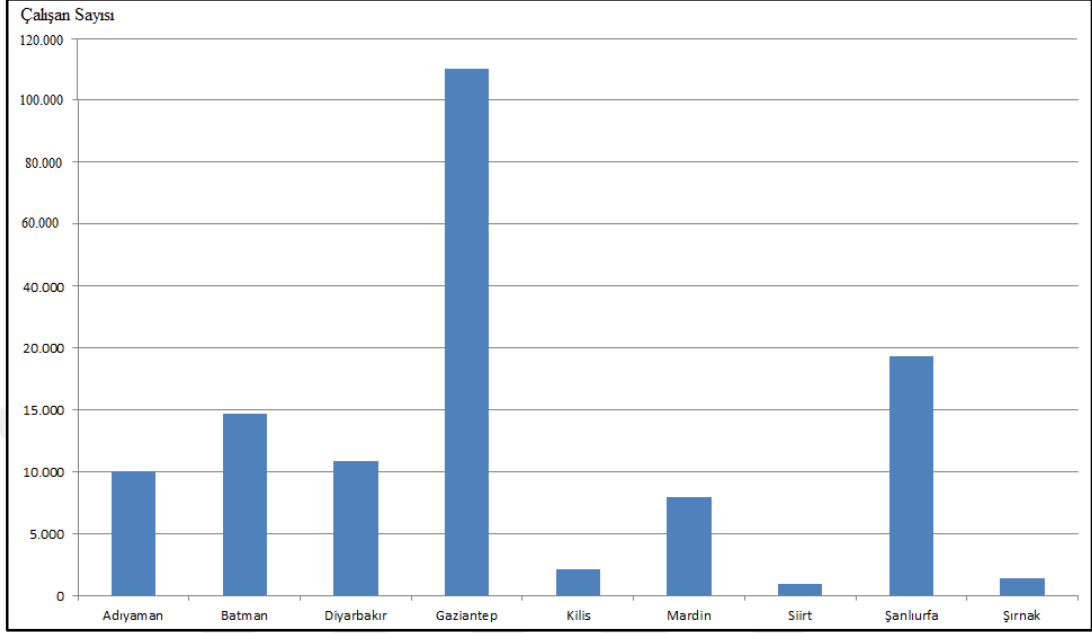
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ihracatının sektörlere göre yoğunlaşma katsayısını tüm ülkeye göre oranladığımızda 13 nolu *tekstil ürünleri imalatı*, 10 nolu *gıda ürünleri imalatı*, 17 nolu *kâğıt ürünleri imalatı*, 15 nolu *deri ürünleri imalatı* ve 11 nolu *içeceklerin imalatı* ülke içerisinde yüksek bir LQ seviyesinde olduğu analiz edilmiştir (Tablo 4. 2). Bu beş sektör ülke içerisinde diğer bölgelere göre oldukça yüksek uzmanlaşma göstermektedir. Ayrıca beş sektör teknolojik düzey olarak orta ve alt düzey olan emek yoğun sektörlerdir. Bölgede kauçuk ve plastik ürünleri, mobilya imalatı ve kimyasal ürünlerin imalatlarında da ihracatta yüksek bir ihtisaslaşma görülmektedir.

Tablo 4. 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının sektörlere göre LQ düzeyi

<u>Sektör Kodu</u>	<u>Sektörler</u>	<u>LQ</u>
10	Gıda ürünlerinin imalatı	3,692
11	İçeceklerin imalatı	2,654
12	Tütün ürünleri imalatı	0,007
13	Tekstil ürünlerinin imalatı	5,346
14	Giyim eşyalarının imalatı	0,379
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	2,469
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı	0,866
17	Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	3,509
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	0,150
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	0,051
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	1,023
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	0,355
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	1,558
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	0,935
24	Ana metal sanayii	0,366
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)	0,252
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	0,141
27	Elektrikli teçhizat imalatı	0,152
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	0,412
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	0,106
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0,028
31	Mobilya imalatı	1,029
32	Diğer imalatlar	0,089

4.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Yer Alan İllerin İstihdam Verileri ile Karşılaştırılması

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 2020 yılında imalat sanayi istihdamı toplam 182.814 kişidir. Aynı yıl Türkiye’de imalat sanayinde toplam istihdam sayısı ise 4.044.731 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu sayılarla Güneydoğu Anadolu Bölgesi imalat sanayi istihdamı Türkiye istihdamının sadece %5’ini kapsamaktadır.

Şekil 4. 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamının illere göre dağılımı

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

Bölge illerine bakıldığında sanayide çalışanların %63'ü Gaziantep'te, %11'i Şanlıurfa'da, %8'i Batman'da istihdam edilmektedir (Şekil 4. 2). Siirt ise bölgedeki en az istihdamı sağlamaktadır. Sektörel dağılımda ise bölge istihdamında tekstil sektörü öne çıkmaktadır. Tekstil sektörü 73.756 kişiyle bölge istihdamının %40'mı karşılar. Tekstil sektöründen sonra %14 ile giyim sektörü, %9 ile gıda sektörü ve %7 ile plastik ve kauçuk ürünleri imalatı sektörü bölgede önde gelmektedir.

4.3.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İmalat Sanayi İstihdamının Ülke ve Bölgeye Göre Sektörel Yoğunlaşma Katsayıları (LQ)

Yoğunlaşma katsayısı, bir alanda sektörün uzmanlaşma düzeyini gösteren önemli bir göstergedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2020 yılı TOBB sanayi veri tabanından edinilen imalat sanayi sektörlerine göre yapılan analizde birçok sektörde yoğunlaşma katsayısı (LQ) 1'in üzerindedir. Aşağıda bu inceleme il bazında açıklanmıştır (Tablo 4. 3).

Tablo 4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde imalat sanayi istihdamının ülke ve bölgeye göre sektörel yoğunlaşma katsayıları

Sektör Kodu	ADİYAMAN		BATMAN		DİYARBAKIR		GAZİANTEP		KİLİS		MARDİN		SİİRT		ŞANLIURFA		ŞIRNAK	
	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke	LQ Bölge	LQ Ülke
10	0,43	0,51	0,39	0,46	1,26	1,48	0,95	1,13	1,48	1,75	2,01	2,37	1,07	1,26	1,34	1,58	1,42	1,68
11	0,00	0,00	0,58	0,33	2,27	1,29	0,62	0,35	0,00	0,00	3,60	2,04	0,00	0,00	2,48	1,40	0,00	0,00
12	2,35	0,27	0,00	0,00	5,05	0,59	0,79	0,09	0,00	0,00	1,45	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
13	0,94	3,03	0,46	1,49	0,27	0,88	1,29	4,15	0,65	2,09	0,30	0,96	0,20	0,66	0,60	1,93	0,04	0,12
14	2,68	3,72	4,18	5,81	1,19	1,66	0,13	0,18	0,95	1,33	3,05	4,24	0,97	1,35	2,03	2,83	1,30	1,81
15	1,94	3,83	0,00	0,00	0,00	0,00	1,01	2,00	0,00	0,00	0,40	0,78	0,00	0,00	2,21	4,36	0,00	0,00
16	0,56	0,32	0,61	0,34	3,43	1,95	1,00	0,56	0,56	0,32	0,21	0,12	0,00	0,00	0,25	0,14	4,89	2,77
17	0,09	0,14	0,01	0,01	0,65	1,07	1,48	2,44	0,19	0,31	0,11	0,18	0,00	0,00	0,16	0,27	0,00	0,00
18	0,00	0,00	0,02	0,04	0,18	0,34	1,54	2,85	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,34	0,00	0,00
19	0,00	0,00	8,98	4,79	2,06	1,10	0,10	0,05	1,19	0,63	1,59	0,85	0,97	0,51	0,28	0,15	0,00	0,00
20	0,02	0,02	0,85	0,87	0,63	0,65	1,17	1,20	4,86	5,01	1,16	1,19	0,04	0,04	0,36	0,37	1,38	1,42
21	3,83	1,79	0,00	0,00	0,00	0,00	0,54	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	4,15	1,94	0,00	0,00
22	0,23	0,22	0,16	0,16	0,84	0,83	1,30	1,28	0,31	0,31	0,38	0,38	0,00	0,00	0,69	0,67	1,06	1,04
23	1,50	1,28	1,93	1,64	3,21	2,72	0,23	0,19	3,41	2,90	1,91	1,62	14,43	12,25	1,57	1,33	6,90	5,86
24	0,00	0,00	0,53	0,13	5,14	1,23	0,79	0,19	0,00	0,00	1,66	0,40	0,00	0,00	0,65	0,15	0,00	0,00
25	1,05	0,23	0,31	0,07	2,74	0,59	0,99	0,21	0,47	0,10	0,55	0,12	0,09	0,02	0,63	0,14	3,18	0,68
26	3,66	0,28	0,00	0,00	2,68	0,20	0,81	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,19	0,09	0,00	0,00
27	0,75	0,11	0,28	0,04	3,59	0,52	0,33	0,05	0,00	0,00	0,80	0,12	0,00	0,00	4,32	0,62	0,00	0,00
28	0,11	0,03	0,27	0,06	2,25	0,51	1,04	0,24	1,00	0,23	0,15	0,03	0,33	0,07	1,33	0,30	1,39	0,32
29	0,95	0,09	0,00	0,00	3,81	0,36	0,84	0,08	0,00	0,00	0,23	0,02	1,16	0,11	1,16	0,11	4,90	0,46
30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,52	0,18	0,56	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,36	0,04	0,00	0,00
31	1,12	0,58	0,42	0,21	3,14	1,62	0,89	0,46	0,00	0,00	1,14	0,59	0,00	0,00	0,77	0,40	2,19	1,13
32	0,28	0,11	0,82	0,33	3,05	1,23	0,76	0,31	1,04	0,42	0,05	0,02	0,00	0,00	2,17	0,87	0,00	0,00

Kaynak: TOBB-Sanayi Veritabanı verilerinden oluşturulmuştur.

Erişim Tarihi: 03-04.07.2020

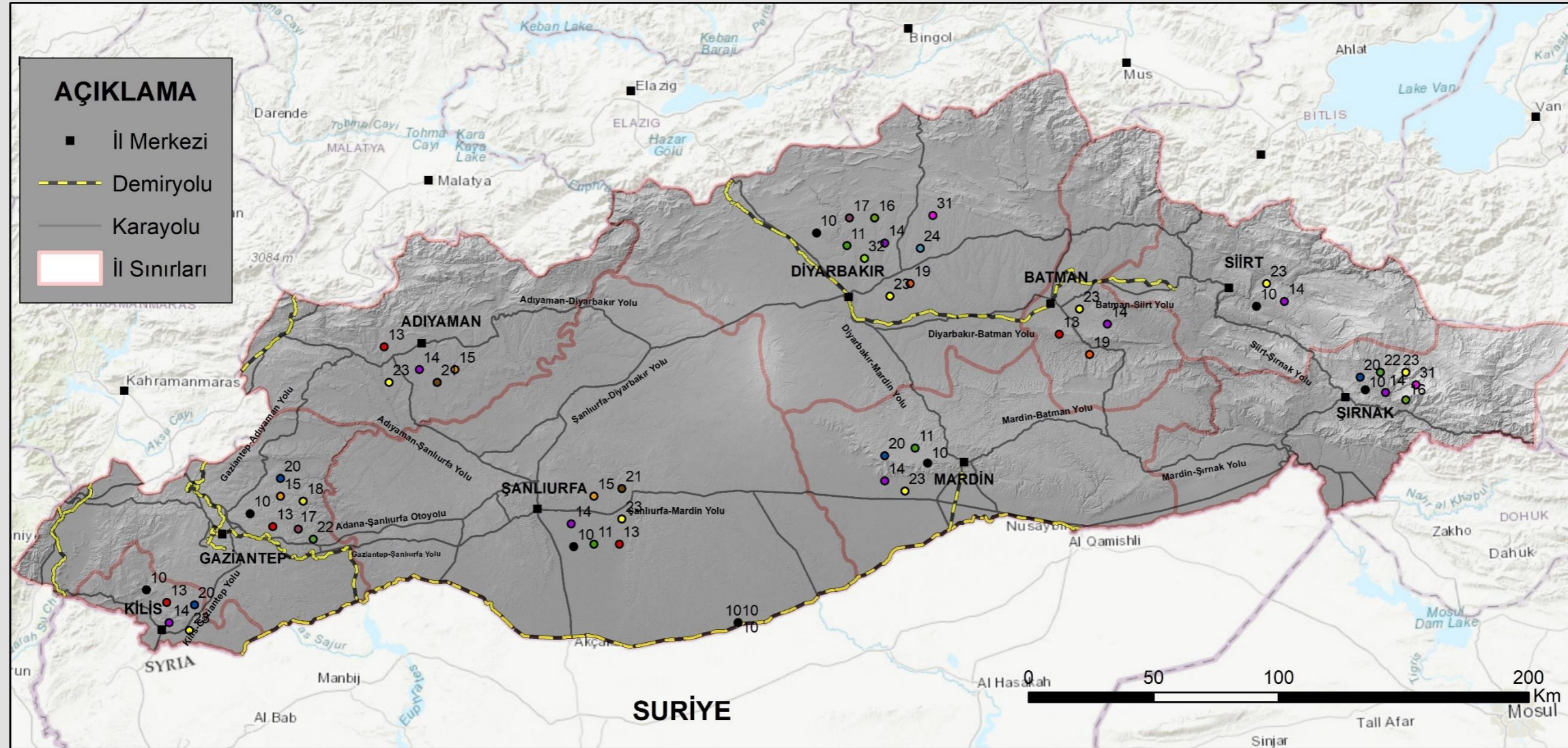
İnceleme yapılırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri LQ oranı iki farklı düzeyde analiz yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki bölge içerisinde illerin durumunu açıklamaya çalışan ve tablolarda Bölge LQ olarak tanımlanan analiz düzeyidir. İkinci olarak bölgede yer alan illerinin ülke içerisindeki durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan ve tablolarda ülke LQ olarak tanımlanan düzeydir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sektörlerin illere göre yoğunlaştığı LQ oranları Tablo 4. 4’de gösterilmiştir.

Yoğunlaşma katsayısının istihdama göre durumu il düzeyinde incelendiğinde Adıyaman’da 26 nolu *elektronik ve optik ürünler imalatı*, 21 nolu *eczacılık ürünleri imalatı*, 14 ve 15 nolu *giyim ve deri ürünleri imalatı* sektörleri ile bölge içerisinde öne çıkmaktadır. Ülke içerisinde ise Adıyaman’daki sektörlerin durumunda 13 nolu *tekstil ürünleri*, 14 nolu *giyim eşyaları*, 15 nolu *deri ürünleri imalatı* sektörlerinde yoğunlaşma oldukça fazladır. Ayrıca 21 ve 23 numaralı sektörlerde ülke içinde yoğunlaşma görülmektedir.

Batman’da istihdamda yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörler bölge içinde 14 nolu *giyim eşyaları imalatı*, 19 nolu *petrol ürünleri imalatı*, 23 nolu *metalik olmayan mineraller imalatı* sektörleridir. Ülke içinde ise giyim eşyaları, petrol ürünleri, tekstil ürünleri ve metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (14,19,13,23 nolu sektörler) sektörlerinde yoğunlaşma katsayısı fazladır.

Diyarbakır’da bölge içerisinde istihdamdaki yoğunlaşma detaylı incelendiğinde farklı sektörlerin varlığı dikkat çekmektedir. 12 nolu *tütün ürünleri imalatı* sektöründe bölgedeki yoğunlaşma oldukça fazladır. Ana metal sanayi istihdamında bölge içinde yoğunlaşma düzeyinin en yüksek olduğu ildir. *Elektrikli teçhizat imalatı*, *mobilya imalatı*, *fabrikasyon metal ürünleri imalatı* ve *motorlu kara taşıtı imalatının* yoğunlaşma düzeyi oldukça yüksektir. Diyarbakır’ın ülke içindeki yerine bakıldığında 23 nolu *metalik olmayan mineraller imalatı*, 14 nolu *giyim eşyaları imalatı*, 31 nolu *mobilya imalatı* ve 10 nolu *gıda ürünleri imalatında* yoğunlaşma düzeyi yüksektir.

BÖLGE İLLERİNİN YOĞUNLAŞMA KATSAYISI ANALİZİNE GÖRE İSTİHDAMDAMDA ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLERİ

Sektörler

- 10-Tekstil Ürünleri
- 11-İçecek Ürünleri
- 13-Tekstil Ürünleri
- 14-Giyim Eşyaları
- 15-Deri Ürünleri
- 16-Ağaç Ürünleri
- 17-Kağıt Ürünleri
- 18-Basım-Yayın Ürünleri
- 19-Petrol Ürünleri İmalatı
- 20-Kimyasal Ürünler
- 21-Temel Eczacılık Ürünleri
- 22-Kauçuk-Plastik Ürünler
- 23-Metalik Olmayan Mineral Ürünleri
- 24-Ana Metal Sanayi Ürünleri
- 31-Mobilya İmalatı
- 32-Diğer İmalatlar

Şekil 4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamına göre yoğunlaşma katsayısı sonucunda illerde öne çıkan sektörler

Gaziantep bölge içerisinde *tekstil ürünleri imalatı, ağaç ürünleri imalatı, kâğıt ürünleri imalatı, kayıtlı medyanın basılması ürünleri, kimyasal ürün imalatı, kauçuk ve plastik ürün imalatı ve diğer ulaşım imalatı* sektörlerinde yoğunlaşma gösteren sektörlerdir. Ülke içerisinde yoğunlaşma düzeyinin fazla olduğu sektörler ise bölge içerisinde yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörlerle ek olarak 10 nolu *gıda ürünleri imalatı* ve 15 nolu *deri ürünleri imalatı* sektörleri olarak ifade edilebilir. Özellikle *tekstil, kâğıt ürünleri ve deri ürünleri imalatı* sektörleri ülke düzeyine göre yoğunlaşmanın yüksek olduğu illerden biridir.

Kilis'te *kimyasal ürün imalatı, metalik olmayan mineral imalatı, gıda ürünleri, kok kömürü ve petrol ürünleri imatları* bölge içerisine göre yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörlerdir. Ülke genelinde *kimyasal ürün imalatı, metalik olmayan mineraller imalatı, tekstil ürünleri ve gıda ürünleri imatları* Kilis'te yüksek yoğunlaşma gösterir.

Mardin'de yoğunlaşma katsayısı yüksek olan sektörler 11 nolu *içecek ürünleri imalatı*, 10 nolu *gıda ürünleri imalatı*, 14 nolu *giyim eşyaları imalatıdır*. İlin ülke içerisindeki yoğunlaşma katsayısı ise 14 nolu *giyim eşyaları*, 10 nolu *gıda ürünleri imalatı*, 11 nolu *içecek ürünleri imalatı* ve 23 nolu *metalik olmayan mineral ürünleri imatlarında* fazladır.

Siirt'te bölge illeri arasında 23 nolu *metalik olmayan mineral ürünleri imalatı* bölge ve ülke içerisinde oldukça yüksek bir yoğunlaşma düzeyine sahiptir. Diğer sektörlerde *gıda ürünleri imalatı* ve *giyim eşyaları imalatı* sektörü öne çıkmaktadır.

Şanlıurfa'da bölge illeri arasında *elektrikli teçhizat ürünleri imalatı, temel eczacılık ürünleri, giyim eşyaları imalatı ve deri ürünleri imalatı* sektöründe yoğunlaşma düzeyi yüksektir. Ülke içerisinde ise ilde *deri ürünleri, giyim eşyaları, temel eczacılık ürünleri, tekstil ve gıda ürünleri imalatında* yoğunlaşma katsayısı 1.0'in üzerindedir. Şırnak'ta bölge içerisinde yoğunlaşma katsayısında *metalik olmayan mineral, ağaç ürünleri imalatı, motorlu kara taşıtı imatları* önde gelirken, ülke içerisinde ise *metalik olmayan mineral imalatı, ağaç ürünleri imalatı, giyim ve gıda ürünleri imatları* yoğunlaşmanın olduğu sektörlerdir.

Tablo 4. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi istihdamının sektörlere göre LQ düzeyi

<u>Sektör Kodu</u>	<u>Sektörler</u>	<u>LQ</u>
10	Gıda ürünlerinin imalatı	1,180
11	İçeceklerin imalatı	0,566
12	Tütün ürünleri imalatı	0,116
13	Tekstil ürünlerinin imalatı	3,223
14	Giyim eşyalarının imalatı	1,392
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	1,973
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı	0,568
17	Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	1,648
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	1,851
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	0,533
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	1,029
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	0,467
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	0,983
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	0,849
24	Ana metal sanayii	0,240
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)	0,215
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	0,075
27	Elektrikli teçhizat imalatı	0,144
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	0,226
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	0,094
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0,118
31	Mobilya imalatı	0,516
32	Diğer imalatlar	0,403

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin istihdamının sektörlere göre yoğunlaşma katsayısını tüm ülkeye göre oranladığımızda 13 nolu *tekstil ürünleri*, 10 nolu *gıda ürünleri*, 17 nolu *kâğıt ve kâğıt ürünleri*, 20 nolu *kimyasal ürün imalatı*, 15 nolu *deri ürünleri* ve 14 nolu *giyim eşyaları imalatı* ülke içerisinde yüksek değerdedir. Türkiye genelinde bu beş sektör diğer sektörlerle göre oldukça yüksek uzmanlaşma göstermektedir. LQ oranının yüksek olduğu bu sektörler bölgede rekabetçilik bakımından yeterli bir düzeye gelindiğini göstermektedir. Bölge içerisinde bu sektörlerle gelecekte yapılacak yatırımların girişimcileri memnun edecek seviyede olacağı söylenebilir. Ayrıca bu sektörler ihracat rakamlarına göre yapmış olduğumuz LQ sayısına benzer yoğunlaşma gösterir. Bu ise bölgedeki uzmanlaşma üzerine kullanmış olduğumuz formülün tutarlılığının bir yansımasıdır. Bu sektörler aynı zamanda bölgede rekabetçilik düzeyinin yüksek olduğu sektörlerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME, SORUNLAR VE ÖNERİLER

Günümüz ekonomik koşullarında bölgesel gelişmenin birçok mekânsal süreç, kurum, güç ve eylem ile sosyo-kültürel varlıklardan etkilendiği aşikârdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu etkenlerin sanayi gelişiminde etkisi oldukça fazladır. Güneydoğu Anadolu Projesi ile yaratılmak istenen bölge ekonomisinin ve sosyal yapısının geliştirilmesidir. Projeye yıllardan beri çeşitli ekonomik proje, enerji, sulama, teşvik ve yatırımlarla bölgenin ekonomisi geliştirilmeye, gelir dağılımı arttırılmaya çalışılmaktadır (GAP BKİ, 2019b).

Türkiye'nin doğusu ve batısında yer alan iller arasında kalkınma farklılıkları hem ekonomik koşullarla hem de altyapı, kamu yatırımları ve yaşam koşullarıyla sıkı bir ilişkiye sahiptir. Bölgesel kalkınmanın bir süreç olduğu ve uzun yıllar aldığı bilinmektedir. Ayrıca bölgesel kalkınmada ekonomik çeşitliliğin, farklılaşmaların ve kutuplaşmaların gerçekleşmesi ekonominin gelişmesini desteklemektedir. Bölgelerin kalkınma hedefleri arasında en önemli unsur sanayileşmeyle beraber yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımı ve refah göstergelerinin iyileştirilmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 31). Gelişmemiş bölgelerin kalkınmasını sağlamak üzere hangi sanayi sektörlerinin çeşitli politikalarla desteklenmesi veya teşvik edilmesi ve gelecekte başarılı bir rekabet seviyesine ulaşacağını tespit etmek oldukça zordur. Ayrıca yeni sektörlerin geliştirilmesinden ziyade hâlihazırda başarılı olan sektörlerle

devlet teşvikler sağlarsa daha fazla başarılı olma ihtimalinin yüksek olacağına dair kuşklar bulunmaktadır. Bundan dolayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hangi sektörlerin geliştirilmesi gerektiğini belirlemek zor bir süreçtir.

Bölgesel gelişmenin kalkınma kutupları vasıtasıyla gerçekleşebileceği ve Doğu Asya'daki *devlet modeli sanayi* politikalarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de uygulanmasının kalkınmada etkili olacağı düşünülebilir. Devlet modeli sanayi politikasında devletin bölgede büyük yatırımlar gerçekleştirmesinden çok özel teşebbüsün farklı araçlarla desteklenmesi esastır. Bunun gerçekleşmesi için istikrarlı bir bürokrasi, bebek endüstriler ile ihracat kapasitesi yüksek sanayilerin korunması ve ulusal ölçekte bölgeden lider konumdaki firmaların oluşması gereklidir. Stratejik sanayi sektörlerinin hedeflenmesiyle beraber ihracatın teşviki yoğun bir rehberlikle gerçekleştirilmelidir. Özellikle öncü firmalar arasında rekabetin arttırılması hızlı bir büyümeye olanak sağlar. İlaç, elektrik, yazılım piyasaları, rekabetin fazla olduğu ve mekânsal yoğunlaşmada kaynak verimliliğinin çok yüksek olduğu sektörler olarak dikkat çekmektedir (Pilat, 1996, s. 122). Bu durumu Şanlıurfa ve Diyarbakır'da elektrikli teçhizat sektöründe artan firma sayısı, istihdam sayısı ve yoğunlaşma katsayısı rakamları ile izlemek mümkündür. 2010 yılında Şanlıurfa'da 9 firma elektrikli teçhizat sektöründe faaliyet yürütmekteyken, 2020 yılında bu sayı 33'e yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde Diyarbakır'da 2010'da 330 çalışan bulunurken 2020 yılında çalışan sayısı 528'e ulaşmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasına dair çalışmalar 1960'lı yıllarda DSİ tarafından başlatılan toprak ve su kaynaklarını geliştirme projesiyle başlamıştır. Öncelikle Fırat Havzası'nın geliştirilmesine dair çalışmalar yapılırken Dicle Havzası'na dair ayrı bir proje daha oluşturulmuştur. 1980 yılında her iki havza projeleri birleştirilmiş ardından kapsamı genişletilerek 1989 yılında GAP Master Planı hazırlanmış ardından GAP veya Güneydoğu Anadolu Projesine dönüştürülmüştür (Özaslan, 2005, s. 70; Benek, 2009, s. 53). Su ve toprak kaynaklarını geliştirme projesi zamanla bölgesel kalkınma projesine dönüştürülerek bölgenin eğitim seviyesi, sağlık imkânları, sosyo-ekonomik koşulları ve gelir düzeyi arttırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 1995 yılında GAP İdaresi ve BMKP (Birleşmiş Milletler Kalkınma

Programı) Şanlıurfa'da bir seminer düzenleyerek bölgenin ekonomik altyapı ve üstyapı koşullarının geliştirilmesini planlamıştır (GAP BKİ, 2019a, s. 5).

Bölgenin ekonomik olarak gelişmesi kalkınmanın sağlanması bakımından önemli olmasına rağmen ekonomik gelişme, doğrudan eşit ve dengeli bir dağılımı sağlamaz ve sosyal sorunları çözmez. Bununla birlikte sürdürülebilir kalkınma ise ancak ekonomik gelişmenin sağlanmasıyla mümkündür. Kalkınma, nüfusun tatmin edici bir gelir düzeyine ulaşması, cazibe merkezi haline gelmiş şehirler, sanayi-bilgi toplumuna dönüşüm ve iç dinamiklerin oluşmasına bağlıdır. Kalkınma ekonomik büyümeyi kapsamakla birlikte dengeli gelir dağılımı, altyapı ve üstyapı yatırımlarının bölge geneline yayılması ve eğitim, sağlık ve teknolojik iyileşmeleri içerir. Kalkınma kavramı tarım, sanayi, sermaye, işgücü ve teknolojik gelişmelerin tamamını ifade ederken bu çalışmada daha çok sanayi kısmı üzerinde durulmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınması milli gelir, sermaye birikimi, dış ticaret, sektörel yapı, işsizlik, teknolojik yenilik ve planlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş olarak ayrılmaktadır. Türkiye'de bölgeler gelişmişlik düzeyine göre ayırdığında ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi az gelişmiş bölgeler içerisinde yer alır. Bölgenin alt bölümlerine bakıldığında TRC1 bölgesi gelişmekte olan bölge içerisine eklenebilirken TRC2 ve TRC3 bölgeleri halen az gelişmiş bölgeler olarak nitelendirilebilir (URAK, 2018; Dilek & Al, 2016; STB, 2019a). İBBS düzey 2'ye göre yaptığımız bu ayırmda TRC1 bölgesi içerisinde bulunan Gaziantep bu alt bölgenin gelişmekte olan bölge kategorisine girmesini sağlamaktadır.

Bir bölgenin kalkınmasında sanayi tek başına yeterli olmamakla birlikte kalkınmadaki payı oldukça yüksektir. Sanayi sektöründeki gelişim bölgenin gelir düzeyinin artmasında ve refahın halka yayılmasında ve bölgeden olan göçün önlenmesinde etkili bir kuvvettir. Türkiye'nin en yüksek doğum oranlarına sahip olan illeri bu bölgededir ve yine en fazla göç veren bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir (TÜİK, 2021). 2019 yılında Gaziantep alt bölgede işsizlik %15,2, Şanlıurfa alt bölgede %23,4, Mardin alt bölgede %30,9 olmuştur ve Mardin alt bölgesi Türkiye'nin işsizlik

oranının en yüksek olduğu alt bölgesidir. Bölgeye yapılacak sanayi yatırımları ise bu yüksek doğum oranlarına karşılık bölgenin işsizlik oranlarının azalmasına katkı sağlayacaktır.

Bölgede bulunan dokuz il her biri ayrı gelişmişlik düzeyine sahip sanayiye sahiptir. Gaziantep diğerlerine göre ayırt edici bir özellik göstererek bölgenin sanayi lokomotifidir. Bölgedeki sanayi tesislerinin %54'ü, sanayi istihdamının %63'ü Gaziantep'tedir (TOBB, 2020). Sanayi ürünleri ihracatının %87'si, tekstilin ürünleri ihracatının %98'i, gıda ürünleri ihracatının %81'i Gaziantep tarafından yapılmaktadır (TÜİK, 2020). Bu durumun gerçekleşmesinde bölgedeki diğer illerdeki üreticilerin ihracatlarını Gaziantep üzerinden yapmalarının önemli etkisi vardır. Örneğin Adıyaman'daki birçok firma ihraç ettiği ürünlerini Gaziantep üzerinden dış piyasaya ulaştırmaktadır. Böyle bir durumun oluşmasında 1998 yılında kurulmuş olan Gaziantep Serbest Bölgesi etkili olmuştur. Ayrıca kalkınmada önemli bir paya sahip olan ulaşımın da göz önünde bulundurulması gerekir.

Günümüzde ulaşımın hızı ve kalitesi küresel ekonomilerin büyüklüğünü belirleyen etkenlerden biridir (Şen, 2019, s. 61). Gaziantep ulaşım bakımından bölgenin diğer illerine göre batıya ve limanlara yakınlığıyla oldukça avantajlı konumda yer almaktadır. Karayolunun yanında denizyolu, havayolu ve demiryolu bakımından Gaziantep elverişli şartlara sahiptir. Bölgeye en yakın limanlar İskenderun ve Mersin'dedir. Ancak bu limanlara demiryolu bağlantısı yoktur. Dış ticaret ürünlerini taşıyan tırların sağlıklı olarak kullanabileceği hat 1987 yılında sözleşmesi imzalanan ve 1989 yılında inşaatına başlanan Tarsus-Adana-Gaziantep Otoyolu (TAG Otoyolu veya O-52) vasıtasıyla gerçekleşmektedir (TMH, 2006, s. 83). İlk etabı Adana-Ceyhan arası 30 Eylül 1991'de hizmete giren bu yolun Ceyhan-Osmaniye etabının 12 Şubat 1993'te, Osmaniye-Gaziantep etabı ise 1995'te açılmıştır. Son aşama olan Gaziantep-Şanlıurfa arasının ise faaliyete geçiş tarihi 31 Aralık 2009'dur. TAG Otoyolu uzun yıllar boyunca bölgedeki illerden Gaziantep'i İskenderun'a ve Mersin'e bağlayabilecek kadar yapılmıştı. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayisi içerisinde Gaziantep'in nispeten daha gelişmiş olmasında bu otoyolun etkisi de bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hava ulaşımı 2000’li yıllardan sonra büyük gelişme göstermiştir. 1952 yılında hizmete giren Diyarbakır ve 1976 yılında hizmete alınan Gaziantep hava alanları bölgenin ilkleri arasında yer alır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde günümüzde Kilis hariç tüm illerde bir havaalanı bulunmakla beraber 1990’lı yıllara kadar sivil uçuşlar sadece Diyarbakır (1952) ve Gaziantep (1976) illerinden yapılırken Şanlıurfa, Batman ve Siirt’te küçük uçaklar için pist bulunmaktaydı (Erdoğan & Uçar, 1992a, s. 112). Adıyaman, Siirt ve Batman’da 1998, Mardin’de 1999, Şanlıurfa’da 2007 yılında ve Şırnak’ta 2013 yılında sivil havalimanları açılmıştır. Ancak Türkiye’nin birçok şehrine direkt uçuş bulma konusunda Gaziantep ve Diyarbakır hariç diğer illerde ulaşım sıkıntıları mevcuttur. Bölgedeki illerden uçuşların olduğu iller aşağıdaki tabloda verilmiştir. İstanbul ve Ankara’ya tüm illerden direkt uçuş bulunurken Diyarbakır ve Gaziantep’ten İzmir, Trabzon ve Antalya’ya da uçuşlar bulunmaktadır.

Tablo 5. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden gerçekleştirilen uçuşlar

İller	Ankara	İstanbul Havalimanı	İstanbul Sabiha Gökçen	İzmir	Trabzon	Antalya
Adıyaman	+	+	+	+	-	-
Batman	+	+	+	-	-	-
Diyarbakır	+	+	+	+	+	+
Gaziantep	+	+	+	+	+	+
Mardin	+	+	+	-	-	-
Siirt	+	+	+	-	-	-
Şanlıurfa	+	+	+	+	-	-
Şırnak	+	+	+	-	-	-

Not: Kilis’te havaalanı yoktur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki sanayi genel itibariyle gıda ürünleri, tekstil ve giyim ürünleri imalatı üzerine yoğunlaşmıştır. Emek yoğun olan bu sektörler aynı zamanda insan ihtiyaçları hiyerarşisinde temel olan ve neredeyse Türkiye’nin her ilinde görülen sektörlerdir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne yönelik gerçekleştirdiğimiz yoğunlaşma analizleri sonucunda, uzmanlaşma düzeyinin ve firmaların mekândaki yoğunlaşmasının *gıda-içecek ürünleri, tekstil-giyim-deri ürünleri, kâğıt ürünleri,*

kimyasal ürünler, plastik ürünleri ve metalik olmayan mineraller üzerinde yüksek olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar farklı araştırmalarla da desteklenmektedir. Nitekim yapılan birçok çalışmada 2003-2008 yılları arasında TRC1 alt bölgesinin tekstil ve deri sektöründe TRC2 alt bölgesinin gıda, ağaç ürünleri, metalik olmayan mineraller ve makine teçhizat ürünlerinde, TRC3 gıda ürünleri üzerinde yoğunlaştığını belirtmişlerdir (Gündem & Acar, 2011, s. 16; Urhan & Sandal, 2019, s. 182). Yoğunlaşmanın olduğu bir bölgede aynı sanayi kolunda faaliyet gösteren firmalar arasında gerçekleşen bilgi yayılımları sayesinde uzmanlaşma ve inovasyon artmaktadır. Bu durum da yerel ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Carlino, 2001, s. 18-19). Porter yayılımları ve Mar yayılımları denilen varsayımlar ise uzmanlaşmaların, yerel rekabeti ve AR-GE sayesinde yenilikçiliği arttırdığını savunmaktadır (Glaeser, Kallal, Scheinkman, & Shleifer, 1992, s. 1151). Bölgede uzmanlaşmanın yüksek olduğunu söyleyebileceğimiz en fazla firma sayısı bulunan sektörler *tekstil-giyim, gıda, metalik olmayan mineraller, kauçuk-plastik ürünleri, fabrikasyon metal, kimyasal ürünler ve deri ürünleri imalatlarında* yer almaktadır. Bu sektörlerde rekabet düzeyi yüksektir ve ulusal/uluslararası düzeyde tanınmış firmalar bulunmaktadır.

Küreselleşme, coğrafi ayrışma ve yerele bağlı uzmanlaşma olanaklarını arttırmakta ve yığılmalar şehirlerde öğrenme, yaratıcılık, yenilikçilik merkezleri olarak görülmektedir (Scott, 2001, s. 31). Smith, *The Wealth of Nations* kitabının ikinci bölümünde uzmanlaşmanın işçilerdeki beceri artışını teşvik ettiğini, bir işçinin tüm işleri yapmayarak işler arasındaki uyumla kaybedecek zamanı kazandığını, aynı zamanda makine kullanarak birden fazla işi yapabilmesiyle verimliliği arttırdığını belirtmektedir (Smith, 2007, s. 212, 213; Nakamura, 2000, s. 18). Bölgede uzmanlaşmanın göstergelerinden biri olan en fazla çalışanın bulunduğu sektörler ise *tekstil-giyim, gıda, plastik-kauçuk, kimyasallar ve metalik olmayan mineraller imalatı* sektörleridir. Bölgede özellikle bu sektörlerde çalışanların uzmanlık düzeylerinin ve bilgi yayılımlarının diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Firmalarda çalışan kişiler belirli uzmanlık düzeyine eriştikten sonra başka firmalarda kolaylıkla iş bulabilmektedir. Ayrıca bazı uzmanlar, yönetici ve çalışanlar birleşerek kendi

firmalarını oluşturabilmektedir. Bilginin yayılması firmaların çoğalmasına daha fazla istihdama ve daha fazla döviz girişine katkı sağlamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin imalat sanayinin yaygınlaşmasındaki gecikme bilginin yayılmasını engellemiş ve bölgedeki geri kalmışlıkta etkili olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatında yine *gıda, tekstil-giyim, kauçuk-plastik ürünleri, kimyasal ürünler ve kâğıt ürünleri imalatı* sektörleri önde gelmektedir. Ekonomisinde ihracatın daha fazla yer kapladığı illerin sosyo-ekonomik kalkınmışlık düzeyi de yüksektir. Bir sektördeki ihracatın fazla olması teknolojik yeniliklerin takip edilmesi ve uyumuna bağlıdır. Bu kaynakların daha etkili kullanımını teşvik ederek bölge ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır (Aktaş & Çatalbaş, 2011, s. 64). Yerelde gelişmenin sağlanmasında ihracatın güçlenmesi, dış ticaret ve beşerî sermayenin kuvvetlenmesi belirleyici olmaktadır. Emeğin ucuz sermayenin kısıtlı olduğu bölgelerin kalkınması kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Bu aşamada bölge dışından sağlanacak sermaye (kamu ve uluslararası sermaye), önem kazanmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde böyle bir durum söz konusu olduğundan uluslararası sermayenin özellikle Körfez Ülkelerinin temini bir alternatif olarak görülmektedir (Kökocak, 2015, s. 19). Dış kaynağın sağlanmasıyla ekonomide bir hareketlenme oluşacak ve işsizlik sorununun önüne geçilebilecektir. Aynı zamanda bölgedeki özel sektörün varlığının artmasının firmalar arası rekabeti arttıracığı kabul edilmektedir. Sanayi tesisleri olmadan bölge tarımının ve hayvancılığının gelişmesi, gelir düzeyinin artması pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan öncelikle tarıma dayalı sanayinin, ardından da ileri teknoloji kullanan sanayilerin yaygınlaştırılması önemlidir.

Kalkınmanın gerçekleşmesi için birçok görüş ortaya konmuş birçok kuram tartışılmıştır. Bölgesel bir ekonomide kalkınmanın gerçekleşmesi için sosyal kârlılık ve halkın katılımı gereklidir (Deviren & Yıldız, 2014, s. 29). Halkın katılımı denilen kısım ise yerel kaynakların harekete geçirilmesi olarak da tanımlanabilir. Ancak bölgedeki Siirt, Şırnak, Kilis gibi illerde yerel kaynakların harekete geçirilmesi illerdeki firma sayılarına bakıldığında pek mümkün görülmemektedir. Nitekim Siirt, Kilis ve Şırnak'ta on ve üzerinde işçi çalıştıran firma sayısı 50'nin altındadır. Ayrıca

var olan firmalar daha çok yeraltı kaynaklarına ve doğal kaynaklara dayalı olarak kurulmuştur.

Kalkınma için geliştirilen dengeli büyüme teorisinde emeğin bol olduğu bölgelerde işgücü ihtiyacının yüksek olduğu sektörlere ağırlık verilmesi bölgelerde kaynak dağılımının daha dengeli olmasına neden olabileceğini savunulmaktadır (Rosenstein-Rodan, 1943, s. 208). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde işsizliğin yüksek olduğu Şanlıurfa, Siirt, Kilis, Şırnak gibi illerde öncelikli olarak tekstil veya giyim gibi emek yoğun sektörlere ağırlık verilmesi önemlidir. Bu konuda katma değeri yüksek ürünler üreten firmalara öncelik verilebilir. Emek yoğun firmaların desteklenmesi işsiz oranlarının düşmesine ve göç olaylarının gerilemesine katkı sağlayacaktır. Hirschman dengesiz büyüme modelinde ise başlangıçta sürükleyici sektörlerin geliştirilmesinin bölge ekonomisine dinamizm kazandıracağından ve ekonominin hızla kalkınacağını vurgular (Hirschman, 1958). Benzer şekilde Perroux'un kalkınma kutupları teorisi de Hirschman'ın bu görüşünü desteklemektedir. Perroux'un görüşüne göre ekonomik gelişme bir ülkenin veya bölgenin her yerinde aynı anda ve birdenbire görülmez. Farklı şiddetlerde kutup noktaları denilen alanlarda yoğunlaşır ve bölgedeki diğer sektörler ve illere doğru yayılır (Perroux, 2018; Perroux, 1955). Nitekim Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde böyle bir durum göz önünde bulundurulmuş üç kutup bölgesi kırık gelişme aksı şeklinde kalkınma planlarında tanımlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012, s. 11; GAP BKİ, 2002, s. 3). Günümüzde Gaziantep bölgenin esas kalkınma kutbunu oluşturmaktadır.

Gaziantep'te gelişen sanayi ulaşımın elverişli olduğu ve coğrafi lokasyonun yakın olduğu iki bölgede yayılma potansiyeline sahiptir. Bunlar, Şanlıurfa ve Adıyaman'dır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en etkili sektörleri olan tekstil, giyim ve deri ürünleri imalatı sektörlerinde firma ve istihdam sayısında Gaziantep'ten sonra 2. sırada Şanlıurfa, 3. sırada Adıyaman'ın gelmesi bu durumu somutlaştırmaktadır. Oluşturulan haritalarda fabrikaların alansal dağılışında sanayi tesislerinin doğuya doğru Gaziantep-Nizip-Birecik yönüne doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. Şanlıurfa GAP'ın merkezi olarak ve Gaziantep'in doğusundaki ilk il olarak coğrafi yakınlık ve ulaşım avantajına sahiptir. Adıyaman ve Kilis, Gaziantep'e en yakın il merkezi

olmanın yarattığı avantaja sahiptir. Kilis bölgede gelişmişlik açısından oldukça geri durumdadır. Yakın geçmişe kadar Gaziantep'in bir ilçesi olan Kilis, il merkezi olmasına karşılık fonksiyonel olarak yeterli düzeyde gelişmemiştir ve Şanlıurfa ile Adıyaman'ın gerisinde kalmaktadır. Ancak yapılması planlanan ve Gaziantep'i İskenderun Limanı'na daha kısa mesafeden bağlayacak *Hassa-Dörtyol Tüneli*'nin tamamlanmasından sonra 2016 yılında kurulan ve 2023 itibariyle sanayi tesislerinin kurulmaya başlayacağı Polateli-Şahinbey OSB'den İskenderun Limanı 80 km, Gaziantep OSB'den 110 km mesafeye inmiş olacaktır. Bunun Kilis'in ekonomisine katkı sağlaması beklenmektedir.

1989 yılında yayınlanan GAP Master Plan'ı raporunda esas gelişme için Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır cazibe merkezleri olarak belirlenmiştir (GAP BKİ, 2002, s. 3). Kırık gelişme aksı denilen bu alanların seçilmesindeki temel amaç Perrox'un yaklaşımına uygun olarak yeni kalkınma kutuplarının yaratılması değil, var olan kalkınma kutuplarının geliştirilmesidir. Böylece bölgenin sosyo-ekonomik yapısının değişimini hızlandırılması beklenmektedir.

Küreselleşme ve/veya neoliberal ekonominin hâkim olmasından dolayı *çevre, öteki* veya *gelişmemiş* olarak tanımlanan alanların hiçbir zaman geliştirilemeyeceğini savunan görüşlerde mevcuttur (Amin, 1978; Baran, 1968; Frank, 1967). Nurkse, kısır döngü kuramında az gelişmiş bölgelerin yine kendi iç dinamikleriyle geri kalmışlığa neden olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır: “*nüfusun fazla olması işsizliğin artmasına, işsizliğin fazla olması kişilerin gelir seviyelerinin düşmesine, kişilerin gelir seviyelerinin düşmesi tüketim oranlarının azalmasına bu da kısır döngüye yol açar*” (Nurkse, 1961, s. 5).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi madenler bakımından zengindir. Özellikle metalik olmayan mineral sektörü oldukça öne çıkmaktadır. Hatta Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gıda ürünleri imalatı, tekstil-giyim eşyaları imalatı sektörlerinden sonra en fazla firma bu alanda faaliyet göstermektedir. Türkiye'deki büyük holdinglerin (Cengiz, Limak, KÇS, SANKO) bölgede çimento fabrikalarının sahipleri olduğu göze çarpmaktadır. Bölgede Siirt Şirvan/Madenköy'de bakır, Hazro ve Gölbaşı'nda linyit

kömürü, Mazıdağı, Besni, Bozova ve Kilis'te fosfat yatakları, Ergani, Mardin, Kurtalan, Şanlıurfa'da çimento yatakları, Batman ve Siirt'te alçı yatakları, Silopi'de asfaltit ve Mazıdağı'nda uranyum yatakları yer almaktadır (İmamoğlu, 2005, s. 88; MTA, 2020).

Adam Smith, bir milletin zenginleşmesini ekonomik büyümesine bağlarken ekonomik büyümenin iş bölümü ve uzmanlaşmayla gerçekleşeceğini vurgulamaktadır (Smith, 2007). İş bölümü ve uzmanlaşma arttıkça verimlilik artacak ve işler basit birer operasyona dönüşecektir. Sürekli aynı işi yapan firma o işte uzmanlaşarak maliyeti düşürecek, yeni ürünler geliştirebilmesinin imkânı oluşacaktır. Bundan dolayı ekonomik kalkınmanın sağlanması günümüzde yerle odaklanan ve yerelin potansiyelinin ortaya çıkarılmasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Yerelde ise sektörel yoğunlaşmaların görüldüğü alanlar ekonomik gelişmede önem arz eder. Ancak ekonomik gelişmenin çok sayıda bileşeni bulunmaktadır. Şehirlerdeki doğal kaynaklar, coğrafi konum, iklim, suç oranları, sağlık altyapısı, trafik sıkışıklığı, yaşam kalitesi ekonomik gelişmede yerelin önemini ortaya koyar. Günümüzde yerel ve bölgesel düzeyde oluşan yığılmalar bölgesel veya ulusal ekonomik kalkınmanın açıklayıcı parametreleridir (Kaygalak, 2018, s. 172).

Sektörel yoğunlaşmaların olduğu şehirler yeniliklerin, girişimciliğin, beşerî sermayenin (uzmanlaşma) ve teknolojik gelişimin merkezleri konumundadır. Beşerî sermaye birikimi fazla olan şehirlerin daha fazla üretim yaptığı, daha fazla üretimin daha yüksek ücreti sağladığı, daha yüksek ücretin daha fazla işgücünü kendisine çektiği tamamlayıcı bir süreç söz konusudur (Seyfettinoğlu & Akın, 2020, s. 242). Ayrıca bir şehirde aynı sanayi kolunda bulunan şirketlerin yoğunluğu şirketler arası bilgi alışverişine yardım eder, inovasyonu ve büyümeyi destekler. Yoğunlaşmanın gösterildiği LQ analizleri bu bağlamda önem taşır. Buna göre çalışma alanı içerisinde gıda ürünleri imalatı sektöründe yoğunlaşmanın en fazla olduğu il Gaziantep ve Mardin'dir.

Tekstil ürünleri imalatı sektöründe ülke içerisinde Gaziantep, giyim eşyaları imalatında Adıyaman, Batman, Mardin illeri yoğunlaşmanın fazla olduğu illerdir.

Giyim eşyaları imalatı sektöründe fason üretimin yüksek olması ihracata dayalı yoğunlaşma katsayısının yüksek çıkmasının nedenidir. Kauçuk-plastik ürünleri, deri ürünleri ve kimyasal ürünler imalatında Gaziantep yüksek bir yoğunlaşmaya sahiptir. Elektrikli teçhizat ile temel eczacılık ürünleri imalatı sektörlerinde Şanlıurfa yoğunlaşmaya sahipken mobilya, ana metal sanayi, fabrikasyon metal imalatı sektörlerinde Diyarbakır bölge içinde önemli bir yoğunlaşma gösterir. Bölge içerisinde başlayan dinamizm zamanla ülke ölçeğinde güçlü bir konuma ulaşabilmenin ön koşuludur. Diyarbakır ve Şanlıurfa'da bölgede yoğunlaşma katsayısı göz önüne alındığında yoğunlaşmanın fazla olduğu mobilya imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, elektrikli teçhizat imalatı gibi sektörlerde bu illerde zamanla güçlenecektir.

Şehirlerdeki bilgi alışverişi, yoğunlaşmayı ve rekabeti arttırdığı için oldukça önemlidir. Özellikle yoğunlaşma alanlarında görülen bilgi birikimi hem kalifiye eleman sayısını hem de rekabetçi yapıyı arttırmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi rekabetçilik yapısı bakımından ilk aşamalarda. Porter rekabetçi gelişme aşamalarını dörde ayırır. 1. aşama faktörlere dayalı gelişme, 2. aşama yatırımlara dayalı gelişme, 3. aşama yeniliklere dayalı aşama, 4. aşama refaha dayalı aşamadır (Porter, 1990). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki tüm iller Porter'ın 1. aşamasının izlerini taşımaktadır. Çünkü bölge, sadece doğal kaynaklara, yetersiz sermaye birikimine ve yarı uzmanlaşmış işgücü koşullarına sahiptir. Ayrıca bölgede rekabet sadece ucuz fiyat rekabeti olarak yapılmaktadır. Bölgede üretim süreci ve teknoloji açısından rekabet avantajı yoktur. Teknoloji dışarıdan ithal edilir ve yabancı sermaye bölgeye çekilmeye çalışılır. Bu da bölgenin sadece ucuz fiyat rekabetine dayalı faktör güdümlü aşamaya sahip olduğunun göstergesidir. Ancak Schumpeter'e göre asıl rekabet kalite rekabetidir ve firmalar daha iyi, daha yeni ve daha kaliteli mal ve hizmet üreterek rakiplerine üstünlük sağlar (Kırkanbeş, 2006, s. 235; Schumpeter, 2003b, s. 84-85).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan firmalar, kaliteden ziyade ucuz mal üretmek rekabet edilebilir fiyatlarla rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum Türkiye'nin uluslararası piyasada var olan *Türk Malı* algısını da olumsuz etkilemektedir. Bölge içerisinde yer alan firmalar dahi yerli malı üretim yapan firmalardan makine ve araç-gereç almayı tercih etmediklerini belirtmektedirler. Bunun

birçok sebebi olmakla birlikte muhatap bulamama veya kalite düşüklüğünden kaynaklandığını bölgedeki birçok firma yöneticisi belirtmiştir. Teknolojinin dışarıya bağımlı olması bölge için büyük bir dezavantaj ve sermaye kaybıdır. Ancak teknoloji veya makine üreten ulusal düzeydeki firmaların makinelerinin verimlilik ve kalite açısından düşük olduğu ve problem yaratma olasılığının yüksek olduğu mülakatlarda çokça bildirilmiştir. Ayrıca servis ve tamir konusunda muhatap bulmada yerli firmalarda problemler yaşadıklarını beyan etmişlerdir.

Bölgesel kalkınma Güneydoğu Anadolu Bölgesinin, kalkınma ise ülkenin imajı ile bağlantılıdır. Türkiye yurt dışında düşük maliyet düşük fiyat temelinde üretim yapan ve bu konumda rekabet üstünlüğü kazanmış bir ülke konumundadır. Türkiye'nin ihracatı ise büyük oranda emek yoğun sektörlerden yapılmaktadır. 2000 yılı ihracatı içerisinde yüksek teknolojiли ihracatın toplam ihracat içerisindeki oranı sadece %5'dir (Şiriner & Doğru, 2005, s. 178). Türkiye Avrupa'da en büyük ev tekstili, kot kumaş ve iplik üreticisi konumundadır. Dokuma halıda lider, çorap ve hazır giyimde 3. havluda üretiminde ise 4. tedarikçi ülke konumundadır (Urhan & Sandal, 2019, s. 175; Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018, s. 7).

Bölgesel düzeyde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tekstil-giyim eşyaları, gıda ürünleri imalatı, metalik olmayan mineral ürünleri ve deri ürünleri imalatı gibi sektörlerde yoğunlaşma söz konusudur. Küreselleşmeyle beraber bilginin bir üretim faktörü olmasıyla yeni sektörler ortaya çıkmış firmaların rekabet anlayışları değişmiş daha önce önemli olan sektörler ise önemini kaybetmiştir. Bilgiye dayalı sektörlerden önemli danışmanlık şirketleri genelde İstanbul'da yer almaktadır. Bölgede yeni kurulan firmalar kurumsallığa geçiş sürecinin yönlendirilmesi sürecinde bu şirketlere oldukça yüksek meblağlarda paralar ödemektedir. Firmaların kullandıkları yazılımlar yeterli seviyelerde değildir ve çok fazla bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki birçok firma kurumsallaşma yolunda halen yönlendirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda uluslararası danışmanlık şirketleri sorunların çözülmesi ve birimlerin yapılandırılması sürecinde firmalara öncülük etmektedir.

Danışmanlık firmalarıyla yapılan görüşmelerde yeni büyüyen firmaların kurumsallığa geçiş aşamasında birçok alanda danışmanlığa ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Özellikle kalite yönetimi, iş sağlığı güvenliği, markalaşma ve finans konularında şirketlerin yeterliliklerinin artırılması adına çaba harcanmaktadır. Günümüzde işçi hakları, çocuk işçiliği, çevre ve temiz enerji gibi konulara olan hassasiyet artmıştır ve batılı firmalar ürün alımı yaptığı firmaların bu konularda güvenilirliğini sağlamak amacıyla denetleyici kurumlarla iş birliği yapar. Bu ihtiyaç danışmanlık şirketleri sayesinde giderilir böylece yerli firmalar yurtdışına açılır ve daha fazla ürün satar. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren firmalar danışmanlık hizmetini çoğunlukla İstanbul'daki firmalardan almaktadır. Ancak bölge içinde Gaziantep'te de danışmanlık veren firmalar bulunur.

Günümüzde küresel ekonomik piyasaların önemli aktörlerinden biri olan şehirler çeşitli iş birlikleri kapsamında başka ülkelerin şehirleriyle daha yakın ilişkiler kurabilmektedir. Güçlü ağ ilişkilerine sahip şehirler sundukları pek çok imkânla nüfus kitlelerini kendilerine çekmektedir. Buna karşılık ağ ilişkilerinin gelişmediği şehirler ise küresel ekonominin dışında kalmaktadır. Sanayileşmenin başlangıcından itibaren şehir ve bölgelerin ilk hedefi sermayeyi kendisine çekmektir. Böylece şehirlerde yaşayanlar için iş olanakları yaratmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak mümkün olabiliyordu. Günümüz bilgi çağında geniş nüfus kitlelerinden çok belli yetenek ve özellikteki insan gücünü çekmek temel hedef olmuştur (Atkinson & Easthope, 2009, s. 65).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nitelikli insan gücünü kendine çekecek yeterli fiziki sermaye bulunmadığı gibi işçi ücretleri de oldukça düşüktür. Bu durum bölgede ortalama yaşam standardının düşük olmasına yol açmakta, bu da nitelikli insan gücünün bölgeye çekilmesinde zorluk yaratmaktadır. Bunun aşılması yerel sermayenin yatırımı öncelikle, uzmanlık isteyen işlerde çalışabilecek becerileri kazandıracak yatırımların da yapılması önem taşımaktadır.

Burada ise şehirlerin mevcut potansiyeli tanıtılabilmeleri ve yatırımları çekmeleri ön plana çıkmaktadır. Gastronomi şehri, medeniyetler eşiği şehri ve sanayi şehri gibi inisiyatiflerle imaj oluşumlarının desteklenmesi, mevcut algının

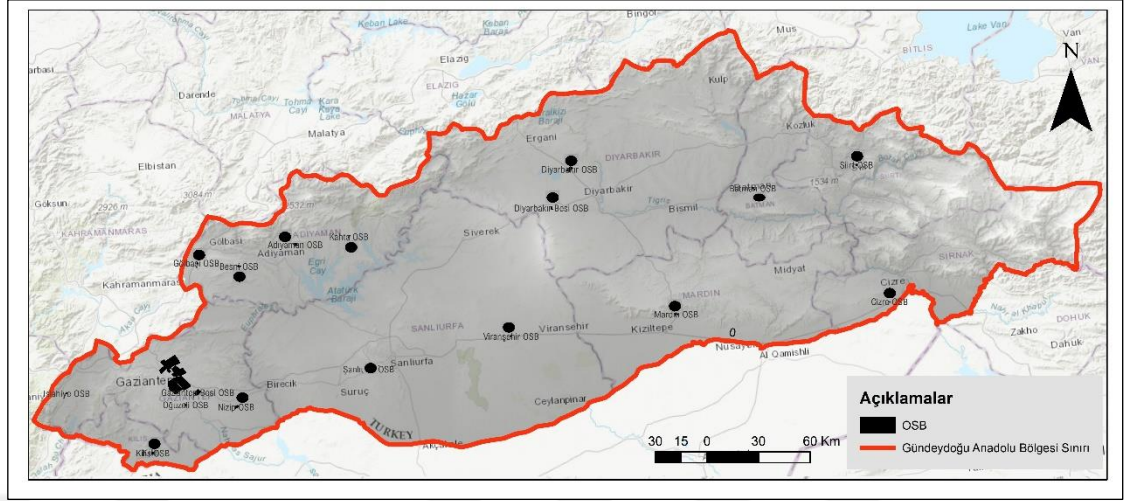
iyileştirilmesine ve nitelikli işgücünün bölgeye çekilmesine katkı sağlayacaktır. Mevcut örnekler, bu tanıtımların yerel kaynaklardan beslenmesi, burada yaşayanlar tarafından katkı sağlanması halindedir. Ayrıca şehirlerde siyasi ve toplumsal istikrarın sağlanması sanayinin ve kalkınmanın ilk koşulu arasındadır. Bölgede yapılan görüşmeler neticesinde bölge illerinde yatırımların azlığı ve markalaşmanın yetersizliği konularında var olan problemler sıklıkla vurgulanmaktadır.

5.1.Sanayi Kuruluşlarının Mekânsal Gelişimi ve Etkileyen Faktörler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sanayi yoğunlaşmaları genel itibariyle il merkezlerinde ve organize sanayi bölgelerindedir. Az sayıda il merkezlerine yakın çevre ilçe merkezlerinde ve OSB dışında ana yol kenarlarında yer alan firmalar da bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde imalat sanayi; il/ilçe merkezlerinin batısında bulunan OSB'lerde, şehirlerin giriş ve çıkışları boyunca ana yolların kenarlarında ve şehir merkezlerindeki bazı muhtelif alanlarda yoğunlaşma göstermektedir (Şekil 5. 1). Şehir merkezlerindeki yoğunlaşma alanlarını özellikle Gaziantep'te, birden fazla sektörde görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki il merkezleri ve bazı ilçeler hariç bölgedeki çoğu ilçede sanayi faaliyeti yoktur veya sınırlıdır. Şırnak ilinde Beytüşşebap, Güçlükonak, İdil, Uludere; Siirt ilinde Baykan, Eruh, Pervari, Tillo, Şirvan; Batman ilinde Gercüş, Sason, Hasankeyf; Kilis ilinde Elbeyli, Musabeyli; Adıyaman ilinde Gerger, Samsat, Sincik, Tut; Mardin ilinde Dargeçit, Derik, Ömerli, Savur, Mazıdağı; Gaziantep ilinde Araban, Karkamış; Şanlıurfa ilinde Bozova, Siverek, Hilvan, Halfeti, Suruç; Diyarbakır ilinde Çermik, Çınar, Çüngüş, Hani, Hazro, Lice, Kulp, Silvan ilçeleri sanayi faaliyetlerinin olmadığı veya sınırlı olduğu ilçelerdir.

Şekil 5. 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki OSB'ler

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayinin en fazla geliştiği il Gaziantep'tir. Mekânsal gelişime iller bazında bakıldığında; Gaziantep'in kuzeyinde yer alan 1.-2.-3.-4.-5. Organize Sanayi Bölgeleri'nde halı-iplik firmaları çoğunlukta olmak üzere birçok firma çeşitli sektörlerde üretim yapmaktadır. İl güneyinde tekstil ürünleri üzerine yoğunlaşan Oğuzeli ilçesinde bulunan Havalimanı OSB (Oğuzeli OSB) alanında halı ürünleri imalatında bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Bunun dışında günümüzde Tekstilkent Mahallesi olarak bilinen alanda çoğunluğu giyim eşyaları triko üzerine atölye tarzı üretim yapan bir sanayi yoğunlaşması vardır. Ayrıca Ünalı-Şhreküstü olarak tanımlanan bölgede atölye tarzı halı üretim tesisleri yoğunluktadır. Burası çok eski ve geleneksel yöntemlerle sağlıksız koşullarda üretimin yapıldığı bir yerdir. Üretimin yapıldığı bodrum katları kış aylarında sıklıkla sular altında kalabilmektedir.

Fotoğraf 5. 1. Gaziantep'te halı imalatının doğduğu Tekstilkent Mahallesi (Ünaldı-Şehre Küstü)

Gaziantep Kalesi'nin kuzeyinden başlayarak Nizip Caddesi'nin bulunduğu kısma kadar olan ara sokaklarda deri ve kauçuk ürünleri imalatı üzerine üretim yapan firmalar yoğunluktadır. Bu firmalar özellikle ayakkabı ve terlik sanayi üzerine üretim yapmaktadır. Gaziantep'te Anafartalar Caddesi'nin her iki tarafında bulunan alanda bir sanayi yoğunlaşmasından söz edebilir. Anafartalar caddesinin doğusunda kalan ve KÜSGET (Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı) denilen alanda oto sanayi sitesini

andıran bir görünüm vardır ve araç tamiri ile ilgili dükkanlar çoğunluktadır. Ancak Anafartalar Caddesi'nin batısında kalan alanda ise Örnek Sanayi Sitesi denilen alan bulunur. Burada metal ve makine teçhizat ürünleri üzerine üretim yapan firmaların yoğunlaşması söz konusudur. Anafartalar Caddesi'nin batısında yer alan Ayakkabıcılar Sitesi'nde deri ve kauçuk sektöründe üretim yapan firmaların yoğunlaşmasından söz edilebilir. Anafartalar Caddesi'nin batı kısmında ayrıca gıda ürünleri üzerine üretim yapan firmalar da oldukça fazladır.

GATEM'de (Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi) gıda ürünleri imalatı üzerine bir yoğunlaşma söz konusudur. Gaziantep şehirlerarası otobüs terminali yakınlarında bulunan Aydınlar Oto Sanayi gıda ve ayakkabı imalathanelerinin yoğunlukta olduğu alanlardan bir diğeridir.

Fotoğraf 5. 2. Ayakkabı sektörünün doğduğu Nizip Caddesi

Gaziantep'ten Nizip'e doğru D-400 Karayolu üzerinde Gaziantep çıkışı ve Nizip girişinde yol boyunca gıda üzerine üretim yapan çok sayıda firma yer

almaktadır. Nizip şehir merkezinin hemen güneyinde Nizip OSB alanında çoğunluğu gıda firmalarından olan bir yoğunlaşma alanı mevcuttur.

Şanlıurfa'nın batısında bulunan ve Şanlıurfa şehrine 20 km uzaklıkta bulunan *Koçören OSB* ildeki yoğunlaşmanın olduğu alanlardan biridir. Koçören OSB'de özellikle gıda ürünleri üzerine üretim yapan firmalar yer alır. Yağ ve yem firmaları da oldukça fazla yer almaktadır. Kadıkendi Evren Sanayi Sitesi'nin bulunduğu alanda metal ürünleri ve makine imalatı yapan birçok firma vardır. Şanlıurfa merkezden Akçakale Caddesi boyunca E-99 yolunu takiben Küçükhan denilen Eski Havalimanı yakınındaki alanda imalathaneler oldukça yoğundur. Bu yol boyunca Akçakale'ye kadar çok sayıda firma bulunmaktadır. Firmalar genelde gıda ve tekstil ürünleri imalatı üzerine üretim yapmaktadır. Viranşehir-Şanlıurfa yolu boyunca irili ufaklı birden çok firma bulunurken Viranşehir OSB bölgesinde de gıda ve tekstil ürünleri üzerine firma yoğunlaşması vardır. Ceylanpınar Diyarbakır arası E-99 yolu boyunca Hilvan ilçesinde ve Siverek ilçesinde gıda imalatı sektöründe yoğunlaşma bulunur.

Diyarbakır'ın batısından başlayarak Şanlıurfa-Diyarbakır yolunu takiben Diyarbakır'a kadar olan alanda gıda ve tekstil imalatı yapan firmalar görülmektedir. Diyarbakır girişinde Çölgüzeli mahallesinde metal işleri sanayi sitesinin bulunduğu alanda da bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır. E-99 yolu boyunca çoğunluğu gıda firması olan çok sayıda firma yer alır. D-885 yolu (Elâzığ Caddesi) boyunca Seyrantepe Sanayi Sitesi ve daha ilerisinde çeşitli firmalar yer almaktadır. Diyarbakır-Ergani arası Yenişehir'de bulunan Diyarbakır OSB'ye kadar bir hat boyunca firmalar yoğunlaşmış durumdadır. Diyarbakır OSB'de tek bir ürün veya sektör üzerine yoğunlaşma yoktur. Gıda ürünleri imalatı, tekstil ürünleri imalatı, mobilya imalatı, mermer imalatı üzerine üretim yapan çok sayıda firma yer almaktadır. Diyarbakır Organize Sanayi'nin 10 km kuzeydoğusunda bulunan alanda Eğil ilçesine bağlı olan ilave Oyalı OSB mahallesinde bir sanayi yoğunluğundan söz edilebilir. Bismil'in batısından başlayarak Diyarbakır Bismil karayolu boyunca yine tekstil fabrikalarının yoğunlaştığı alanları görmek mümkündür.

Fotoğraf 5. 3. Diyarbakır/Yenişehir Organize Sanayi Bölgesi

Batman-Bismil yolu boyunca çok sayıda firma sıralanmaktadır. Batman'ın güneyinde Güneykent mahallesi içerisinde Hoşgörü Caddesi etrafında giyim eşyaları üzerine üretim yapan firmalar yer almaktadır. Batman-Siirt yolu üzerinde Çamlıtepe mevkiinde ayrıca bir yoğunlaşma söz konusudur. Yoğunlaşmanın başladığı bu alandan Batman Beşiri OSB'ye kadar yol boyunca görülen firmalar OSB'lerde kümelenir. Beşiri OSB'de genelde giyim-tekstil ürünleri ve gıda ürünleri imalatı üzerine üretim yapan firmalar yer alır. Siirt'in kuzeyinde yer alan Siirt OSB'de yine bir sanayi imalathanelerinin yoğunlaşması durumu bulunmaktadır. Şırnak Cizre'de D-380 yolu boyunca bazı üretim tesislerine rastlanmaktadır. Cizre-Şırnak (E90) yolu boyunca gıda ürünleri üreten firmalar vardır. Bu firmalar Irak sınırında Zaho'ya kadar devam etmektedir. Gıda, tekstil ve metalik olmayan mineral ürünleri sektörü Batman'da yoğun olan sektörlerdir.

Mardin-Kızıltepe arası yol boyunca gıda firmaları görülürken Mardin'in batısında yer alan Artuklu OSB'de yoğunlaşma fazladır. Artuklu OSB'de gıda firmalarının yoğunlukta olduğu göze çarparken özellikle un firmaları çoğunluktadır. Ayrıca Midyat şehir merkezinde giyim sektörüne ait firmalar yoğunlaşmıştır. Nusaybin'de ise giyim ve tekstil üzerine bir yoğunlaşmadan söz edilebilir.

Fotoğraf 5. 4. Mardin/Artuklu Organize Sanayi Bölgesi

Kilis'te şehir merkezinin 10 km kuzeydoğusunda bulunan Gaziantep-Kilis yolu üzerinde yer alan Kilis OSB'de gıda ve tekstil ürünleri sektörlerinde yoğunlaşma mevcuttur. *Kilis OSB*, Gaziantep Havalimanı'na 35 km mesafede yer alırken Gaziantep şehir merkezine 45 km mesafede bulunur. Bu nedenle sanayi bakımından Gaziantep'e bağlı bir sanayi alanı görünümü vermektedir.

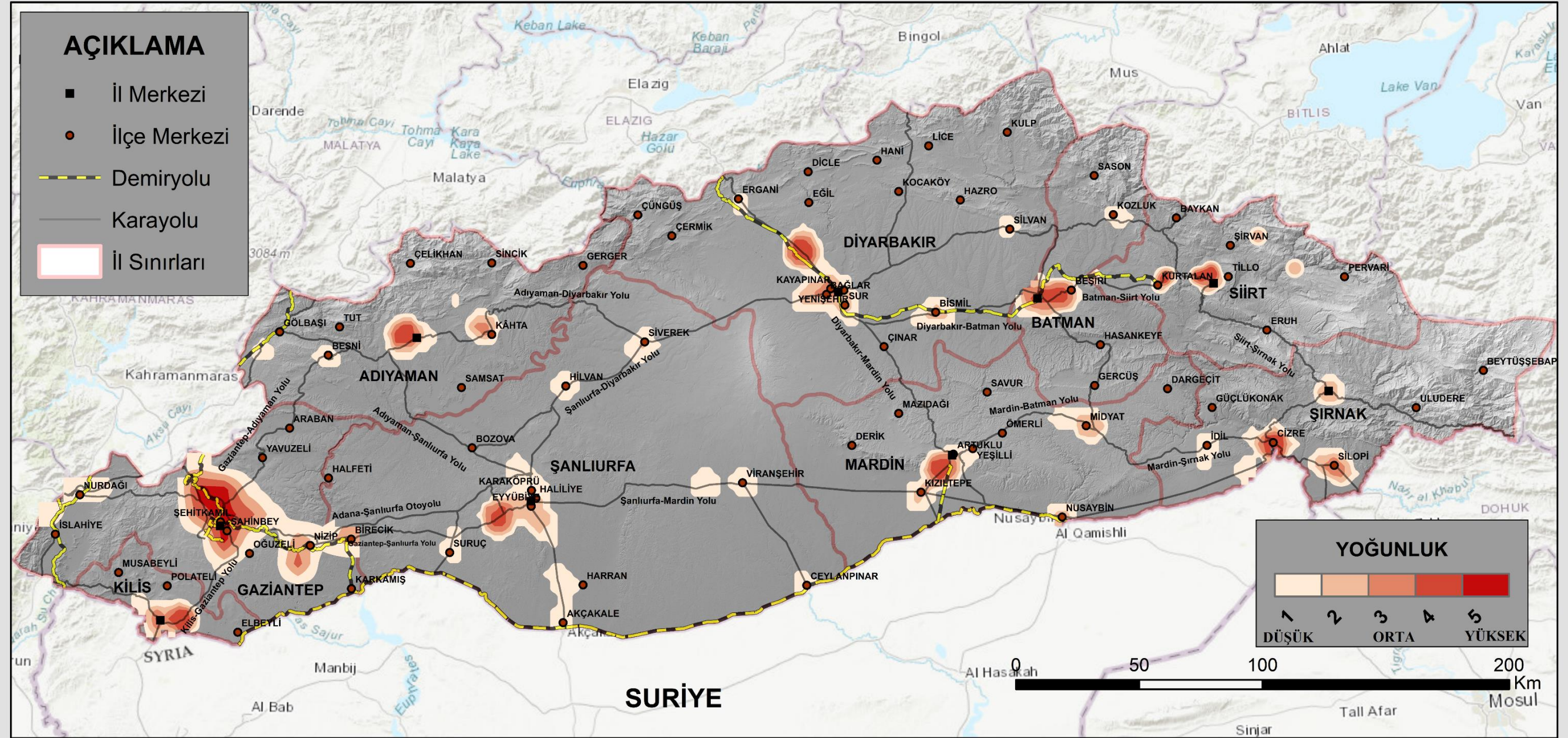
Adıyaman'daki mekânsal duruma bakıldığında Gölbaşı-Adıyaman (D-360) yolu boyunca Yarmakaya köyünden Adıyaman'a kadar olan hat boyunca birçok firma bulunur. Firmalar genelde gıda ürünleri imalatı yapan un firmalarıdır. Adıyaman'ın kuzey batısında yer alan çoğunlukla tekstil, giyim ve gıda ürünleri imalatı üzerine üretim yapan firmaların yer aldığı Adıyaman/Merkez Petrol OSB bölgesi yoğunlaşmanın fazla olduğu bir alandır. Nitekim Adıyaman'da imalat sanayi üzerine yapılan bir çalışmada 2011 yılında toplam işletmeler arasında %35,5'nin tekstil işletmeleri, %21,2'sinin gıda işletmeleri olduğu belirtilmiş, sanayi işletmelerinin %64'nün Adıyaman merkezinde yer aldığı belirtilmiştir (Bakırcı, 2012, s. 48-50). Ayrıca Kâhta OSB'de çoğunluğu giyim eşyaları üzerine üretim yapan firmaların oluşturduğu bir yoğunlaşma bulunmaktadır.

Dengesiz kalkınma teorilerinden olan *kalkınma kutupları* teorisine bağlı olarak bölgenin mekânsal gelişmesi kırık aks denilen Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır kutuplarında gelişecek şekilde GAP idaresi tarafından çalışmalarda bulunmaktadır (GAP BKİ, 2002). Gaziantep, doğusundaki 13 ili etki alanına alarak sanayi bakımdan kalkınma kutbunun bölgedeki en büyüğünü oluşturmaktadır. Ancak Şanlıurfa ve Diyarbakır'daki sanayileşme süreci istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle öncelikle

bu iki ildeki kalkınma kutuplarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Hâlihazırda GAP idaresi Şanlıurfa ve Diyarbakır'da yoğun faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu merkezlerde sanayinin yoğunlaşmasının arttırılması bölgede kıt olan sermaye birikimini, kalifiye elemanı ve alt yapının ucuza teminini sağlayacaktır. Belirlenen kalkınma kutuplarında sürükleyici sektörler bölgenin doğal kaynaklarına uygun olmalıdır. Bu doğrultuda tarıma dayalı sanayiler sürükleyici sektörler olarak kalkınma kutuplarının geliştirilmesinin sağlanması için yerel kaynak kullanımıyla belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü sürükleyici sektörler az gelişmiş alanlarda yoğunlaşma merkezleri oluşturarak bölgenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Yoğunlaşma alanlarının zamanla kendi kendini beslemesi başka sanayi kollarını ve nitelikli işgücünü kendine çekmesini sağlamaktadır. Daha sonraki süreçte ise yoğunlaşma alanlarının çevre illere doğru yayılması gözlenmektedir. Nitekim bu durumu Türkiye'de İstanbul'un yaşadığı sanayisizleşme tecrübesi olarak İstanbul'dan Kocaeli ve çevre illere doğru yayılma şeklinde görülmektedir. (Kanbak, 2013, s. 25; Ayik & Avcı, 2018). İstanbul'da yaşanan bu yayılma kalkınma kutuplarının Türkiye'deki en güzel örneğidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mekânsal olarak Gaziantep'te böyle bir durum beklenmektedir. Hâlihazırda Gaziantep'teki firma yöneticileriyle yapılan görüşmeler sonucunda şehirde artan arsa fiyatlarından, OSB'lerdeki parsel fiyatlarından ve trafik sıkışıklığından firmalarını çevre illere doğru ucuz arsaların bulunduğu alanlara doğru yayıldığını doğrulamaktadır. Bu büyüyen firmaların şehrin çeperlerine doğru yayıldığı teorisini destekler (Leone & Struyk, 1974, s. 14; Ayik & Avcı, 2020, s. 12).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mekânsal gelişimin Gaziantep-Adıyaman, Gaziantep-Nizip-Birecik-Şanlıurfa, Şanlıurfa-Adıyaman, Şanlıurfa-Mardin-Kızıltepe-Silopi ve Diyarbakır-Batman-Siirt doğrultusunda bir gelişme gösterdiği oluşturulan haritalardan anlaşılmaktadır (Şekil 5. 2). Bu doğrultuda firmaların yatırım yapılabilen alanlar olarak gördüğü arsalar bu ana yollar üzerinde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özellikle Gaziantep yayılmanın merkezi konumundadır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ KERNEL SANAYİ YOĞUNLUĞU HARİTASI

Şekil 5. 2. Kernel yöntemi sanayi yoğunluğu haritası

Kernel yoğunluk analizi tahmini yöntemi haritası ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2020 yılı işyeri sayılarına göre oluşturulan haritalar bölgede yoğunluğun düzeyi hakkında bilgiler vermektedir. Bölgede Gaziantep'te yoğunlaşan sanayi güneyde Kilis iline, doğuda Nizip ve Birecik'e kadar hat şeklinde uzanmaktadır. Ayrıca Şanlıurfa'nın batısında bulunan Koçören OSB'den başlayarak güneye doğru Akçakale sınırına kadar bir başka yoğunlaşma hattından söz edilebiliriz. Kızıltepe-Mardin arası, Batman-Beşiri arası, Diyarbakır-Ergani arası, Kurtalan-Siirt arası karayollarıyla uyumlu yoğunlaşma alanları belirgindir.

5.2.Bölgenin Sanayi Potansiyeli ve Geliştirilebilecek Sanayi Sektörleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin batısında bulunan gelişmiş sanayi alanları ve limanlarına uzaklık bakımından elverişsiz bir konumdadır. Ancak bölgede bulunan Fırat ve Dicle nehirleri ile bölgenin tarımının ve işgücü potansiyelinin yüksek olması tarıma dayalı sanayinin bölgede geliştirilebileceğinin göstergesidir. Yerel hammaddeleri kullanarak ihracata yönelik sanayileri saptamak ve aşamalı olarak geliştirilmelerini teşvik etmek GAP'ın sanayi kalkınma hedefidir (Seher Muğla et al., 2007).

Günümüzün gelişmiş ekonomileri sanayileşmenin ilk evrelerinde yerel ve sömürgecilikle elde edilen gelir kaynaklarıyla finanse edilmişlerdir. Tarımsal gelirler bunlardan biridir. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarımın geliştirilmesi önem arz eder. Ancak tarım kesiminin gelişmesi mahsulleri değerinde satılması ile mümkündür. Bu nedenle tarım geliştirilirken tarıma dayalı sanayinin de geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Diyarbakır'da üretilen domatesin çoğunu Gaziantep'te bulunan belirli firmalar satın almakta ve fiyat belirleyicisi olmaktadır. Süt ve yem fabrikaları kurulmadan hayvancılığın bölgede geliştirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Ancak başlangıçta üreticinin bilinçlendirilmesi ve belli bir kalitede üretimin yapılmasının teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Bölgede sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılmasıyla üreticinin geliri artacak ve büyük sanayi tesislerinin artmasıyla bölgesel kalkınma mümkün olabilecektir.

Bölgenin sulama projeleriyle üretilen ürün gruplarında değişimler beklenmektedir. Fakat bu durum oldukça yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi pamuk, tahıl, mercimek üretimi bakımından ileri düzeyde yer almaktadır. Bu durum bölgede tarıma dayalı ürünlerin geliştirilebilecek potansiyeli olduğunu gösterir. Gaziantep tarıma dayalı sanayi ürünleri imalatında bölgenin sanayi kutbu olarak öne çıkmaktadır. Gaziantep'te yer alan tahıl, mercimek veya kuruyemiş paketleme firmaları, bölgenin diğer illerinden gelen ürünleri paketlemektedir. Bölgenin doğusundan gelen bu ürünleri paketleyen bazı firmalar, yeni tesislerini Nizip veya Birecik'te kurmuşlardır. Bu yasal imkanlardan daha fazla yararlanabilmek için yapılmış bir hareket olarak değerlendirilebilir. Örneğin yapılan görüşmelerde Gaziantep'te bazı firma yöneticileri teşviklerden yararlanmak amacıyla ikinci üretim tesislerini Birecik'e kurduklarını, çalışanlarını yine Gaziantep'ten temin etmeyi sürdüreceğini belirtmişlerdir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin hayvancılığa dayalı sanayisinin geliştiği bir merkez olabilme potansiyeline sahiptir. Nitekim bölgede bulunan besi çiftlikleri buna örnektir. 2020 yılında İBBS Düzey 1 ayırımına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi yerli süt sığırları bakımından birinci, kültür melezi süt sığırları bakımından ikinci sıradadır. Öküz-boğa-tosun bakımından tüm ırklar içinde Ege ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nden sonra üçüncü sıradadır. Kıl keçisi bakımından ikinci, koyun bakımdan (merinos hariç) birinci sıradadır (TÜİK, 2021). Tüm bunlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hayvancılık ürünleri, süt ve süt ürünleri gibi alanlarda önemli bir potansiyeli olduğunun göstergesidir.

Türkiye'de 2020 yılında iç su alabalık (gökkuşuğu cinsi) üretiminin %10'u Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden karşılanmaktadır (TÜİK, 2021). Bu konuda Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fırat ve Dicle'nin kollarıyla beraber büyük potansiyele sahiptir. Tatlısu balıkçılığı Türkiye'nin en büyük barajlarının bulunduğu bu baraj göllerinde yapılabilir ve konserve veya dondurulmuş gıda olarak ihraç edilebilir. Bölgede 89 adet ve 24.940lt/sn'lik su kaynağı tespit edilmiş ve burada 26 adet balık çiftliğinin bulunduğu belirtilmiştir (Doğan, vd., 2010, s. 69-70). Fırat ve Dicle nehir sistemlerinin içinde bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin 2235 km. uzunluğunda

nehir, 6481 hektar doğal göl ve DSİ tarafından inşası tamamlanarak işletmeye açılmış 126.592 hektar baraj gölü bulunmaktadır. Bölgede yapılacak çalışmalarla şu an yaklaşık 900 ton/yıl olan canlı balık üretiminin 22.000 ton/yıla ulaşması beklenmektedir. Bu miktar Türkiye toplam üretiminin yaklaşık %4'ü, iç su üretiminin ise %25'i kadardır (DPT, 2007, s. 109).

Bölgenin kalkındırılması için tarıma dayalı sanayi tesislerinin kurulumu önerilmektedir. Önerilen tesislerde et ve yumurta tavukçuluğu, mantar yetiştiriciliği ve paketlenmesi, süt ve süt ürünleri üretimi, et ve et ürünleri, deri işleme, dondurulmuş sebze meyve, şarap, un, makarna, bisküvi ve benzerlerinin üretimi, bitkisel yağ, kırmızıbiber salça ve yem ürünleri üretimi önde gelmektedir. Bunların yanında tarımsal üretime destekleyen diğer sanayi kollarından tarım alet ve makineleri, tekstil ürünleri sanayilerinin kurulması da bölge için önem taşımaktadır.

1999 yılında hazırlanan Doğu ve Güneydoğu raporuna göre; dokuma-ayakkabı-deri işleme sanayileri, entegre hayvan ürünleri sanayileri, yemeklik yağ sanayileri, tarım alet-makineleri sanayi, gübre sanayi ve madencilik-inşaat malzemeleri sanayileri gibi alanların yörenin doğal kaynakları olduğu, bu alanlara ve projelere öncelik verilmesi gerektiği açıklanmıştır (Hacaloğlu, 1999, s. 23). Bugün de yine bu sektörler bölgenin kalkınmasında etkili olacağı düşünülebilir. Hâlihazırda bu sanayiler bölgede etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir. Özellikle dokuma, deri-ayakkabı ve yemeklik yağ sektörü bölgede oldukça gelişmiş durumdadır. Dokuma ve ayakkabı sektörlerinde birçok firma yer alırken yemeklik yağ sektörü daha çok ev veya atölye tipi üretimle bölge içerisinde tüketilmektedir. Sadece Gaziantep'te bazı yağ fabrikaları ihracata dayalı üretim yapmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yem sanayi ve hayvancılıkta kullanılabilen olan dane burçağın %72'sini, durum buğdayının %32'sini, pamuk üretiminin %55'ini oluşturmaktadır. Ayrıca paketleme ve kuruyemiş sanayinde kullanılabilen olan antepfıstığının %91,7'sini, kurutmalık çekirdekli üzümün %41,8'i, şaraplık üzümün %19,8'ini karşılamaktadır. Düzey 1 bölgeleri içinde Ege Bölgesi'nden sonra şaraplık üzümün en çok üretildiği ikinci bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Çekirdeksiz

üzüm üretiminde Ege Bölgesi birinciyken çekirdekli üzüm üretimde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke içinde liderdir (TÜİK, 2021). Ev tipi üretimlerde pekmez, pestil ve cevizli sucuk üretiminin yaygın olduğu bir yapı vardır. Bunlardan bazıları atölye tipi üretime geçmiş yakın çevrelerde bulunan marketlere satış yapmaktadır. Zeytinyağı üretimi bakımından Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinden sonra yüksek bir potansiyele sahiptir. Kilis ve Gaziantep'te zeytinyağı firmaları oldukça yoğun olmasına rağmen üretimde atölye tipi üretim yaygındır.

Türkiye'nin dış ticaretinde ithalat kısmının daha az olduğu sektörler veya ithalattan çok ihracat yapılan sektörler gıda, tekstil, giyim, plastik-kauçuk, metalik olmayan mineral, metal eşya, mobilya ürünleridir (Bedir, 2014, s. 11; TİM, 2021, s. 32). Bu sektörler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde öne çıkan sektörlerle uyumludur. Bu sektörler üretimin dışa bağımlılığın diğer sektörlerle göre daha az olduğu sektörlerdir. Türkiye'de ve bölgede gelirin çoğu bu sektörlerden elde edilmektedir. Ancak deri ürünleri, kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler, ana metal, elektrikli makine teçhizatı, radyo-TV-haberleşme cihazlar, tıbbi aletler imalatı ithalat düzeyi yüksek olan sektörlerdir (Bedir, 2014, s. 12; TÜİK, 2020). Kalite rekabetinin yüksek olduğu bu sektörlerde yüksek dışa bağımlılık üretimi olumsuz etkilediği gibi Türkiye'deki döviz kurlarının hızlı değişiminin olumsuz etkisinin fazla olması sebebiyle üreticilerin girişim için ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler üretimlerini genelde bu sektörlerle yönlendirmektedir. Bu tür yatırımlarda gerçek katma değere sağlanabilecekse bunun iyi bir AR-GE altyapısı gerektirdiği unutulmamalıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi gıda ürünleri ve tekstil-giyim-deri sanayinin gelişebileceği potansiyele sahiptir. Ancak bu uzun, emek ve eğitim gerektiren bir süreç ile gerçekleştirilebilir. Bunun için çeşitli eğitim faaliyetleri gerekmekte, ayrıntılı analizlerle yapılacak teşvik ve tedbir uygulamalarının belirlenmesi gerekmektedir. Bazı sektörlerin çeşitli teşviklerle desteklenmesi, hızlı ve kalıcı katkı sağlayabilecektir. Söz konusu desteklerin doğrudan sanayie yönelik olması da gerekmemektedir. Bu konuda balıkçılık, hayvancılık, süt ürünleri üretimine yönelik destekler, sanayie hammadde sağlanması aşamasında büyük öneme sahiptir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan LQ analizlerine göre *gıda ürünleri imalatı* sektörü özellikle Mardin ilinde un üretimi başta olmak üzere bölgedeki tüm illerde yüksek katsayı değerine sahiptir. Gaziantep'te *tekstil ürünleri imalatı*, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa illerinde *giyim eşyaları imalatı* üzerine olan yoğunlaşma fazladır. Şanlıurfa ilinde *elektrikli teçhizat ürünleri imalatı* üzerine bir yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Ayrıca bölgede *metalik olmayan mineral ürünleri imalatı* sektöründe tüm illerde yoğunlaşma katsayısı yüksek derecededir. Bunda bölgede çimento-beton sanayinin gelişmiş olması önemlidir. Diyarbakır'ın mermer kümesi olarak belirlenmesi metalik olmayan minerallerden mermer sanayinin bölgede yoğunlaşmaya yol açmasıyla alakalıdır (Arıbaş & Deniz, 2015, s. 185).

Bölgesel uzmanlaşma LQ katsayısının yüksek olduğu ve rekabet avantajının olduğu bölgeler olarak yapılan çalışmada TRC1 bölgesi *tekstil ürünleri* sektöründe, TRC2 bölgesi *gıda ürünleri, ağaç ürünleri, metalik olmayan mineral ve makine teçhizat ürünlerinde*, TRC3 bölgesi ise *metalik olmayan mineral ve gıda ürünlerinde* yüksek değerlere sahiptir (Gündem & Acar, 2011, s. 16). İller bazında yapılan bir çalışmada Adıyaman'ın pamuklu elyafın hazırlanması, Batman'ın boya-cam işleri ve kum-çakıl ocakçılığında, Diyarbakır'ın tütün ve gıda ürünleri imalatında, Şanlıurfa'nın süthane işletmeciliğinde, Gaziantep'in tekstil, sıvı-katı yağ imalatında, sabun-deterjan maddeleri imalatında, unlu mamul imalatında uzmanlaşmasının ve rekabetinin yüksek olduğunu belirtilmiştir (Öz, 2004, s. 226). Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin belirli sektörlerde uzmanlaşmış olduğu ve bu sektörlerdeki firmaların üretimlerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi, bölgede kalkınmayı sağlayıcı bir etmen olacaktır.

5.3.Bölgede Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler

Bilgi işlem teknolojisi, uydu teknolojisi, mikro elektronik teknolojisi, lazer teknolojisi, biyoteknoloji, süper iletkenler, seramik malzemeleri, gen teknolojisi, enerji teknolojisi gibi teknolojiler geleceğin sanayi sektörleri olarak tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 2016, s. 25). Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu sektörlerle dair faaliyet yürüten firma bulunmamaktadır. Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin

aynı zamanda Türkiye'nin yeterli düzeyde katma değer oluşturamaması ve kalkınamamasının ardında yatan sebeplerden biridir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi uzun yıllardır terörden etkilenmektedir. Geleneksel yapı da sosyoekonomik seviye üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bölgede sosyoekonomik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan problemler, kalkınmanın önündeki engellerdir.

Sanayileşme belirli koşulların sağlandığı alanlarda gerçekleşmektedir. Halihazırda bölgede sanayileşmiş ülkelerin ilk aşamalarını andıran emek yoğun faaliyetler olan gıda ürünleri imalatı ve tekstil-giyim ürünleri imalatı üzerine yoğunlaşma mevcuttur. Bu durum markalaşmanın olmadığı, katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun olmayan sektörlerin bölgede yaygın olması kalkınma önündeki engellerden biridir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kalkınmanın önündeki engellerden diğeri var olan gelirin tabana yayılamaması sorunudur. Gelir dağılımı eşitsizliği bölgede belirgindir. Bu durum bölgede her yıl binlerce kişinin bölge dışına göç sebeplerinden biridir. Temelde istihdamın artırılması, kalifiye eleman çalıştıran sektörlerin yaygınlaştırılması bu sektörlerde çalışacak elamanların yetiştirilmesi gelirin tabana yayılmasında en etkili yoldur. Bu soruna bölgede başlangıçta emek yoğun sektörlerin yaygınlaştırılması çözüm olacaktır.

İmalat sanayinde; ulaşım masraflarının yüksekliği, nitelikli elemanın bulunamaması veya bölgeden kaçması, fiyat istikrarının olmaması, hammaddenin dışardan gelmesi, girdi masraflarının yüksek ve verimliliğin düşük olması karşılaşılan başlıca problemlerdir. Ayrıca var olan potansiyel de yeterince değerlendirilememektedir. Bağıcılığın gelişmiş olduğu ve yıllardan beri bölgede yapılan bir faaliyet olmasına rağmen atölye tipi üretim yapan pestil, cevizli sucuk vb. üretimi işletmeler dışında marka oluşturmuş şarap fabrikaları, pekmez fabrikaları bulunmamaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde aile işletmeciliği yaygındır. Bu özellikle firmaların kurumsallaşmasında büyük problemlere neden olmaktadır. Çoğu zaman gerçekten o işi yönetebilecek birey/bireyler yerine aile içindeki hiyerarşiye bağlı

olarak bir birey yönetimi üstlenmektedir. Aile bireylerinin birbiriyle anlaşamaması sonucu büyük firmalarda çeşitli bölünmeler veya küçülmeler yaşanması sıkça yaşanan örneklerdir. Çoğunlukla yetersiz yöneticilerin yaptığı yatırımlar, yanlış yönlendirme ve anlık kararlarla firmaları iflas durumuna getirmektedir. Bir dönem Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu içerisinde yıllarca üst sıralarda yer alan Gaziantep'te Akteks Tekstil'in hikâyesi buna örnektir (Kaya, 2021).

Mesleki eğitimin kalitesi ve öğrencilerin yönlendirilmesinde yaşanan problemler sebebiyle yetişmiş ara eleman konusu tüm Türkiye'de olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de sorundur. Meslek liseleri ve fabrikalar arasında etkileşim istenilen düzeye gerçekleşmemiştir. Özellikle fabrikalar arasında işçi hareketliliği (turn over) çok fazladır. Ortalama bin personeli bulunan fabrikaya haftalık 25-30 işçi giriş yaparken aynı zamanda 25-30 işçi işten ayrılmaktadır. Temel becerileri kazanmış, asgari ücret düzeyinde gelire sahip işçi/ustabaşılar arasında sıkça yaşanan bu durum benzer koşullarda yeni bir işin bulunabilmesi nedeniyle süregelmektedir. Daha üst gelire sahip bireylerin hareketliliği bu düzeyde değildir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tüm bu problemleri açık ve net biçimde sektörel bazda ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu ise bir dizi analitik çalışmayı gerektirmekte kamu-fabrika-üniversite iş birliği içerisinde planlamaya dayalı üretimlerle sektörler yönlendirilmelidir. Bölgede öz sermaye yetersizliği ve Türkiye'de eğitim yayım faaliyetlerinin istenilen düzeye ulaşamamış olması imalat sanayindeki eksikliklerin başlıcalarıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde teknoloji ve girdi kullanımında dışa bağımlılık, pazarlama problemleri, rekabet gücünün zayıf olması imalat sanayinde karşılaşılan en önemli problemlerden biridir. Birçok firmada Ar-GE faaliyetlerinin olmaması veya yetersizliği imalat sanayinde sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca bölgede çoğu zaman krizler yönetilememekte ve sanayi kollarını olumsuz etkilemektedir. Örneğin 2021 yılının başında ortaya çıkan *konteyner krizi* bölgedeki birçok firmanın mallarının ihracatında gecikmelere neden olmuştur (Özkal, 2021). Bu gecikmeler ise döviz girişinde ve firmaların diğer planlamalarında gecikmelere neden

olmuştur. Bölge firmalarında geleceğe dair olası planlamalar yetersizdir ve anlık çözümlerle geçiştirilen bir yönetim şekli bulunmaktadır. Bunun yerine krizi yönetebilecek profesyonel kişi/kuruluşların sanayi için önemi büyüktür.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep dışındaki illerde faaliyet gösteren firmaların çoğu temelde Gaziantep'teki firmalara hizmet etmekte veya Gaziantep firmaları üzerinden yurtdışına açılmaktadır. Bölgedeki diğer illerdeki firmalar büyük ölçüde Gaziantep'te tekstil ve giyim eşyaları sanayisini destekler niteliktedir.

Gelişmekte olan ülkelerin teknoloji geliştirme çabalarını arttırmaları, dünyanın bilgi stokundan azami ölçüde faydalanmaları ve bu amaç doğrultusunda bilinçli politikalar izlemeleri gerekmektedir. Bilginin üretimde faktör olarak kullanılması firmaların beşerî sermayeye önem vermesini sağlamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yeni kurulan bir firma kurumsallaşmak ve işleyiş için gerekli olan bilgiyi, danışmanlık şirketlerine oldukça yüksek meblağlar ödeyerek edinmektedir. Bu konuda önemli danışmanlık şirketlerinin çoğu ise İstanbul merkezlidir. Firma yöneticileri veya teknolojik aletlerin bilgisi hususunda bölgede var olan bilgi asimetrisi kalkınmayı geciktirici faktörler arasında önemli bir unsurdur. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki firmaların çoğunda İstanbul'da bulunan bilginin bir kısmı bulunmaktadır. Bu durum ise bölgesel kalkınma konusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesinin dezavantajını arttırmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yerel piyasanın küçük olması ve ihracat yetersizliği firmaların kâr marjlarının düşük olmasına neden olur. Özel kesimde sermaye yetersizliğine neden olan bu durum uzun vadeli yatırımların bölgenin kendi dinamikleriyle yapamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle bölge dışından yabancı sermaye çekilerek veya ortaklıklarla rekabet gücü arttırılmaya çalışılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde karşılaşılan problemlerden diğeri ise kayıt dışı istihdamın yüksekliğidir. Kayıt dışı istihdam işçi ve ara yöneticiler seviyesinde yaygın durumdadır. Özellikle SGK'da işçinin asgari ücretli gösterilip farkın ayrıca ödenmesine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu konu bölgede gerçekleştirilen mülakatlarda da sıklıkla ifade edilmiş hatta Gaziantep'in bu konuda Güneydoğu Anadolu Bölgesi

içinde iyi bir yere sahip olduğu diğer illerde çalışanlarını bile bildirmeyen fabrikaların bulunduğu belirtilmiştir.

Ülkelerin kalkınmasının önündeki en büyük engel siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktır. Yüksek enflasyon, kur ve faiz oranlarının sıkça değiştiği ortamlarda firmaların büyümelerini devam ettirebilme olasılıkları oldukça düşüktür. İhracat yapanlar açısından kur seviyesindeki artış bir süre uluslararası piyasalarda rekabeti olumlu yönde etkilese de hammadde temini ve/veya makine parkının yenileme/tamir masraflarının döviz cinsinden yapılması, firmaların maliyetlerinin yükselmesine ve işleyişlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesinde firmalar arasında olduğu gibi sektörler arasında da büyük problemlere yol açmakta ve bölgesel dengesizliği arttırmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde elde edilen katma değer büyük kısmı, imalat sanayine aittir. Bunun sürdürülebilmesi için çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

- Emeğin bol ve ucuz, sermayenin ise sınırlı ve pahalı olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, bölgenin iç dinamikleriyle harekete geçmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu açıdan bölge dışından sermaye girişinin sağlanması önem taşımaktadır. Bu konuda bölge dışında önemli yatırımlara sahip iş insanlarının yatırımlarını bölgeye yapmalarını sağlayacak teşvik ve tedbirlerin alınması gerekir.
- Bölgede örgütlenmeler veya kooperatifleşmeler oldukça düşük düzeydedir veya hiç başlanmamıştır. İş birliği ve ortak hareket edebilme bilincinin üreticilere kazandırılması büyük önem taşımaktadır.
- Güneydoğu Anadolu'da ana ulaşım güzergâhının oluşturan karayolunun kalitesi arttırılmalı, bölgeyi kabaca doğu-batı doğrultusunda kateden ve halen Şanlıurfa'da sona eren yol, Mardin ve daha doğusuna kadar devam ettirilmelidir.
- Geleneksel olarak üretilen ürünlerin yanında, üretim desenine eklenebilecek ve getirisi daha yüksek birçok bitki bulunmaktadır. Bitki-toprak-su ve çevre kirliliğinin dikkate alınarak tarımsal üretimin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

- Gelişmiş sanayi ülkelerinin sektörel yapısı; makina imalat sanayii ve otomotiv, demiryolu, havacılık gibi ulaştırma sanayiindeki yoğunluğa işaret etmektedir. Özellikle yapılan Ar-GE çalışmaları, ciddi miktarlarda katma değer yaratılmasına neden olmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde bilgi yoğun, yüksek istihdam, yüksek verimlilik sağlayan sürdürülebilir bir ekonomiye dönüştürecek bir strateji gerekliliği bu açıdan önem arz etmektedir.
- Günümüzdeki üretim şartları ile dünya sanayileşme sürecinin başlangıcındaki şartlar aynı değildir. Günümüzde üretim çevre sorunlarına yol açmadan sürdürülmek zorundadır. Bu nedenle üretim çevre dostu teknolojiler ile sağlanmalı, en üst düzeyde yerel kaynak kullanımı gerçekleştirilmeli ve ithalat bağımlılığı minimum düzeye düşürülmelidir.
- KOBİ'lerin Ar-GE, yenilik ve ihracat kapasiteleri, rekabet güçleri artırılmalı ve ekonomik büyümeye katkısının yükseltilmesine önem verilmelidir.
- Bölgede başat sektör olan tekstil ürünleri imalatı ve giyim eşyaları imalatı sektörlerinde tasarım, markalaşma ve etkin pazarlama yöntemleri özendirilmeli daha yüksek katma değerli üretim yapısına geçiş sağlanmalıdır.

Avrupa Birliği'nin 2020 stratejisinde kalkınma için akıllı büyüme, sürdürülebilir büyüme, kapsayıcı büyüme yöntemleri olarak tanımlanan eğitime, bilgiye ve yeniliğe dayalı bir ekonomi vurgusu yapılmaktadır. Bölge kalkınmasında kaynakların verimli kullanıldığı, çevreye daha duyarlı ve daha rekabetçi bir ekonomi, sosyal ve bölgesel uyumun sağlandığı ve yüksek istihdamın olduğu bir ekonomi önerilmektedir (Avrupa_Komyonu, 2010, s. 3). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde pazar küçüklüğü, altyapı yetersizliği, tarımda geleneksel yapının varlığı, işletmelerin kurumsal olmayışı ve çalışanlarının bilgi yetersizliği kalkınma hızı ve seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde pozitif ayrılmış bir vergilendirme, bilgi ve teknoloji paylaşımını önceleyen firmalar arası iletişimin desteklenmesi ilk aşamada alınabilecek tedbirler arasındadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bölge tarımı dikkate alınarak bu tarımsal ürünleri işleyecek sanayi tesislerinin kurulması gerekmektedir. Özellikle sözleşmeli tarım söz konusu ürünlerin üretimi açısından önemlidir. Günümüzdeki tarım

politikaları bunun tam tersi şeklindedir. Sulanabilir arazi artışıyla tarımsal ürün farklılaşmasının beklendiği sürekli ifade edilmekle birlikte yeni ürünleri üreten çiftçiler hasat edilen ürünleri satabilecek pazara erişimi önemli bir sorundur. Temel sorunda burada başlamaktadır. Daha fazla emek ve para harcadığı sulanabilir arazide yetiştirdiği ürününü, kuru tarımda olduğu gibi, gelir ve giderin ancak birbirini karşılayacak şekilde ucuza sattığı durumda çiftçi için üretim sürdürülebilir değildir. Bu nedenle bölgede sanayi sektörü için üretilecek tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi planlanmalıdır.

Öncelikli sektörlerin ne olacağına ilişkin olanların öncelikle belirlenmesi ve desteklenmesi önemlidir. Örneğin süte dayalı sanayinin gelişimi için bölgede belli kalite ve miktarda süt üretimi yapan işletmeler arttırılmalıdır. Bu çiftçilerin ürününü değerinde satabilmesine imkân sağlayacaktır. Hatta süt sanayisinin gelişmesi aynı zamanda hayvancılığın gelişmesine, yem sanayinin gelişmesine yol açacak ve yem sanayisine ürün sağlayan tarımsal ürün ekimi artacaktır. Halihazırda hayvancılık yapan çiftçilerin en çok sıkıntılı olduğu yem fiyatları hem azalmış olacak hem de çiftçilerin hayvancılık faaliyetleri önem kazanacaktır.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayileşme açısından az gelişmiş bir durumdadır. Bölgenin geliştirilmesi için uygulanan sosyal ve ekonomik politikaların katkısı yadsınamaz. Ancak Türkiye’de var olan bölgesel eşitsizlik sorunu halen devam etmekte ve Türkiye’nin en geri kalmış illeri arasında Güneydoğu Anadolu’da bulunan birçok il yer almaktadır. Kalkınmanın sağlanması bakımından imalat sanayi işletmeleri bölgelerin gerek ekonomik gerekse sosyal dokusunda önemli etkiye sahiptir. Özellikle işyeri sayısı, çalışan sayısı ve katma değer olmak üzere üç önemli kritere bakıldığında imalat sanayinin bir bölgenin gelişmesinde, gelir düzeyinin artmasında öncü roledir. Ancak ekonomik kalkınma bir bütündür. Tek başına tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin bir bölgeyi geliştirmesi mümkün değildir. Bu alanlarda gerçekleşen herhangi bir gelişme diğer alanların gelişimine katkıda bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesiyle ekonomik ve sosyal hedeflerin başarıya ulaşması, tarımın bölgede geliştirilmesine ve buna bağlı olarak tarıma dayalı sanayinin gelişmesine bağlı durumdadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye’nin ekilebilir, dikilebilir ve sulanabilir arazilerin %20’sine sahiptir. Bölge topraklarının %42’si tarıma elverişlidir. Bundan dolayı öncelikle tarımın buna bağlı olarak tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi üzerinde genel bir uzlaşma bulunmaktadır. Nitekim bölgede faaliyette olan firmaların %23’ü gıda imalatı, %27’si tekstil ve giyim (%19 tekstil ürünleri, %8 giyim eşyaları) ürünlerinde faaliyet göstermektedir. Gelecek dönemlerde bu sektörlerin bölgede daha fazla yaygınlaşacağı yapılan çalışmaların bulgularında da ortaktır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışanlarının %40’ı tekstil ürünleri, %14’ü giyim eşyaları ve %9’u gıda ürünleri imalatı yapan firmalarda çalışmaktadır. Bu rakamlarla tekstil ürünleri imalatı ve giyim eşyaları imalatı sektörü bölge çalışanlarının yarısından fazlasına (%54) istihdam sunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde araştırmalar yapan kurum ve kuruluşların bölgede tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde mutabık kalınmasının başlıca sebebi ise hammaddesinin büyük bir bölümünün bölgeden

karşılancak olmalıdır. Ayrıca tarıma dayalı sanayinin yurtdışına bağımlılığının az olması da önemli bir etkidir. Tarıma dayalı imalat sanayinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkacak olan zenginliğin zamanla sosyal ve ekonomik yapıyı değıştireceğı ve önümüzdeki yıllarda değışimin devam edeceğı beklenilmelidir. 2020 yılında bölgede yaptığımız saha ve anket çalışmasına göre işletmelerin %86'sı 1990 yılı ve sonrasında kurulmuştur.

Bölgesel gelişme teknolojiyle sektörün bileşenleri ve sektörler arası ağlar sayesinde gerçekleşmektedir. Sanayi işletmeleri kuruluş yeri seçiminde bazı ana unsurları dikkate almaktadırlar. Bunlardan ilki en düşük maliyetle elde edilen hammaddeye sahip olunması, ikincisi mamulün pazarlanması, üçüncüsü sanayi kültürünün-altyapının-üstyapının olduğu bilginin ve beşerî sermayenin yüksek olduğu alanların olmasıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki illerden Gaziantep hariç diğerleri bu alanlarda ulaşım ve iletişimi oldukça sınırlı düzeydedir. Hatta Gaziantep bile hammaddenin alınması, mamul maddenin satılması hususunda önemli olan limanlara coğrafi konum bakımından uzakta yer almaktadır. Ancak Gaziantep, yıllardan gelen ticari bir tecrübeye sahiptir ve bu durum bölgeyi ulaşım ve iletişim bakımından önemli bir konuma taşımıştır. Ayrıca, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşamı yoğun olarak etkileyen terör olaylarının dışında kalmıştır. Bu ise bölgenin yatırım yapılabilirliğini arttırmıştır.

Sanayi işletmelerinin kuruluş yeri seçimindeki bir başka faktör yatırımcıların doğduğu topraklardır. Farklı yerlerde yerleşmiş sermayeden yeni yatırım alanı arayanların bir kısmı yatırımlarını kendi memleketlerinde gerçekleştirebilmektedir. Özellikle yatırım teşvik sisteminden daha fazla faydalanılabilen yerler tercih konusu olmaktadır. İstanbul'da giyim sektöründe yatırımı bulunan Batmanlıların, yeni yatırım için Batman'ı tercih etmelerinin nedeni de bu kapsamda değerlendirilebilir. 6. Bölge Yatırım teşvikleri ile diğer teşviklere sahip yatırım yapılacak yerler arasında yer alan Batman, Batmanlı sermaye sahiplerinin tercih ettiği yatırım yerlerinden biri olmasını sağlamıştır.

Çalışmadaki yerelleşme katsayısı analizine göre bölge illerinin tümünde gıda, tekstil-giyim ürünlerinde ve metalik olmayan mineral sektörlerinde katma değer bakımından önemli bir yoğunlaşma düzeyine gelinmiştir. Ancak metalik olmayan mineral sektörü diğerlerinden farklı olarak tamamen ülke genelinde faaliyet gösteren büyük işletmelerin elindedir. Bu durumda ise gelir bakımından bölge halkına ne düzeyde yansıdığı tartışılabilir durumdadır.

Yıllardır sanayi merkezlerinin ülkenin batısında toplanması bölgenin tarım ve hammadde üreticisi konumunda kalmasına neden olmuştur. Kaynakların batıya akması bölgenin geri kalmasını arttırıcı etkenler arasındadır. Günümüzde bölge kaynakları Gaziantep'e ve batı illerine akmaya devam etmektedir. Tarımsal ürün arzıcısı konumu bölgede sanayinin geliştirilmesi ile gerçekleşecek gelir artışıyla değişime uğraması beklenmektedir. Bu doğrultuda yatırımlar GAP projesiyle başlayıp devam etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi her ne kadar limanlara uzak olsa da Ortadoğu pazarına oldukça yakın konumda bulunmaktadır. Bölge ihracatının çoğu hâlihazırda Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ile gerçekleşmektedir. AB ülkelerinin ihraç ürünlerini gümrükte çeşitli kriterlere tabii tutması, Irak pazarında etkin olunmasını sağlamaktadır. Uluslararası standartların altında üretim yapan işletmeler batıya satamadığı ürünleri Irak'a satmaktadır. Bu durum işletmeler açısından kalitenin düşürülmesiyle daha kârlı bir durum haline gelmektedir. Bölge, ayrıca kendi kendine yetebilecek, tarım ürünleri ihraç edebilecek potansiyele sahip olmasına karşın çeşitli nedenlerle geleneksel sistemlerin (üretim teknolojileri, sosyolojik ilişkiler) sürdürülmesi sebebiyle potansiyelini ortaya koyamamaktadır. Bölgede devletin, beşerî sermayenin arttırılması ve altyapının geliştirilmesi için eğitici bilgilendirici rol üstlenerek bilgi ve ağların güçlendirilmesiyle kalkınma gerçekleşecektir.

Bölgede tarıma dayalı sanayinin gelişmesi için sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılması, sanayinin gelişmesini sağlayacak özendirici ve yönlendirici politikaların izlenmesi ve tarım sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi önem

taşımaktadır. Ayrıca kalifiye ara eleman yetiştirilmesine meslek liselerinden başlanmalı devletin bu konuda yol gösterici olması gerekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayinin geliştirilmesi iktisadi, sosyolojik, kültürel ve siyasi olarak bölge halkında değişim yaratacak bölgeyi ileriye götürecektir. Zira geri kalmışlığı veya dengesizliği azaltabilmenin sağlanması bölgeye sanayinin getirilmesiyle tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, M. U., & GÖKÜŞ, M.: 2017 “Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 20/1, 79-88.
- AKIŞ, A.: 2002 “GAP’ın Şanlıurfa İli Sosyo-Ekonomik Coğrafyasına Etkileri”, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AKSU, L.: 2014 “İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 208, 351-392.
- AKTAŞ, M. T., & ÇATALBAŞ, N.: 2011 “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma ve İhracat İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XXXI/II, 61-90.
- AMIN, S.: 1978 “Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism”, **Science and Society**, 42/2, 219-222.
- ARIBAŞ, K., & DENİZ, M.: 2015 “Paul Krugman ve Yeni Ekonomik Coğrafya” **TÜCAUM**, 8, s. 181-188. Ankara: TÜCAUM.
- ARISOY, İ.: 2005 “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Ekonomik Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14/1, 45-67.
- ARSLAN, İ., & AY, H. M.: 2007 “Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Uygulanan İktisadi Politikalar”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9, 411-423.

- ASLAN, G.: 2017 “Yaratıcı Endüstrilerin Yükselişi: Geçmiş, Bugün ve Gelecek”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17/4, 109-122.
- ATALAY, İ., & MORTAN, K.: 2007 “**Türkiye Bölgesel Coğrafyası**”, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- ATKINSON, R., & EASTHOPE, H.: 2009 “The Consequences of the Creative Class: The Pursuit of Creativity Strategies in Australia’s Cities”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 33/1, 64-79.
- AVCI, S.: 2000A “Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler ve Mekansal İlişkiler (1878-1995)”, **Tarih Dergisi**, 36, 29-68.
- AVCI, S.: 2000B “Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları”, **Coğrafya Dergisi**, 8, 29-70.
- AVCI, S.: 2005 “**A Developing Economy in A Changing Geography (A Geographical Approach to Turkey's Foreign Trade)**”, İstanbul, Çantay Yayınevi.
- AVCI, S.: 2014 “**Mekânsal planlama, mekâna müdahale ve sonuçları açısından 2B alanları: Beykoz İlçesi Örneği**”, Ü. Akkemik (Dü.) içinde, İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri (s. 313-340). İstanbul: Türkiye Ormancılar Derneği Marmara Şubesi.
- AVDAR, R., & AVDAR, R.: 2020 “Balta Limanı'ndan Mondros'a Osmanlı'da Ekonomik Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (1838-1918)”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı, 110-124.
- AVRUPA_KOMİSYONU .: 2010 “**A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth**”, EUROPE 2020. Brüksel: Avrupa Komisyonu.

- AYDIN, A.: 2008 “İktisadi Açıldan Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7/24, 304-312.
- AYİK, U., & AVCI, S.: 2018 “İstanbul'da Sanayisizleşme: Coğrafi Bir Bakış”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6/65, 505-523.
- AYİK, U., & AVCI, S.: 2020 “Büyükdere Caddesinde Sanayileşme ve Sanayisizleşme Süreçlerinin Mekânsal Yansımaları (İstanbul-Türkiye)”, **Coğrafya Dergisi**, 40, 203-217.
- BAILY, M. N., & LAWRENCE, R.: 2001 “Do We have new e-conomy?”, **American Economic Review**, 91/2, 308-312.
- BAKIRCI, M.: 2007 “Türkiyede Kırsal Kalkınma Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar”, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- BAKIRCI, M.: 2012 “Adıyaman'da İmalat Sanayinin Gelişimi ve Yapısı”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 59, 45-58.
- BARAN, P. A.: 1968 “**The Political Economy of Growth**” New York, Pelican Books.
- BATMAN GAZETESİ.: 2021 “**Tekstilkent'te Hedef Batman Markası**”, Batman, Türkiye. <https://batmangazetesi.com.tr/haber/27667/tekstilkentte-hedef-batman-markasi.html> adresinden alındı
- BEDİR, A.: 2014 “**Türk Sanayinde Yapısal Sorunlar**”, Ankara, TASAV Ekonomi Araştırmaları Merkezi.
- BENEK, S.: 2005 “GAP'ın Şanlıurfa İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısında Meydana Getirdiği Değışme/Gelişmeler”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, 11, 124-146.
- BENEK, S.: 2009 “Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 64/3, 45-71.

- BİLİM, SANAYİ VE
TEKNOLOJİ
BAKANLIĞI.: 2018 “Türkiye Tekstil Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2015-2018”, Ankara, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- BILLINGS, S. B., &
JOHNSON, E. B.: 2012 “The Location Quotient as an Estimator of Industrial Concentration”, **Regional Science and Urban Economics**, 42/4, 642-647.
- BIRLEY, S.: 1985 “The Role of Networks in the Entrepreneurial Process”, **Journal of Business Venturing**, 1/1, 107-117. doi:[https://doi.org/10.1016/0883-9026\(85\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0883-9026(85)90010-2)
- BÖVENTER, E. V.: 1968 “Towards a United Theory of Spatial Economic Structure”, **Regional Science Association**, X, 163-186.
- BUTLER, C. J.: 1999 “Cities in Competition: Equity Issues”, **Urban Studies**, 36/5-6), 865-891.
- CAPELLO, R.: 2011 “Location, Regional Growth and Local Development Theories”, **AESTIMUM**, 58, 1-25.
- CARLINO, G.: 2001 “Knowledge Spillovers: Cities' Role in the New Economy”, **Business Review (Federal Reserve Bank of Philadelphia)**, 7 (Q4), 17-26.
- ÇELEBİ, E.: 2001 “Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2/1, 55-66.
- ÇELİK, K., GÜLERYÜZ,
S., & ÖZKÖSE, H.: 2018 “4. Endüstri Devrimine Kuramsal Bakış”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 5/9, 86-95.
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK
BAKANLIĞI.: 2012 “Adıyaman-Şanlıurfa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı”, Ankara, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- ÇİMKO.: 2023 <https://www.cimko.com.tr/Kurumsal/Tarihce>

- ÇÜTÇÜ, İ.: 2013 “İhracatçı Firmaların Kalkınmaya Etkisi ve Firmaların İhracat Performansını Etkileyen Faktörler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6/15, 152-184.
- DALKILIÇ, N., & HALİFEOĞLU, M. F.: 2011 “Erken Cumhuriyet döneminde Diyarbakır’da kamu binaları: 1923-1950 dönemi”, **Mimarlık Dergisi**, 358, 74-84.
- DEMİR, E.: 2003 “Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 23/3, 189-205.
- DENG, Z., & ZHANG, Y.: 2020 “The New Economy in China: An Intercity Comparison”, **SAGE Journals**, 10/4, 1-16.
- DEVİREN, N., & YILDIZ, O.: 2014 “Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, 44, 1-36.
- DİE.: 1953 “Sanayi ve Ticaret, 1950 Sanayi ve İşyeri Neticeleri”, Cilt 10, Ankara, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü.
- DİE.: 1955 “22 Nolu İstatistik Bülteni”, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu.
- DİE.: 1968 “1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayi”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 1969 “Sanayi Sayımı, 1927”, Ankara, TÜİK Yayınları.
- DİE.: 1973 “Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 1976 “1970 Sanayi ve İşyerleri Sayımı İmalat Sanayi I. Büyük İmalat Sanayi”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

- DİE.: 1980A “**1972 Yıllık Sanayi İmalat Sanayii Anketi (İller)**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 1980B “**1977 Yılı Yıllık İmalat ve Sanayi Anketi Sonuçları**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 1982 “**1980 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, Büyük İmalat Sanayi**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 1997 “**Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, II. Aşama Sonuçları, I Büyük İmalat Sanayi**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE.: 2004 “**Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 2001**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİLEK, P. Y., & AL, N.: 2016 “**Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi**”, İstanbul, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi.
- DİNLER, Z.: 1986 “**Bölgesel İktisat**”, Üçüncü Baskı, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınevi.
- DOĞAN, H. M., BUHAN, E., SESLİ, A., & KOÇER, M. T.: 2010 “**Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Su ve Balıkçılık Kaynakları Uzaysal Veri Tabanının Coğrafi Bilgi Sistem (CBS) Temelli Tanıtımı**”, **Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 27/1, 67-72.
- DOĞANAY, H.: 1997 “**Türkiye Beşerî Coğrafyası**”, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı.
- DOĞRUEL, A., & DOĞRUEL, F.: 2012 “**Dışa Açılma Sürecinde Türkiye’de İmalat Sanayinin Bölgesel Dağılımındaki Değişme**”, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu.
- DPT.: 1967 “**İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**”, Ankara, Devlet Planlama Müsteşarlığı.

- DPT.: 1973 “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977”, Ankara, Devlet Planlama Müsteşarlığı.
- DPT.: 1976 “IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı İçki Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, İstanbul, Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT. :1984 “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)”, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT.: 1995 “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)”, Ankara, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
<https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- DPT.: 2000 “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-20005)”, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT.: 2003 “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Ankara, Başbakanlık.
- DPT.: 2006 “Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)”, Ankara, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- DPT.: 2007 “Balıkçılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- DUMANSIZOĞLU, M., & DÖKER, M. F.: 2017 “Gebze Organize Sanayi Bölgesi’nin Mekânsal Etkileri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 69, 89-100.
- EGE, Y., POLAT, M., ARAT, Z., SALTİK, A., ÖZBİLEN, V., ATİK, S., & ÖĞÜT, H.: 2002 “Bölge Planlamasına Yeni Bir Yaklaşım: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı (2002-2010)”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı, 349-359.
- EKİNCİ, F., KOCA, G., & YÜCE, Ş.: 2019 “Yatırımlarda Vergisel Teşvikler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Değerlendirmesi Şırnak İli Örneği”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 8/4, 311-330.

- ELHAKAN, S.: 2009 “**Diyarbakır İlinde Mermercilik Sektörü ve Mermercilik Sektörünün İstihdam Yapısına Olan Etkileri**”, Diyarbakır, Türkiye İstatistik Kurumu.
- EMİRKADI, Ö.: 2019 “Ekonomik Kalkınma ve Beşerî Sermaye İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 46, 97-116.
- ERBAY, E. R., & ÖZDEN, M.: 2013 “İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım”, **Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri**, 3, 1-25.
- ERDOĞAN, S., & UÇAR, M.: 1992A “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Altyapı İlişkisi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10, 107-116.
- ERDOĞAN, S.: 1992B “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Ekonomik Yapısı”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5, 263-271.
- EROĞLU, C., BABUŞÇUOĞLU, M., & KÖÇER, M.: 2012 “**Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**”, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- EROĞLU, N.: 2007 “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XXIII/2, 63-73.
- ERSÖZ, T., DÜĞENCİ, M., ÜNVER, M., & EYİOL, B.: 2015 “Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi”, **Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi**, 4/2, 75-90.
- ERTEM, M.: 1995 “**Diyarbakır Sümerbank İplik Fabrikası İşçilerinde İş Ortamının Neden Olduğu İşitme Kayıpları ve İşçilerin Akciğer Fonksiyonlarının İncelenmesi**” Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

- ERTUĞRAL, S. M.: 2018 “**Toplanma Ekonomileri Kapsamında Kuruluş Yeri Seçimi, Şehir ve Çevre Sorunlarının Değerlendirilmesi**”, İstanbul, Yalın Yayıncılık.
- ESER, U., & KÖSE, S.: 2005 “Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayii: İl İmalat Sanayiilerinin Analizi” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 60/2, 97-139.
- EŞİYOK, B. A.: 2010 “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, **Mülkiye**, XXXIV/266, 67-108.
- ETİ BAKIR.: 2023 Eti Bakır İşletmeleri.
<https://etibakir.com.tr/tesisler/mazidagi-fosfat-tesisi>
- EVRENSEL.: 2003 Evrenselnet haber.
<https://www.evrensel.net/haber/145286/sumerbank-fabrikasi-park-oluyor>
- EVRENSEL.: 2007 Evrenselnet haber.
<https://www.evrensel.net/haber/247949/diyarbakir-icki-fabrikasi-kapaniyor>
- FERGUSON, P. R., & FERGUSON, G. J.: 1994 “Market Concentration and Structure”, **Industrial Economics**, 38-59.
- FRANK, A. G.: 1967 “**Capitalism and Underdevelopment in Latin America**”, New York, Montly Review.
- FRIEDMANN, J.: 1967 “**A General Theory of Polarized Development. Urban and Regional Advisory Program in Chile**”, Santiago, The Ford Foundation.
- GAP BKİ.: 1995 “**Sürdürülebilir Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi**”, Seminer Raporu, Cilt 1, Şanlıurfa, Başbakanlık.

- GAP BKİ.: 2002 “Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti”, Ankara, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- GAP BKİ.: 2018 “GAP Bölge Kalkınma İdaresi/İstatistikleri” www.gap.gov.tr
- GAP BKİ.: 2019A “Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum 2019”, Sanayi Teknoloji Bakanlığı.
- GAP BKİ.: 2019B “GAP Eylem Planı 2014-2018”, Şanlıurfa, Kalkınma Bakanlığı.
- GAP-GİDEM.: 2003 “Diyarbakır'da Mermer Sektörü”, Diyarbakır, GAP, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- GIBSON, B.: 2008 “Keynesian and Neoclassical Closures in an Agent-Based Context”, **Economics Department Working Paper Series**, 28, 1-14.
- GLAESER, E. L.,
KALLAL, H. D.,
SCHEINKMAN, J. A., &
SHLEIFER, A.: 1992 “Growth in Cities”, **Journal of Political Economy**, 100/6, 126-1151.
- GORDON, R. J.: 2000 “Does the “New Economy” Measure up to the Great Inventions of the Past?”, **Journal of Economic Perspectives**, 14/4, 49-74.
- GRUBEL, H. G.: 1966 “The Anatomy of Classical and Modern Infant Industry Arguments”, **Weltwirtschaftliches Archive**, 97, 325-344.
- GUIMARAES, P., &
FIGUEIREDO, O.: 2009 “Dartboard Tests for the Location Quotient”, **Regional Science and Urban Economics**, 39/3, 360-364.

- GÜLER, A. İ.: 2004 “**Sürdürülebilir Büyüme Açısından GAP'ın Önemi**”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜNDEM, F., & ACAR, S.: 2011 “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma (2003-2008)”, **Economics Anadolu**, Eskişehir.
- GÜNDÜZ, A. Y.: 2013 “Türkiye’de Azgelişmiş Bölgelerin Kalkındırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajansları ve TRB1 Bölgesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 27/2, 63-78.
- GÜNDÜZ, A. Y.: 2019 “Ekonomik Kalkınmada Teşviklerin Önemi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 12/62, 1326-1332.
- GÜNEY, E.: 1997 “Diyarbakır’da Sanayileşme”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 32, 11-34.
- HABERSOL.: 2010 TEKEL İşçileri Atalay’ı Protesto Etti, Batman. <https://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/tekel-iscileri-atalay-i-protesto-etti-haberi-28984>
- HABERTÜRK.: 2012 Tütün Fabrikası Açık Cezaevi Oldu, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/768692-tutun-fabrikasi-acik-cezaevi-oldu>
- HACALOĞLU, A.: 1999 “**Doğu ve Güneydoğu Raporu (Ocak 1999)**”, Ankara, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- HAMİTOĞULLARI, B.: 1975 “**Kamu Kesimi ve Sanayileşme**”, Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, Ankara, s. 133-206, Ankara Üniversitesi.
- HENDERSON, J. V., SHALIZI, Z., & VENABLES, A.: 2001 “Geography and Development”, **Journal of Economic Geography**, Volume 1, 81-105.

- HIRSCHMAN, A. O.: 1958 “**The Strategy of Economic Development**” Baskı xiii, New Heaven, Yale University Press.
- HIRSCHMAN, A. O.: 1964 “The Paternity of an Index”, **The American Economic Review**, 54/5, 761-762.
- HIRSCHMAN, A. O.: 1980 “**National Power and the Structure of Foreign Trade**”, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- İKTİSAT SÖZLÜĞÜ.: 2022 Sanayi Nedir, <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/sanayi/4381>
- İMAMOĞLU, M. Ş.: 2005 “Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Yakın Yöresinin Maden Yatakları Yönünden Değerlendirilmesi”, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Maden Kaynaklarının Değerlendirilmesi Sempozyumu**, s. 87-92, Diyarbakır, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- İNAN, A.: 1972 “**Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**”, 1933. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İSKENDEROĞLU, Ö., & GÜLSEREN, M. C.: 2017 “Bölgesel Kalkınmada Etkili Faktörlerin Yoğunlaşma Katsayısı ile İncelenmesi: Niğde İli Örneği”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7/2, 18-34.
- İSTANBUL SANAYİ ODASI.: 2021 İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 500 büyük şirketi. <http://www.iso500.org.tr/>
- ISSAWI, C.: 1982 “**An Economic History of the Midde East and North Africa**”, New York, Columbia University Press.
- KALÇA, A., & ATASOY, Y.: 2008 “Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, 3/2, 95-110.

- KALKINMA BAKANLIĞI.: 2013 “**Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**”, Ankara, Kalkınma Bakanlığı.
- KANBAK, A.: 2013 “İstanbul ve Kentsel Saçaklanma”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8, 11-30.
- KASALAK, K.: 2012 “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, 65-79.
- KAYA, A.: 2021 Tekstil Devi AKTEKS’in Fabrikaları İcradan Satılıyor. <https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/tekstil-devi-akteksin-fabrikalari-icradan-satiliyor-6560817>
- KAYGALAK, İ.: 2018 “Türkiye İmalat Sanayisinde Yerelleşme ve Uzmanlaşma Eğilimleri”, **International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)**, 38, 171-186.
- KAYIŞ, M. F.: 2019 “**Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Organize Sanayi Bölgeleri: Viranşehir OSB Örneği**”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KEPENEK, Y.: 1983 “**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**”, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KEPENEK, Y.: 1984 “**Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını**”, Yurt Ansiklopedisi, İstanbul, Anadolu Yayınevi.
- KERİMOĞLU, E.: 2017 “Yaratıcı Ekonominin Kentsel Alandaki Varlığı: Plancının Rolü ve Farkındalık Üzerine”, **Planlama Dergisi**, 27/2, 109–114.
- KIRKANBEŞ, M. C.: 2006 “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye’nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16, 231-254.

- KOÇ, E., ŞENEL, M. C., & KAYA, K.: 2018 “Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme I- Strateji ve Temel Sanayileşme Sorunları”, **Mühendis ve Makina**, 59/690, 1-26.
- KOÇ, Y.: 2020 Sümerbank Nasıl Yaratıldı ve Yok Edildi? <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1605898705b.pdf>
- KÖKOCAK, A.: 2015 “Mikro-Bölge kalkınma stratejisi: Güneydoğu Çalışması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20/1, 1-21.
- KRUEGER, A. O., & TUNCER, B.: 1982 “An Empirical Test of the Infant Industry Argument”, **American Economic Review**, 72/5, 1142-1152.
- KRUGMAN, P.: 1997 “**Development Geography and Economic Theory**”, London, The MIT Press.
- KUTGİ, D., & MADEN, S. I.: 2017 “Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Yeni Bir Yaklaşım: Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi ve Teorik Temelleri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 55, 142-156.
- LEONE, R. A., & STRUYK, R.: 1974 “**The Incubator Hypothesis Evidence from Five Cities**”, Nber Working Paper Series, 45, 1-14.
- MADENCİLİK TÜRKİYE.: 2022 <https://madencilikturkiye.com/eti-bakir-mazidagi-isletmesi-ekonomiye-onemli-katkilar-sagliyor>
- MAHİROĞULLARI, A.: 2017 “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22/2, 547-565.
- MTA.: 2020 Maden Tetkik Arama Enstitüsü, MTA/Bilgi Merkezi/İl Maden Potansiyeli: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/il-maden-potansiyelleri>

- MUTLUER, M.: 1995 “**Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii**”, İzmir, Denizli Sanayi Odası Yayınları.
- MUTLUER, M.: 2003 “Türkiye’de Yeni Gelişen Sanayi Odakları: Denizli-Gaziantep-Çorum”, **Ege Coğrafya Dergisi**, 12, 13-27.
- MÜSİAD.: 1993 “**KİT’lenme ve Özelleştirme Raporu**”, İstanbul, Müsiad.
<https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma-raporlari/pdf/kitlenme-ve-ozellestirme.pdf>
- NAKAMURA, L. I.: 2000 “Economics and the New Economy: The Invisible Hand Meets Creative Destruction”, **Business Review**, July, 15-30.
- NTV.: 2020 Adıyaman’da Üretti, Dünyaya İhraç Ediyor, Adıyaman.
<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/adiyamanda-uretti-dunyaya-ihrac-ediyor,-DhtQgt7n0ykDo7Uuh7geg>
- NURKSE, R.: 1961 “**Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**”, New York, Oxford Universty Press.
- OGM.: 2019 Orman Genel Müdürlüğü, Ormanlık İstatistikleri 2019/İl Düzeyinde Dağılım: <https://web.ogm.gov.tr>
- ONMUŞ, E.: 2004 “**Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Yakınsama: Güneydoğu Anadolu Projesi’ne (GAP) Özel Vurgu ile İllere Dayalı Bir Değerlendirme**”, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖÇAL, M., & ŞENEL, D.: 2021 “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Bölgesel Analizi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2, 1201-1232.
- ÖKÇÜN, A. G.: 1997 “**Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**”, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.
<https://www.library.illinois.edu.ias>.

- ÖNGEL, F. S.: 2018 “**Türkiye’de Sanayinin Mekânsal Dağılımı ve Yeni Sanayi Odakları**”, Ankara, Makine Mühendisleri Odası.
- ÖVGÜN, B.: 2007 “Bir Politika Transferi Örneği: Kalkınma Ajansları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62/3, 233-255.
- ÖZ, Ö.: 2004 “Türkiye’de Ekonomik Faaliyetlerin Mekânsal Dağılımı ve Rekabetçi Yapısı”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 31/Aralık, 211-2041.
- ÖZASLAN, M.: 2005 “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Sosyo-Ekonomik Gelişme”, **IV. GAP ve Sanayi Kongresi**, s. 67-102, Ankara, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- ÖZDEN, M.: 2014 “**İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi**”, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZELLEŞTİRME İDARESİ BAŞKANLIĞI.:
2023 <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>
- ÖZGÜÇ, N.: 1987 “Türkiye’de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, 2, 35-70.
- ÖZKAL, C.: 2021 10 Soruda: Konteyner Krizi,
<https://www.lojistikhatti.com/haber/2021/04/10-soruda-konteyner-krizi>
- ÖZTÜRK, M., & ALTUNTEPE, N.: 2008 “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, **Yaşar Üniversitesi Dergisi**, 3/11, 1587-1625.

- PARR, J. B.: 1999 “Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2, Implementation and Outcome”, **Urban Studies**, 36/8, 1247-1268.
<https://doi.org/10.1080/0042098992971>
- PERROUX, F.: 1950 “Economic Spaces: Theory and Applications”, **Quarterly Journal of Economics**, 64/1, 89-104.
- PERROUX, F.: 1955 “**Note sur la notion de pôle croissance**”, Paris: ISEA.
- PERROUX, F.: 2018 “**The Pole of Development's New Place in a General Theory of Economic Activity**”, 2. Baskı, B. Higgins, & D. J. Savoie, Dü., London ve New York: Routledge.
- PIÇAK, M.: 2007 “**Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Ekonomik Gelişimde Tarıma Dayalı Sanayilerin Etkisi (1990-2000 Dönemi)**”, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- PILAT, D.: 1996 “Competition, Productivity and Efficiency”, **OECD Economic Studies**, 27, 107-146.
- PORTER, M. E.: 1990 “The Competitive Advantages of Nations”, **Harvard Business Review**, March-April, 71-91.
- PORTER, M. E.: 1998 “Clusters And The New Economics Of Competition”, **Harvard Business Review**, 11, 77-98.
- PORTER, M. E.: 2000 “Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy”, **Economic Development Quarterly**, 14/1, 15-34.
- RAIL TURKEY.: 2022 Rail Turkey TR.
<https://tr.railturkey.org/2014/11/04/nusaybin-demiryolu-hatti-kapandi>

- RHOADES, S. A.: 1993 “The Herfindahl-Hirschman Index”, **Econoreserve Bulletin**, 79/3, 188-189.
- RICHARDSON, H. W.: 1971 “**Urban Economics**”, Frederick, MD, USA, Penguin Modern Economics.
- ROSENSTEIN-RODAN, P.: 1943 “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”, **The Economic Journal**, 53/210-211, 202-211.
- ROSTOW, W. W.: 1959 “The Stages of Economic Growth”, **The Economic History Review**, 12/1, 1-16. <https://doi.org/10.2307/2591077>
- SAHİCİ, E.: 2011 Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/eski-raki-fabrikasina-45-milyon-lira-yatti-zeugma-mozaikle-dunyada-one-gecti-17896037>
- SANAYİ GAZETESİ. 2022 “**Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri Rehberi**”, Ankara, Sanayi Portalı.
- SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI.: 2022 “**Elektrik-Elektronik Sektör Raporu 2021**”, Ankara, Sanayi Genel Müdürlüğü.
- SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI.: 2022 “**Kâğıt sektör raporu 2021**”, Ankara, Sanayi Genel Müdürlüğü.
- SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI.: 2022 “**Kimya Sektör Raporu 2021**”, Ankara, Sanayi Genel Müdürlüğü.
- SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI.: 2022 “**Mobilya Sektör Raporu 2021**”, Ankara, Sanayi Genel Müdürlüğü.

- SANAYİ VE
TEKNOLOJİ
BAKANLIĞI.: 2022 “**Tekstil, Hazır Giyim, Deri ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu**”, Ankara, Sanayi Genel Müdürlüğü.
- SARAÇ, A.: 2006 “**Bölgesel Kalkınma Modelleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)**”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SARAÇOĞLU, B.: 2012 “GAP Bölgesi İmalat Sanayiindeki Gelişmeler”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, 32, 1-27.
- SAYGILI, R. F., &
MANAVGAT, G.: 2014 “Ege Bölgesindeki Endüstriyel Faaliyetlerin Coğrafi Yoğunlaşması Üzerine Bir Analiz”, **Türkiye Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi**, 4-6 Haziran 2014, Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- SCHUMPETER, J. A.:
2003A “**Capitalism, Socialism & Democracy**”, New York, Taylor & Francis e-Library.
<http://ia802305.us.archive.org/19/items/j.-schumpeter-capitalism-socialism-and-democracy/J.%20Schumpeter%20-%20Capitalism%2C%20Socialism%20and%20Democracy.pdf>
- SCHUMPETER, J. A.:
2003B “The Theory of Economic Development”, **The European Heritage in Economics and the Social Sciences**, Volume 1, 61-116. https://doi.org/10.1007/0-306-48082-4_3
- SCOTT, A. J.: 2001 “Küreselleşme ve Kent-Bölgelerin Yükselişi”, K. C. Çamur, Dü., **European Planning Studies**, 9/7, 813-826.
- MUĞLA, S., & ET AL.:
2007 “**TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı**”, Gaziantep, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

- SEYFEDDİNOĞLU, Ü., & AYOĞLU, D.: 2007 “Türk İmalat Sanayiinde İllere Göre Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi”, **BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 43, 169-192.
- SEYFETTİNOĞLU, Ü., & AKIN, B.: 2020 “Türkiye’de Kentsel Büyümenin Mekânsal Olarak Değişen Dinamikleri”, **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20/2, 239-253.
- SGK.: 2021 İstatistik Yıllıkları, Ankara, SGK.
<https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>
- SHAF AEDDIN, M.: 2000 “What Did Frederick List Actually Say?: Some Clarifications on the Infant Industry Argument”, Geneva, United Nations Conference on Trade and Development.
https://unctad.org/system/files/official-document/dp_149.en.pdf
- SHEPPARD, E.: 2017 “Economic Theory and Underdeveloped Regions”, **Regional Studies**, 51/6, 972-973.
<https://doi.org/10.1080/00343404.2017.1278973>
- SİNEMİLLİOĞLU, M. O.: 1998 “Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Dengesizlik İkilemi: GAP Örneği”, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SMITH, A.: 2007 “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, S. M. Soares, Dü., Lausanne, MetaLibri Digital Library, McMaster Universty.
- SÖNMEZ, M. E.: 2010 “Mekânsal Potansiyel ve Kalkınmayı Geciktiren Sorunlara Coğrafi Bir Yaklaşım: Göksu Çayı Havzası (Adıyaman)”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- SÖNMEZ, M. E., & BAŞKAYA, Z.: 2012
STB.: 2019A
STB.: 2019B
STB.: 2020
ŞAHBAZ, C. B.: 2009
ŞAHİN, M. T., YILMAZ, M., & VAROL, Ç.: 2018
ŞEN, Ö.: 2019
ŞEN, Ö., & SANDAL, E. K.: 2017
ŞENER, S., & KILIÇ, C.: 2008
ŞENOL, P., & KEMEÇ, A.: 2018
- “Sanayi ve Ulaşım Fonksiyonlarına Bağlı Gelişen Bir Şehir: Nizip”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 17/28, 79-102.
- “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2017”, Ankara, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
- “İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması 2017”, Ankara, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
- Sanayi Teknoloji Bakanlığı.
<https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri/md0203011615>
- “Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8/1, 177-198.
- “Ankara Metropolitan Alanında Bilgi Yoğun İş Hizmeti Faaliyetlerinin Lokasyon Tercihleri”, **Ankara Araştırmaları Dergisi**, 6/2, 127-144.
- “Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlçelerinin Coğrafi ve Potansiyel Erişebilirlik Analizi”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 73, 61-66.
- “Gaziantep İlinde Üç Yıldız Analizi Yöntemi İle Endüstriyel Kümelenme Analizi”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 22/38, 39-62.
- “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye”, **Bilgi**, 16/1, 22-49.
- “Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5/1, 108-124.

- ŞİMŞEK, T., & ÇETİN, B.: 2012 “Karl Gunnar Myrdal’ın Hayatı ve İktisadi Görüşleri”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, II, 141-148.
- ŞİRİNER, İ., & DOĞRU, Y.: 2005 “Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 3/2, 162-182.
- TAŞ, M.: 2004 “Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”, **Mevzuat Dergisi**, 7/76, 1-18. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>
- TAŞÇI, K. A.: 2011 “**Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları**”, Bursa, Ekin Yayınevi.
- TEMSAN.: 2023 TEMSAN, <https://www.temsan.gov.tr/f/2/fabrikalarimiz>
- TEMURÇİN, K.: 2023 “**Sanayi Coğrafyası**”, TÜBİTAK Ansiklopedisi.
- TİCARET BAKANLIĞI.: 2020 Dış Ticaret İstatistikleri. <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>
- TİCARET BAKANLIĞI.: 2022 Ticaret Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>
- TİM.: 2021 “**İhracat 2021 Raporu**”, İstanbul, Türkiye İhracatçılar Meclisi.
- TMH.: 2006 “**Cumhuriyet Döneminde Ulaştırma Yapıları**”, Türkiye Mühendislik Haberleri. <https://izmir.imo.org.tr/Eklenti/992,ulastirma-yapilaripdf.pdf>
- TOBB.: 1993 “**Özelleştirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, Ankara, TOBB Yayınları.
- TOBB.: 2020 TOBB/Sanayi Veritabanı. <https://sanayi.tobb.org.tr>
- TÜİK.: 2020 TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri. <https://iz.tuik.gov.tr>

- TÜİK.: 2020 TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2020 TÜİK Bölgesel İstatistikler. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2020 TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2021 Türkiye İstatistik Kurumu. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2021 TÜİK İş Gücü İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2022 TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜİK.: 2022 TÜİK Göç İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- TÜMERTEKİN, E.: 1957 “Türkiye Sanayinin Bünyesi ve Dağılışı”, **Türk Coğrafya Kurumu Dergisi**, 17, 20-50.
- TÜMERTEKİN, E.: 1960 “**Sanayi Coğrafyası**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TÜMERTEKİN, E.: 1972 “**İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü.
- TÜMERTEKİN, E. :1994 “**Ekonomik Coğrafya**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
- TÜR, S.: 2019 Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/batmanda-tekstil-yatirimi-atagi-/1615496>
- TÜSİAD.: 2016 “**Türkiye'nin Küresel Rekabetçilik İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0**”, İstanbul, TÜSİAD.

- U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE AND THE FEDERAL TRADE COMMISSION.: 2010 Horizontal Merger Guidelines, U.S. Department of Justice Antitrust Division. <https://www.justice.gov>.
- URAK.: 2018 “**İllerarası Rekabetçilik Endeksi**”, İstanbul, Uluslararası Rekabetçilik Araştırmaları Kurumu.
- URHAN, F., & SANDAL, E. K.: 2019 “Türkiye Tekstil Endüstrisinin Mekânsal Örüntüsü 2009-2015 Yılı Karşılaştırmalı Yerelleşme Katsayısı Analizi”, **International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)**, 40, 172-189.
- UYAN, B.: 2019 “Ekonomik Büyüme Kuramlarının Bölgesel Ekonomik Gelişme Açısından İncelenmesi ve Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Gelişme”, **İktisadi Yenilik Dergisi**, 6/2, 129-142.
- UZUN, M., ÇAYIRAĞASI, F., & ÇOPUROĞLU, F.: 2022 “Uluslararası Pazarlarda Uygulanan Adaptasyon Stratejilerinin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Pazara Giriş Stratejilerinin Düzenleyici Rolü Üzerine Bir Araştırma”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, 57/3, 2206-2231.
- UZUNKAYA, S. Ş.: 2020 “Türkiye Ekonomisinde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, 14-30.
- ÜNAL, Y.: 2009 “1940-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, **Tarih Okulu**, III, 69-107.
- YAŞAR, O.: 2003 “1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tarıma Dayalı Sanayiler”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 40, 47-74.

- YAVILIOĞLU, C.: 2002 “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 3/2, 49-70.
- YEUNG, H. W.: 2017 “The Strategy of Economic Development”, **Regional Studies**, 51/2, 347-349.
- YİĞİT, A. G., & MADEN, S.: 2019 “Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7/3, 113-120.
- YILDIRIM, E., ÇAKMAKLI, S., & ÖZKAN, Ö.: 2011 “Eskiden Yeniye Neo-Klasik Sentez: Bir Literatür Taraması”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 66/4, 153- 184.
- YILDIZ, Ö.: 2008 “GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm”, **Ege Akademik Bakış**, 8/1, 287-300.
- YOLCHI, J., & AKSEKİ, U.: 2018 “Türk İmalat Sanayindeki Uzmanlaşmanın Teknolojik Düzeyine göre Bölgesel bir Analizi”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 10/18, 134-145.
- YURDDAŞ, M.: 2022 “Şanlıurfa İlinin Sanayi Coğrafyası”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YÜCEL, T. F.: 2015 “Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü”, Ankara, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.

EKLER

Ek 1.

Üretim Kodu	Sektörler
10	Gıda ürünlerinin imalatı
11	İçeceklerin imalatı
12	Tütün ürünleri imalatı
13	Tekstil ürünlerinin imalatı
14	Giyim eşyalarının imalatı
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı
17	Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24	Ana metal sanayii
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27	Elektrikli teçhizat imalatı
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı
31	Mobilya imalatı
32	Diğer imalatlar

Ek 2.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Bulunan İşletmelere Yönelik Anket Formu

Sayın Yetkili,

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Doktora Programı kapsamında hazırlanmakta olan “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kalkındırılmasında Sanayinin Rolü ve Sorunları” başlıklı bir tezde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan işletmelerin bölge sanayisi üzerine katkısını belirleme amacıyla düzenlenmektedir. Çalışmanın sonucunda; sanayiinin mekânsal dağılışı, hammadde kaynaklarının kullanımı, ulusal ve uluslararası rekabet gücünün ortaya konulması, sorunlarının ve olası çözümlerinin belirlenerek politika yapıcılara yol gösterebilecek önerilerin oluşturulması beklenmektedir. Tesis ile ilgili doğrudan ticari sır oluşturabilecek sorulara yer verilmemiş, coğrafi dağılışı ve potansiyel ile ilgili özelliklerin belirlenmesine yönelik sorular ile tesisin etki alanının belirlenmesine yönelik olanların yer aldığı bir anket oluşturulmuştur. Anketlerden elde edilen bilgiler sadece anonim olarak kullanılacak, sonuçlar kesinlikle firma isminin tahmin edilmesine imkân verilmeyecek şekilde toplam değer ve/veya yüzde olarak çalışmada yer alacaktır.

Eğer anketin ilgili kısmındaki izni onaylarsanız, çalışmamıza yaptığınız katkıyı ve yardımlarınızı belirtmek üzere çalışmanın teşekkür kısmında anketimize katıldığınız ve bilgilerinizi bizimle paylaştığınız için teşekkür etmek isteriz. Ancak bu onayın yer almadığı hiçbir kurum/kuruluşun ismi çalışmada belirtilmeyecektir.

Bu bilimsel çalışmaya yaptığınız yardım ve katkılarınız için teşekkür eder, saygılar sunarız.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Sedat AVCI
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü

Doktora Öğrencisi
Cumali ÖGEL

A. İŞLETME İLE İLGİLİ BİLGİLER

- 1- Sanayi Tesisinin Adı :
- 2- Sanayi Tesisinin Kuruluş Yılı :
- 3- Kuruluş Yeri :
- 4- Kuruluş Alanı (m²) :
- 5- Kapalı Alanları Toplamı(m²) :
- 6- İşletme kaç vardiya ile çalışıyor :
- 7- İşletmede Araştırma Geliştirme (AR-GE) Birimi Bulunuyor mu?:
- 8- Sanayi Tesisinde hangi ürünler üretiliyor?:
 - a)
 - b)
 - c)
 - d)

9- Hammaddeyi nereden temin ediyorsunuz?

- Üreticiden Tüccardan İthalat Tümü

10- Üretimde hangi hammaddeler kullanıyor?

Hammadde	Elde edildiği İl veya Ülke	Yıllık ihtiyaç duyulan miktar (Ton)
1-		
2-		
3-		
4-		
5-		

11- Sanayi Tesisini kurmak için ilk sermayeyi nereden elde ettiniz?

- Ticaret Kredi Öz kaynağım vardı Çiftçilik Diğer.....

12- Kullanılan Enerji Kaynağı nedir?

- Elektrik Doğalgaz Mazot Diğer.....

13- Sanayi tesisini burada kurmanızın sebebi nedir?

- Hammaddeye yakın olmak
 Ucuz ve bol işçi
 Devletin teşvikleri
 Memleketim olması
 Enerji kaynağı veya su kaynağına yakınlık

14- Sanayi Tesisini bu alanda kurmanızın ikincil sebebi nedir?

- Burada arsa sahibi olduğumdan dolayı
 Altyapının bulunması
 Ucuz arsa bulunduğundan
 Karayoluna yakın olduğundan
 Belediyenin yer göstermesi

B. PERSONEL İLE İLGİLİ BİLGİLER

- 1- Üretimde çalışan kişi sayısı : Erkek..... Kadın.....
- 2- İdari işlerde çalışanların sayısı : Erkek..... Kadın.....
- 3- Personelin eğitim durumu sayıları: İlkokul:..... Ortaokul:..... Lise.....
Üniversite:..... Lisansüstü:.....
- 4- Personel işletmeye nasıl gelmektedir: İşçi servisi Kendi imkanlarıyla
- 5- Personelin geldiği yer neresidir? :
- İşletmenin bulunduğu il veya ilçeden (Belirtiniz.....)
- Başka bir il veya ilçeden (Belirtiniz.....)
- Personel işletmede yatılı kalmaktadır (Belirtiniz.....)

C. PAZAR İLE İLGİLİ BİLGİLER

- 1- Üretilen ürünler en çok hangi illere veya ülkelere satılıyor?

Satılan Ürün	Satılan iller ve Ülkeler	Yıllık ihracat tutarı
1-		
2-		
3-		
4-		
5-		

- 2- Üretilen ürünler satılan alana nasıl gönderiliyor?
 Karayolu Demiryolu Denizyolu Havayolu
- 3- Yatırım projeleriniz var mı? Yok Var (Belirtiniz.....)
- Makine-teçhizat arttırma/yenileme
- Yeni bina yapımı
- Yeni arsa alımı
- Teknolojik yenilik/modernizasyon
- Diğer (Belirtiniz.....)

4- Yatırım projeniz yoksa sebebi nedir?

- Sermaye yetersizliği
- Bürokratik nedenler
- Piyasa istikrarsızlığı
- Nitelikli eleman yetersizliği
- Rekabet fazlalığı
- Pazar bulamama
- Teknoloji Sorunu

5- Üretim sonrası ortaya çıkan atıkları nasıl bertaraf ediyorsunuz?

6- Sizce sektörünüzde karşılaştığınız en önemli sorun nedir? Neler yapılabilir?

TEŞEKKÜRLER.

ÖZGEÇMİŞ

Ceyhan Toros Gübre ve Sanayi Lisesi'ni 2007 yılında bitirdikten sonra 2008 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Coğrafya bölümünde lisans eğitimine başlayarak 2012 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Coğrafya anabilim dalında tezli yüksek lisans programına başlayarak 2015 yılında mezun oldu. 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Coğrafya anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Lisans ve yüksek lisans eğitimleri boyunca ulusal ve uluslararası çeşitli eğitim faaliyetine katıldı. 2016 yılından beri Millî Eğitim Bakanlığı'nda coğrafya öğretmeni olarak çalışmaktadır. İyi derecede İngilizce bilmektedir.